

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

METROPOLİS ARES TAPINAĞININ BULUNTULAR IŞIĞINDA MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cenk KÖYMEN

Danışman
Yard. Doç. Dr. Akın ERSOY

2006

Önsöz ve Teşekkür

Öncelikle, böyle kapsamlı ve karışık bir konuyu çalışmamda beni her konuda destekleyip, bakış açımı genişleten Danışman Hocam, Sayın Yard. Doç. Dr. Akın Ersoy'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez konusu olarak Metropolis Ares Kültü ve Ares Tapınağını üzerinde çalışmama izin veren, düşüncelerini benim ile paylaşan ve yardımlarını esirgemeyen Metropolis Kazıları Başkanı Sayın Hocam, Prof. Dr. Recep Meriç'e çok teşekkür ederim.

Fikir alışverişinde bulunduğum Prof. Dr. Nuran Şahin'e, Doç. Dr. Remzi Yağcı'ya, Prof. Helmut Engelmann'a, Prof. Walter Burkert'e, Pd.Dr. Boris Dreyer'e, Matthew Gonzales'e, Şermin Anadol'a, ilgilerinden dolayı minnettarım.

Tapınak ile ilgili mimari çizimleri yapmama yardımcı olan, Öğr. Gör. Mimar Ali K. Öz'e, Ares ve Anadolu ilişkisini kurgulamamda yapmış olduğu çalışmalarını benimle paylaşan, yol gösteren meslektaşım ve dostum, Emel Dereboylu'na özellikle teşekkür etmekteyim.

Bu çalışma beni maddi manevi destekleyen ailemin yardımları sayesinde oluşmuştur.

Anahtar kelimeler :

- 1) Tanrılar
- 2) Metropolis
- 3) Ares
- 4) Sikkeler
- 5) Tapınak

Key worlds :

- 1) Gods
- 2) Metropolis
- 3) Ares
- 4) Coins
- 5) Temple

METROPOLİS ARES TAPINAĞI'NIN BULUNTULAR IŞIĞINDA MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yemin Metni.....	II
Tutanak.....	III
Önsöz ve Teşekkür.....	IV
Özet.....	V
Summary.....	VI
Anahtar Kelimeler.....	VII
İçindekiler.....	VIII
Kısaltmalar ve Kaynakça.....	X
GİRİŞ.....	1
1. DİNLER TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	5
1.1. Yerleşik Hayata Geçmiş Çoban Topluluklar.....	7
1.2. Göçebe Çoban Topluluklar.....	9
1.3. Göçebe Çoban ve Çiftçi Topluluklarının İlişkileri ve Bu İlişkilerden Doğan Sonuçlar.....	10
1.4. Hint Avrupalılar ve Savaş Tanrısı.....	15
2. TANRI ARES'İN KÜLT MERKEZLERİ VE İLİŞKİLİ BULUNTULAR..	22
2.1. Yunanistan.....	24
2.2. İtalya.....	33
2.3. Anadolu.....	39
2.3.1. Yazıtlarda Tanrı Ares.....	40
2.3.2. Anadolu Kent Sikkelerinde Tanrı Ares.....	45
2.3.2.1. Tekli Betimlemeler.....	45
2.3.2.1.1. Büst Şeklinde Betimleme.....	46
2.3.2.1.2. Ayakta Betimleme.....	47
2.3.2.1.3. Oturan Betimleme.....	48
2.3.2.1.4. Tapınak İçinde Betimleme	48
2.3.2.2. Çoklu Betimleme.....	48

2.3.3. Heykeltıraşlık Eserlerinde Ares.....	50
3. METROPOLİS ARES KÜLTÜ.....	51
3.1. Sikkeler.....	53
3.2. Yazıtlar	58
3.2.1. Banker Hegesiyas Yazıtı.....	58
3.2.2. Yazıtlı Sütun Tamburları.	61
3.3. Metropolis Antik Kentinde Tapım Görmüş Diğer Tanrılar.....	64
3.3.1. Yerli Geleneğin İzlerini Taşıyan Anadolu Tanrılar	65
3.3.2. Tipik Yunan Tanrıları.....	69
4. METROPOLİS ARES TAPINAĞI'NA YÖNELİK GÖZLEMLER.....	73
4.1. Metropolis Akropol'ü.....	73
4.2. Metropolis Ares Tapınağı.....	74
4.2.1. Hellenistik Dönem Mimarisi ve Dorik Örnekler.....	75
4.2.2. Metropolis Ares Tapınağının İnşa Tarihi.....	78
4.2.3. Metropolis Ares Tapınağı'nın Olası Planı.....	79
4.2.4. Metropolis Ares Tapınağı'nın Yapı Malzemesi.....	80
4.3. Metropolis Ares Tapınağı'nın Vitruvius'un Görüşlerine göre Yeniden Değerlendirilmesi.....	81
4.4. Kutsal Alan Planlama Sistemlerine göre Metropolis Akropolü'nün Değerlendirilmesi ve Ares Tapınağı'nın Konumuna Yönelik Düşünceler.....	89
SONUÇ.....	96
Levha Listesi	
Levhalar	

Kaynakça

- AKURGAL, Ekrem, Anadolu Uygarlıkları, Net, İstanbul, 1995.
- AKTÜRE, Sevgi, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- AKTÜRE, Sevgi, Anadolu'da Demir Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- BERGQUIST, B., The Archaic Greek Temenos, A Study of Structure and Function, 1967.
- BURKERT, Walter, Greek Religion,. Harvard Universty Press. 1985
- CAN, Şefik, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1994.
- CADOUX, C.J., İlkçağda İzmir, İletişim, İstanbul, 2003.
- CHİLDE, Gordon, Kendini Yaratan İnsan, Varlık, İstanbul, 2001.
- DOXIADIS, C.A, Architectural Space in Ancient Greece, 1985.
- ELIADE, Mircea, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Kabalcı Yayınları, 2003.
- ENGELMANN, H., Der Kult des Ares im ionischen Metropolis, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1993.

- ERHAT, Azra, Mitoloji Sözlüğü, 1999.
- GRIMAL, Pierre, Mitoloji Sözlüğü; Yunan ve Roma, 1997.
- GONZALES, M., The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor, Greek, Roman and Byzantine Studies
- ROLLER, E.L., Ana Tanrıça'nın İzinde, Homer, İstanbul, 2004.
- MANSEL, Arif, M. Ege ve Yunan Tarihi, TTK 1995.
- SCULLARD, H.H., Festivals and Ceremonies of the Roman Republic, London, 1981, Thames and Hudson.
- SEVİN, Veli, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, TTK, Ankara, 2001.
- ŞAHİN, Nuran, Anadolu Zeus Kültleri
- ŞENEL, Aleaddin, İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995.
- MALLORY, J.P., Hint Avrupalıların İzinde
- MERİÇ, Recep, Metropolis in İonia, Germany 1982.
- MERİÇ, Recep, Metropolis Ana Tanrıça Kenti
- MERİÇ, R.- MERKELBACH, R.- NOLLE, J.- ŞAHİN, S., Die Inschriften von Ephesos, Teil VII, 1.

SPON, J. – WHELER, G., Reisen durch Italien, Griechenland und Morgenländer
Germany 1713.

KNIBBE, K., Die Götter von Metropolis in İonia, Wien 1989

GÜRLER, B., Metropolis Hellenistik Dönem Seramiği

HANÇERLİOĞLU, O., Dünya İnançlar Sözlüğü,

İNTERNET KAYNAKLARI

www.panteon.org

omacl.org/Hesiod/hymns.html

www.theoi.com

www.angelfire.com

www.ancientlibrary.com/sevffert/0098.html

www.apaclassics.org/AnnualMeeting/04mtg/abstracts/

en.wikipedia.org

penelope.uchicago.edu

TEZ ÇALIŞMALARI

AYBEK, S., Metropolis (İonia),Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltraşlık Eserleri”, Ankara Üni. 2004, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YOLAÇAN, B., Apollon Klarios Kutsal Alanında Mimari Planlama Sistemi, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İzmir 2005.

Öz, A. K., Batı Anadolu Hellenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları”, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İzmir 1999.

ERSOY, A., Batı Anadolu Hellenistik Dönem Stoaları Işığında Metroplis Stoası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.

ANTİK KAYNAKLAR

HOMEROS, İliada, Odysseia

HESODOS, Theogonia

VİTRİVIUS Mimarlık Üzerine On Kitap

PAUSANİAS Yunanistan Rehberi

KSENEPHON Anabasis

OVIDİUS Fasti

KISALTMALAR

ANS American Numismatic Society

BCH Bulletin de Correspondance Hellenique

BMC British Museum Catalog

SNG Sylloge Nummarum Graecorum

TAM Tituli Asiae Minoris

JRS Journal of Roman Studies

SUMMARY

THE ARCHITECTURAL EVALUATION OF METROPOLIS IN THE LIGHT OF FINDINGS OF THE ARES TEMPLE

Metropolis city which has chosen the war god Ares as the head god, is one of the few Greek areas in Ionia Region. The question that has not been answered yet is that why and in which conditions Metropolis city has chosen Ares as the protector of the city. One of the reasons of this study is to find an answer to this question. As the architectural findings in Ares temple is not much, the thesis is going on towards the culture of the God.

In the Religions' History part of the thesis study, beginning process and the spread of the war god is being analysed. In Indian-European Communities, the place and spread of this God is tried to be worked out. Also in this study, the diversity of the war god in different geographical areas, languages and different cultural implementations is aimed to be emphasized. Especially the Ares culture in Anatolia is underlined. By the help of the inscriptions, coins and sculptor works, this culture is aimed to be recognized.

While the Ares culture in Metropolis city is being evaluated in the light of coins and inscriptions, the other Gods that had been worshipped in the city are mentioned as well.

Because of the lack of the architectural findings, some assumptions have been made about the shape of the Ares Temple which is in the Metropolis city. The city has been divided into angles according to the planning systems which the Akropolis is holy and it has been observed that 30° has connect the two doors. According to the known datas, the temple has been tried to be settled to the most convenient place in the Akropol location.

ÖZET

İonia Bölgesi'nde bulunan Metropolis kenti, savaş tanrısı Ares'i baştanrı olarak seçen az sayıdaki Yunan Yerleşiminden biridir. Metropolis kenti şehrin koruyucusu olarak, Ares'i neden ve hangi koşullarda seçmiş olduğu henüz yanıtlanmamış bir sorudur. Bu çalışmanın amaçlarından biri, bu soruya yanıt aramaktır. Metropolis kentinde Ares tapınağına ait mimari bulgunun azlığı nedeni ile tez çalışması, bu tanrının kültüne yönelik ilerlemektedir.

Tez çalışmasında, dinler tarihi içerisinde savaş tanrısının oluşum süreci ve yayılımı incelenmektedir. Hint Avrupalı Topluluklar'da bu tanrının yeri ve yayılımı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ayrıca, savaş tanrısının farklı coğrafyalarda farklı adlar ile ve farklı kült uygulamaları ile çeşitliliği vurgulanmak istenmiştir.

Metropolis kentinde bulunan Ares Kültü, sikke ve yazıtlar ışığında değerlendirilirken, kentte tapım görmüş diğer tanrılara da değinilmiştir.

Mimari buluntuların azlığından dolayı, Metropolis kentinde bulunan Ares tapınağının şekli üzerine, tez içerisinde varsayımlarda bulunulmuştur.

Kent akropolisi, kutsal alan planlama sistemlerine uygun olarak açılara bölünmüş, bu açılardan otuz derecelik olanın iki kapıyı birbirine bağladığı görülmüştür.

Tapınak, elde bulunan verilere dayanarak kentin akropol mevkiinde en uygun yere oturtulmaya çalışılmıştır.

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**METROPOLİS ARES TAPINAĞININ BULUNTULAR
IŞIĞINDA MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Cenk KÖYMEN

Danışman

Yard. Doç. Dr. Akın ERSOY

2006

GİRİŞ

İzmir iline bağlı, Torbalı ilçesinin batısında yer alan Yeniköy ve Özbey köylerinin hemen arasında bulunan antik yerleşim, 18.yy. başlarında J.Spon ve G.Wheeler tarafından Metropolis olarak lokalizasyonu yapılmıştır¹. Strabon'un (*Strabo.XIV-I-2*) Metropolis'in antik dönemin iki önemli kenti, Ephesos ile Smyrna arasında bulunduğunu ve Ephesos'a 100 *Stadion* (yaklaşık 22km.) mesafede olduğunu söylemesi, Metropolis'in lokalizasyonunu destekleyen tarihi bir veridir.

(Levha I - Şekil 1)

Kentin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Antikçağ yazarlarınca kentin kuruluş tarihine yönelik bir değerlendirme yapılmamış ve kuruluşla ilişkili epigrafik bir bulgu da henüz bulunamamıştır. Genel kabul gören görüş ise kentin kuruluşunu Hellenistik döneme tarihler². Bununla birlikte hem kentin hem de yakın çevresinde bulunan birçok yerleşimin (Arapkahve, Sineklitepe, Bademgediği höyükleri gibi) erken dönemlerden itibaren iskan edilmiş olduğu bilinmektedir³. (Levha I - Şekil 2)

M.Ö.3.yy. Seleukoslar Döneminde çeşitli nedenler ile dağıntık yerleşimlerin bir araya getirilerek yeni kentler kurulduğu bilinmektedir. Metropolis kentinin de bu kentlerden biri olduğu öngörülebilir. Kent sikke lejantlarına göre, yerli halk ile göçmen Yunanlıların kurdukları Metropolis bir İon kentidir⁴. (Levha II - Şekil 1)

Yerli halk ile yeni gelen Yunanlı yerleşimcilerin bu kenti beraber kurdukları, kentte tapım görmüş olan tanrılardan anlaşılmaktadır. Kentte tapım görmüş bu tanrıların

¹ Spon, J. – Wheeler, G., “Reisen durch Italien, Griechenland und Morgenländer”, Germany 1713, s.65.

² Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”, s.45.

Knibbe, K., ”Die Götter von Metropolis in İonia”, Wien 1989, s.6.

Engelmann, H., “Der Kult des Ares im ionischen Metropolis”, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1993, s.171.

³ Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”, s.27-41.

⁴ Gürler, B., “Metropolis Hellenistik Dönem Seramiği”, s. 1.

bir kısmını lokal tanrılar oluştururken diğerleri ise göç ile gelen Yunanlıların kendi tanrılarıdır⁵.

Lokal tanrılardan biri olan *Meter Galesia*'nın Metropolis kentinin isim kaynağı olduğu düşünülmektedir⁶. Diğer bir lokal tanrı ise *Ares*'tir. Tapımı sıklıkla rastlanmayan, Klasik Yunan Mitolojyası'nca sevilmeyen bir tanrı olarak gösterilen *Ares*'in, lokal bir tanrı olarak *Meter Galesia* ile birlikte kentin dini hayatında önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir.

Meter Galesia isimli ana tanrıçaya adanmış bir kült mağarası (Uyuzdere Mağarası) Metropolis Kenti'nin hemen doğusunda yükselen Alaman Dağı'nın (*Gallesion*) eteklerinde bulunmuştur⁷. Tanrı *Ares*'in kült törenlerinin ise kentin hemen içinde akropol mevkiinde olabileceği öngörülebilir. Zira kentin akropolünde yapılan çalışmalar neticesinde bir kısım sütun tamburu ele geçmiş ve bunların üzerinde Tanrı *Ares*'in kült personelinin adlarının yazılmış olduğu gözlenmiştir. Tanrı *Ares*'in Metropolis kentinde bir tapınağının bulunduğu kent sikkeleri üzerindeki betimlemelerle desteklenmektedir. (Levha II - Şekil 3)

18.yy. başlarında J.Spon ve G.Wheeler'in Metropolis kentini tanımlamalarından sonra 19.yy.'da İzmirli araştırmacı A. M. Fontrier kent ile ilgili topografya ve yazıtlar konusunda bir araştırma yapmıştır⁸. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce ise Avusturyalı bilim adamı J.Keil ilk ayrıntılı bilimsel çalışmayı yayınlamıştır⁹. Prof. Dr. R.Meriç 1972-75 yılları arasında Metropolis'te yüzey araştırması ile başladığı çalışmalarını 1989 yılından itibaren bilimsel kazı olarak sürdürmektedir. R.Meriç'in bilimsel kazıları

⁵ Bkz. Bölüm 3, - 3.3 "*Metropoliste Tapım Görmüş Diğer Tanrılar*".

⁶ Meriç, R., "Metropolis in İonia", Germany 1982, s.2.

Knibbe, K., y.a.g.e., s. 23.

⁷ Meriç, R., "Metropolis in İonia", Germany 1982, s.38, 39.

⁸ Fontrier, A.M, "Peri tes en İonia Metropoleos" İzmir, 1876, s.65.

⁹ Keil, J.- von Premerstein, A., "Pauly-Wissowa Real Ansiklopedisinde "Metropolis" maddesi", Almanya 1932, XV/2, s.1497.

neticesinde Metropolis kentinde birçok yapı ortaya çıkartılmış ve restorasyonu yapılmıştır.

Bu tez çalışmasının amacı, Metropolis antik kentinde bulunan Ares Kültü ve Tapınağı'nın eldeki veriler ışığında değerlendirilmesidir. Bununla beraber Metropolis Ares Tapınağının bulgularının sayıca azlığı nedeni ile tezin gidişinde mimariden çok tanrı Ares'in kültüne yönelinmiştir.

Bu bağlamada, Tanrı Ares önceden yapılmış konu ile ilgili çalışmalarla harmanlanarak çeşitli başlıklar altında, tez içerisinde incelenmektedir.

İlk olarak 1. Bölüm'de, "*Dinler Tarihine Genel bir Bakış*" başlığı altında, tanrıların oluşum süreci içerisinde erkek tanrıların nasıl ve hangi şartlar altında dinsel düşünceye girdiği ve sonuçları üzerine durulmaktadır. Burada amaç edilen düşünce, bir erkek tanrı olarak Ares'in oluşum sürecinin erken dönemlerinin ortaya konulmasıdır. Zira, belli bir olgunluk sonucu oluşmuş Metropolis Ares kültünü, salt geç dönemlerden itibaren incelemek, zn kendisini değil gölgesini kovalamak olacaktır.

2. Bölüm'de, "*Tanrı Ares'in Kült Merkezleri ve İlişkili Buluntular*" başlığı altında antikçağ yazarlarının verileri ışığında, Ares Kültü çeşitli coğrafyalarda incelenmektedir. Bu coğrafyalarda tespit edilen bu tanrı ile ilişkili çeşitli mitoslara yeri geldiğince değinilmekte, ayrıca bütün mitoslarını kapsayan bir mitologya oluşturulmamaktadır. Alt başlık altında, Anadolu'daki Ares Kültleri, bulunmuş sikkeler, yazıtlar ve heykeltraşlık eserleri ile daha detaylı bir şekilde incelenmektedir.

3. Bölüm tezin asıl konusunu oluşturan, "*Metropolis Ares Kültü*" zerinedir. Antik kentte yapılan çalışmalar sonucu elde edilen veriler ışığında, adı geçen kültün ipuçları ortaya koyulmaktadır. Bu bölüm içerisinde, kentte tapım görmüş diğer tanrıların tanıtımına da yer verilmektedir.

4. Bölüm, “*Metropolis Ares Tapınağına Yönelik Gözlemler*” adı altında, eldeki veriler ışığında Tapınağın olası mimarisi üzerine yapılmış bir çalışmadır. Süre giden bilimsel kazı çalışmaları neticesinde henüz bulunamamış olan bu tapınak üzerine ilerleyen bu bölüm, tapınağa yönelik, “*Nasıl ve Nerede*” sorularına öneriler sunmaktadır.

Sonuç bölümünde, konunun genel özeti verilirken ulaşılan bulgular tekrar değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNLER TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran biricik özelliği, onun düşünmesidir. Ama düşünmekle yetinmeyen insanoğlu üretir. Düşünmüştür ve bu düşleriyle yaratmış, yarattıklarını da aktarabilmiştir. Bu yaratılarını, somut ve soyut ürünler olarak, iki ana başlık halinde gruplayabiliriz. Somut ürünler, tarihin en erken safhalarından bu yana insanoğlunun hayatını kolaylaştıracağı, teknolojisinin elverdiği ölçüde yaratabildiği maddi kültür metalarıdır. İki taş birbirine vurarak elde ettiği taş yongalarından, günümüzün mikroçiplerine uzanan bir süreçte, bu somut-maddi ürünleri izlenebilir.

Arkeolojik çalışmaların başlaması ve insanoğlunun erken dönem geçmişleriyle sistematik bir biçimde ilgilenmeleri sonucunda, bol miktarda maddi-somut kültür ürünlerine ulaşılmıştır. Bu ürünlerin gelişimi ve değişimi izlenmiş ve buna bağlı olarak insanlık tarihinin erken dönemi çağlara bölünmüştür. Somut maddi ürünlerin yapılış amaçları, hemen hemen açıktır ve araştırmacılar bunların işlevleri, kullanıldığı dönemler gibi temel soruların cevaplarında hemfikirdirler. Maddi kültür ürünlerinin yayılım alanları gözlenmiş ve çeşitli sonuçlar çıkartılarak bunlar değerlendirilmiştir.

Maddi kültür ürünlerinin açıklığının yanında, soyut-tinsel kültür ürünlerinin anlaşılmasındaki zorluk, günümüze kadar bu ürünler için yapılan yorumlarla da onaylanmaktadır. Dünya görüşleri siyasi bakışları ve branşları farklı birçok bilim adamı, araştırmacı ve düşünür insanoğlunun soyut kültür ürünlerini kendilerine göre yorumlamışlardır. Burada sosyal bilimcinin önündeki en önemli sorun, soyut kültür ürünlerinin somutlaşmamış metalar olarak kalmasından ziyade, kullanabileceği yegane kaynak olan tarih, etnografya ve antropoloji laboratuvarlarını nasıl kullanacağını bilememesinden kaynaklanmaktadır. Kuramsal yorumlarla açıklanmaya çalışılan insanoğlunun soyut kültür tarihinde, şüphesiz dinsel düşüncenin evrimi en önemli konuyu oluşturur. Zira, insanoğlunun düşün yapısı bu evrimin düzeyi ile doğrudan

bağımlıdır. İlk sanatsal ürünlerinde, ilk edebi metinlerinde hep bu bağın yansımalarına rastlanmaktadır.

İnsanoğlunun dinsel düşünce tarihine baktığımızda, ilk sıraya totemizmin oturtulmuş olduğu görülmektedir¹⁰. Totemcilik, adına klan denen bir gurup insan topluluğunun bazı yaratıklara ya da kimi nesnelere kutsal, tinsel bir saygı duyarak yarattıkları ilkel bir düşün biçimidir¹¹. İlkel biçimde kurgulanan bu düşünce, karmaşıklaşan dinsel düşünceler tarihinin her safhasında kıvrıntılar halinde bulunmaktadır¹². Dinsel düşünüşünün ikinci aşaması, birçok düşünürün hemfikir oldukları animizmdir¹³. Bu düşün yapısı ile insanoğlu, doğada insanın ruhuna az çok benzeyen ruhların olduğunu kurgulamıştır¹⁴. Bu ruhların kendilerine iyi davranmaları için ise, onlara tapınmaya başlamışlar zamanla da bu ruhları tanrı olarak tanımlamışlardır. Böylece çoktanrıcılık düşüncesinin oluşumu başlamıştır.

Önceleri soyut olarak insanoğlunun zihninde oluşan tanrılar ve tanrıçalar zamanla antropomorfik bir görünüme bürünerek, çeşitli özellikleri vurgulanan yüce güçler haline gelirler. Tanrıların, antropomorfik görünüme sahip güçler olarak algılanması ve onlara cinsel kimlik verilmesi ise önemli bir geçiş aşamasının ürünüdür. Bu geçiş aşaması, ilkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasıdır¹⁵. Yaygın görüş, bu geçiş aşamasını neolitik döneme oturtmaktadır¹⁶.

Neolitik devrim olarak adlandırılan süreç çerçevesinde insanoğlu, yerleşik hayata geçmiştir. Bu insanoğlunun tümünün ve aynı anda girdiği bir süreç olarak değerlendirilemez. Tarıma elverişli koşullara sahip coğrafi alanlar bu süreci

¹⁰ Hancerlioğlu, O., “Dünya İnançlar Sözlüğü”, s. 517, 518.

¹¹ Challaye F., “Dinler Tarihi”, s. 11.

¹² y.a.g.e., s. 19’de şöyle yazmaktadır: “Durkheim, Totemizmin insanlığın en aydın ahlaksal sosyal ve dinsel yaşayışı üzerinde geniş ve derin bir etki yarattığını savunmuştur.”

¹³ Hancerlioğlu O., y.a.g.e., s.43,44.

¹⁴ Challaye F., y.a.g.e., s. 24.

¹⁵ Şenel A., “İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşaması” ; adlı eser bu konu üzerine yapılmış olan önemli çalışmalardan birisi olarak kabul edilmektedir.

¹⁶ Childe G., “Kendini Yaratan İnsan”, s. 54-78.

hızlandırmasına karşın, dağlık bölgelerle yalıtılmış alanlar neolitik çağ insanını uzman avcı ve toplayıcı çoban topluluklar olarak yaşamlarını devam ettirmelerine neden olmuştur. Böylece adı anılan neolitik çağda, sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda farklılaşmış insan topluluklarının oluştuğu düşünülmektedir. Bunlar yerleşik hayata geçmiş çiftçi topluluklar ile henüz yerleşik hayata geçmemiş göçebe çoban topluluklarıdır. İnsanoğlunun geçim ve yaşam biçimlerinden doğan değişiklikler, onun düşün dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun en güzel örneğini, yukarıda adı anılan iki gurubun dinsel düşün hayatlarında görülen farklılaşmada görebiliriz.

1.1. Yerleşik Hayata Geçmiş Çiftçi Topluluklar

Avlanan hayvanların ve toplanan bitkilerin bölüşülmek üzere belli bir yere getirilmesiyle başlanan insanoğlunun göçebelikten yerleşik yasama geçiş süreci, tarımın başlaması ile kesinlik kazanmıştır. Artı ürün fazlası ile artı zaman kazanan insanoğlu, düşünsel yapısının da şekillenmesine ivme kazandırmıştır. Bu sürecin, tinsel düşüncesinin evriminde de önemli bir rol oynamış olduğu düşünülmektedir¹⁷.

Tarımın başlamasıyla bitkilerin topraktan doğuşunun izlenmesi, analitik düşünüşlü neolitik çağ insanınca toprağın bir dişi olarak kabul edilmesine neden olmuş olmalıdır. Toprağa atılan bir tohumun, yüz ikiyüz taneli bir başak demetine dönüşümünün altındaki gizeme ilkel çağ insanının yükleyeceği anlam, doğurgan bir ana tanrı düşüncesi şeklinde gelişecektir. Çünkü neolitik çağ insanınca kadın, hem insanları hem bitkileri ürettiği bir başka deyişle, doğurduğu-yarattığı için bir yaratıcı gibi görülmektedir¹⁸. Ana tanrıça, verimlilik ile, verimlilik ise insanlarla, hayvanlarla ve de bitkilerle ilişkilendirilmiştir¹⁹.

¹⁷ Şenel, a.g.e., s. 54.

¹⁸ y.a.g.e., s. 166.

¹⁹ y.a.g.e., s. 184.

Bununla birlikte, dişi tanrı düşüncesinin neolitik çağın yerleşik hayata geçmiş çiftçi topluluklarına yabancı olmadığı bilinmektedir. Zira, Paleolitik Döneme ait dişi Venüs heykelcikleri bulunmuştur²⁰. Bu heykelcikler, insanların ve hayvanların doğurganlıklarını arttırmaya yönelik sihirsel objeler niteliğindedirler²¹. Fakat, Neolitik Dönem çiftçi toplulukları bu heykelciklere yüklenen “doğurganlık sihirleri” işlevini ikinci plana düşürerek onlara insanları, hayvanları ve bitkileri de içeren tüm doğanın verimliliğini sağlayan bir toprak ananın, “Ana Tanrıçanın” anlamını yükledikleri düşünülmektedir²². Zira, Neolitik Dönem insanı, Paleolitik Dönem insanından farklı olarak gerek tarım ile bitkilerin, gerekse çobanlık ile hayvanların üretimini başarmış, doğaya karşı mutlak bağımlılıktan bir ölçüde kurtulmuştur. Bu üretim biçimi insanların geçimini, erken dönemlerindeki rastlantısallıktan önemli bir ölçüde kurtarmıştır.

Özetle, tarımın başlaması ile insanların geçimlerinde ve yaşamlarında rastlantısallığın yerini yavaş yavaş düzenlilik almaya başlamıştır. Bu düzenlilik, doğayı kaos içinde görmenin yerine, bir düzen içinde görme düşüncesini geliştirmiştir. Bu düzen, bitkiler dünyasının düzenine benzer bir şekilde gelişecektir. Bitkiler dünyasında gözlenen olaylar ise, ekinlerin yoktan varolurcasına bitmeleri sonra sararıp solup ölmeleri, tohumlarının bir başka yaşama kavuşmak üzere yeraltına inmesi ve orada bir süre kaldıktan sonra yeniden doğmaları şeklindedir²³. Çiftçi topluluklar, bu düzenin bir parçasını artık kendileri düzenleyebilmelerine rağmen, tohumun toprak altındaki ve üstündeki gelişimini, bitkilerin, hayvanların ve kendilerinin var oluşları ile yok oluşlarını açıklamak için bir varlığa ihtiyaç duymuşlardır. Bu varlık çiftçi topluluklarca toprak ana olarak düşünülmüştür²⁴. Klan topluluklar düzeyinden aile toplulukları biçimine giren

²⁰ Roller, E.L., “Ana Tanrıçanın İzinde”, s. 34. (Yazara göre bunların hepsi dinsel olmayıp bir sürü farklı işlevlere sahiptir.)

²¹ Şenel, a.g.e, s.139. S.140’de bulunan dipnotunda Mellart’tan (Neolithic of Near East) alıntı yaparken Avrupa’nın avcılık ağırlıklı Mezolitik topluluklarının gerilerinde pek az sayıda Venüsler bırakırken yakın doğunun Mezolitik topluluklarının ileride güçlü bir ana tanrıça kültüne doğru gelişecek pek çok kadın heykelcikleri bırakmış olduklarını belirtmiştir.

²² y.a.g.e., s. 219.

²³ Malinowski, B., “Büyü, Bilim ve Din”, s. 12.

²⁴ Şenel, a.g.e, s. 221.

köy yerleşmelerinde bu aileleri birleştirecek kültürel öge işte bu toprak anadan gelişen “Ana Tanrıça” düşüncesi olmuştur²⁵.

1.2. Göçebe Çoban Topluluklar

Neolitik Dönemin ikinci önemli toplumsal gurubu, uzman avcı ve toplayıcı Paleolitik Dönem insanının devamı olan göçebe çobanlardır. Yerleşik hayata geçen çiftçi toplulukların, aileden oluşan köy toplumuna dönüşmelerine karşılık, göçebeler klanlardan oluşan kabileler biçiminde örgütlenirler. Göçebe çoban kabilelere ise genellikle aşiret adı verilecektir²⁶. Bu aşiretler, birbirlerine yer bağı ile bağlı çiftçi topluluklardan farklı olarak, kan bağı ile bağlılıklarını sürdürürler. Bu bağı, ortak üretim ya da ortak tüketim işbirliği şeklinde değil, ortak savunma ya da ortak saldırı biçimindedir. Yani ekonomik değil, askeri bir işbirliğidir²⁷. Araştırmalar göçebe çoban topluluklarının yaşam biçimlerinin birçok bakımdan askerlerin yaşam biçimlerine benzediğini, göçebe toplulukların kolaylıkla ordulara dönüşebileceğini ortaya koymuştur²⁸.

Göçebe çoban toplulukların tinsel düşün yapılarına baktığımızda, neolitik çiftçi köylerin ana tanrıça inancıyla yaratmış oldukları yeniden dirilmeli öte dünya görüşünün benimsenmemiş olduğu görülmektedir.²⁹ Göçebe çobanların düşün yapısınca güneş,

²⁵ y.a.g.e., s. 154, 155.

²⁶ y.a.g.e., s. 154, 155.

²⁷ y.a.g.e., s. 171.

²⁸ y.a.g.e., s. 213.

Bununla birlikte dipnot olarak s.173'te Engel'in servet sahibi olmayı yaşamın ereği edinmiş barbar halkların yağma için savaşa başvurduklarını savaşın onlar için sürekli bir sanayi kolu olduğuna, İdris Küçükömer'in göçebe çobanların hareket halinde bir ordu; savaş ilişkilerinin ayrılmaz biçimiyle üretim ilişkileri olduğuna değinen düşünceleri vurgulanmıştır.

s. 174'te ise Franz Oppenheimer'in çoban topluluklarının kendilerine yetersiz yaşam biçimlerinden dolayı zamanla geçimlerini savaştan sağlamayı adet edindikleri, sınıfların ve devletin doğuşunu çiftçi toplulukların üzerine sürücülerin egemen olmaları biçiminde oluşturduğu fetih kuramını ve sürüyü yağmaya iten yaşam biçiminin ise fizikçe güçlü oluşu, yiyecek kaynaklarının düzensiz oluşu, nüfuslarının hızlı biçimde artışı, hareketlilikleri, profesyonel savaşçılar gibi kamp yaşamı sürdürmeleri, genç savaşçılar örgütlerinin bulunmuş olduğu görüşünü dipnot olarak eklenmiştir.

²⁹ y.a.g.e., s. 172.

fırtına, şimşek gibi somut doğa güçleri tanrı konumuna oturtulmuştur, yani doğa güçleri ya da eski totemler tanrılığa yükseltilip kendilerine yaratma ve yok etme işlevleri yüklenmiştir³⁰. Zamanla göçebe çobanlar tanrısallığa yükselttikleri bu varlıkları çiftçi köylü toplulukların ana tanrıçasından öykünerek, kendileri gibi kişiselleştirmişlerdir. Üretimin yazgısının yarısını elinde tutan ana tanrıça gibi bu doğa güçleri de bir insan ama kendilerinden çok daha güçlü bir insan olmalıydı³¹.

Tanrıları insan biçiminde düşünmenin (Antropomorfizm) ataya tapış kültleriyle yoğrulmuş, patriark göçebe çoban topluluklarca yaratımı ise çiftçi köylü topluluklardan farklı erkek bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır³².

1.3. Göçebe Çoban ve Yerleşik Çiftçi Toplulukların İlişkileri ve Bu İlişkilerden Doğan Sonuçlar

Göçebe çoban toplulukları, çiftçi köy toplulukları gibi henüz doğaya belli ölçüde egemen olmadıklarından dolayı, tükenen doğal kaynaklarının peşinde devamlı yer değiştirmek durumunda kalmışlardır. Aynı koşullarda yaşamını sürdüren diğer göçebe çoban topluluklarıyla değiştirebilecekleri şeyleri olmayan bu topluluklar için tek çare, artı ürün üretme yeteneğine sahip yerleşik hayata geçmiş olan çiftçi köy topluluklarıyla ilişki kurmaktır. Fakat çiftçi köy toplulukları kendilerine yeterli oluşlarından ötürü dışa kapalı bir hayat sürdürmektedirler³³. Artı ürün üretme yeteneğine sahip olmayan bu göçebe çoban toplulukları bu eksikliklerini – yetersizliklerini kentler görülmeden önce köylerle, kentler oluşuktan sonra kentlerle barışçı (ticari) ilişkilerle ve savaşçı (yağmacı) ilişkilerle gidermek zorundadırlar³⁴.

³⁰ y.a.g.e., s. 224’de “çoban toplumlarında tanrı göklere dek yükseltilmiş olan güneştir.” demektedir.

³¹ y.a.g.e., s. 221.

³² y.a.g.e., s. 222.

³³ y.a.g.e., s. 174.

³⁴ y.a.g.e., s. 171, 173.

s. 181, çiftçilerle çobanların ticari ilişkileri hakkında; “yerleşik köy toplulukları kaynaklara yakın iseler kendi gereksinimleri için kullanmışlar, yakın çevredeki topluluklara satmak dışında bu olanaktan yeterince yararlanamamışlardır. Bu olanaktan yararlanma durumunda olanlar ise daha çok göçebe topluluklardır.

Neolitik, “yerleşik, kendine yeterli, dışa kapalı ve barışçı” köy toplulukları ile “göçebe, kendine daha az yeterli, dışa açık ve savaşçı” çoban topluluklarının ilişkilerinden doğan sonuçlar, zamanla ilkel topluluktan uygar topluma geçişin yolunu açacaktır.

Uygar topluma geçme yolunda bu ilk çabalar, neolitik çobanlar ve çiftçiler arasındaki bu barışçı ve savaşçı ilişkilerin ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Barışçı ilişkiler, topluluk içi ve topluluklar arası ticaretin doğmasına yol açarken savaşçı ilişkiler, fetihlere ve tabakalı toplumların oluşmasına yol açmıştır³⁵. İnsanoğlunun tinsel düşüncesinin gelişiminde birbirinden farklı bu toplulukların ilişkileri, özellikle de savaş yoluyla kurdukları ilişkiler önemli bir yer tutar. Zira, bir göçebe çoban topluluk bir yerleşik çiftçi topluluğu yağmaladıktan sonra ertesi yıl onu başka bir göçebe çoban topluluğun yağmalayabileceği düşüncesiyle ya da başka düşüncelerle ayrılıp gitmek istemezse, ilk birkaç kuşakta bu yerleşik toplulukla ne ekonomik işbirliğine gidebilir ne de onun içinde eriyerek onunla bütünleşebilir³⁶. Bu durumda çıkar yol, egemen bir askeri sınıf olarak onu öteki göçebe çoban topluluklara karşı korumak göreviyle yerleşik çiftçi topluluğun üzerine çöreklenmek ve ondan toplumsal artı almaktır. Bunun sonucu, topluluğun yapısı askeri, ekonomik, siyasal ve tinsel düşünce farklılaşmasına dek bir dizi yapısal değişikliğe yol açar³⁷.

Böylece kaynaklara sahip olsun olmasınlar neolitik çoban topluluklar kendilerine yetersiz ekonomiden dolayı yerleşik çiftçi topluluklarıyla alışveriş ilişkileri kurmak zorundadırlar. Çobanlar çiftçilerin alabilecekleri her şeye dört elle sarılmış olmalıdırlar. Bunun sonucu alışveriş ile uğraşan çoban toplulukları da ortaya çıkmıştır.”

s.187, 188 ;“savaşçı ilişkiler arada sırada yerleşik topluluğun zaferi ile bitmiş olsa da zaferin onlara kazandıracağı birkaç tutsakla birkaç silah, beklide küçük bir sürü olabilir. Yenilen saldırgan göçebe çoban topluluk belki de bunları bile vermeden kaçacaktır. Ama yaşam biçimlerinin farklılığından dolayı çiftçi çoban sürütüşmesinin sonucunu çoğu kez çobanlar kazanmış gibi görünürler. Yenilen çiftçiler yenilen çobanlar gibi kaçamazlar. Kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp boyun eğerek haraç ödemeyi yeğlerler. Yenen çobanların önünde ise köyü, ambarlarını yağmak ve çekip gitmek, köy halkından ellerine geçirdiklerini öldürüp topraklarına ve evlerine el koymak veya bunları yapmayıp onları çalıştırarak yöneten bir egemen sınıf olup yerleşmek gibi seçenekler vardır. tarih boyunca bu üç seçeneğinde kullanıldığı görülmüştür. Ancak göçebenin göçebelikten de vazgeçmediği görülmüştür.”

³⁵ y.a.g.e., s. 180.

³⁶ y.a.g.e., s. 191 “Yenilenlerle yenenler ancak birkaç kuşak içinde karışmışlardır.”

³⁷ y.a.g.e., s. 191, s. 187,188’de Oppenheimer’in görüşünün eski dünyada territorial devletlerin bu şekilde çobanların çiftçileri fethi sonucunda oluştuğunu yazar.

Toplumsal değişimin ilk türettiği sınıf, din adamları sınıfı olmuştur³⁸. Fetih sonrası egemen asker sınıfın halkla karışıp bir süre sonra erimesi, baskı aracı yerine bir ikna aracının gelişmesi gereğini gündeme getirmiştir. Din adamları bu gereksinimi, toplumun bütün fertlerinin kullanımına sundukları din ile çözüm bulma yoluna gideceklerdir. Böylece, sınıflara bölünmüş toplumu birlik içinde tutacak bir ideoloji türetilmiştir³⁹. Bu bağlamda göçebe çoban topluluklarca çöreklenilmiş yerleşik çiftçi topluluklarının Ana Tanrıça Kültü, kısa ömürlü olabilir. Bunun nedeni egemen sınıf olan çobanların, çiftçilerin üzerine çöreklenmesiyle kendi erkek tanrı kültlerini ön plana çıkartma çabalarıdır. Ama Ana tanrıça Kültü yanı sıra, çobanlarca getirilmiş erkek tanrı ve-veya totemik hayvan kültlerinin varlıklarını yan yana sürdürdükleri ya da çiftçi topluluklarının ana tanrıçaları ile çoban toplulukların erkek tanrılarının evlendirilmiş olduğu örneklerde görlmektedir⁴⁰. Buna topluluğu birleştirecek kültürel bir öğe olarak ihtiyaç duyulmuş ve sonucunda ortak kullanıma açık bir din doğmuştur⁴¹. Bir sonraki aşamada bu ortak din içerisine sokulan tanrılar, toplumsal hiyerarşiyeye koştur bir biçimde

Herodotos'da (*Herodot.I.125*) bu savı destekler nitelikte Pers boylarının çoğunun çiftçi olduklarını buna karşılık Pers krallarının çoban boylarından birinin kolu olan Akhemenidlerden çıktığını yazmıştır.

³⁸ ibid., s. 274,275 ; “egemen sınıfın toplumsal artıdan yararlanan din adamları dışındaki bölümü, çöreklenme sırasında askeri çobanlardır. Bunlar çöreklenmeyle çobanlığı bırakıp asker sınıfına dönüşebilirler. O topluluğa karşı daha sonra Hititlerde ve Sparta'da olduğu gibi içten ya da dıştan büyük bir tehlikenin var olduğu durumlarda egemen sınıf asker sınıf niteliğini korur.”

s.193'de dipnot olarak; “donmuş yapısıyla Sparta toplumu fetih ve çöreklenme oluşumu kristalleşmiş bir örnek olarak görülmektedir.”

s. 203,; “ göçebe çoban topluluğun bazı üyeleri olan şamanlar din adamlarına dönüştüğü yerleşik halkın çiftçi olarak kaldığı toplumlar oluşmuş olmalıdır.”

³⁹ y.a.g.e., s. 274, 275.

⁴⁰ y.a.g.e., s. 222.

⁴¹ y.a.g.e., s. 154, 155.

s. 218,; “ uygar toplum dönemlerinde sistemleştirilen ama geçiş döneminin kurumlarını ve düşünüşünü yansıtan mitoslarda bunun şaşmaz ipuçlarını görmekteyiz. Sümer toplumunun oluşumunu anlatan mitosta Pers körfezinden çıkan keçi balık insan karışımı bir tanrı olan *Oenes*'in Sümer e uygarlık getirdiği aktarılır. Bilim adamları *Oenes*'in fetihçi bir klanın totemi olabileceğinin görüşündedirler. Cemdet Nasr'ın kedigil başlı tanrıçası da böyle bir totem tanrı olarak yorumlanmaktadır. Ancak her iki örneğin de çiftçi ve çoban topluluklardan çok fetih sonucu oluşmuş karışık tabakalı toplulukların totemci düşünüşten dinci düşünüşe geçişlerinin dışı vurulmuş biçimleri olmaları çok olasıdır.”

s. 234,; “Uruk'ta kentın gök tanrısı *Anu* ile Aşk tanrısı *İnanna*'ya adandığı bilinmektedir. Bu da göğü tanrı sayan bir göçebe toplulukla doğurucu olarak anayı simgeleyen aşk tanrıçasını yücelten yerleşik çiftçi toplulukların kültürel bir uzlaşması olarak görülür.”

sınıflandırılarak yerleri sabitlenecektir⁴². Tarihin erken dönemlerinde başlayan bu oluşum uygar toplum döneminde de varlığını hissettirecektir.

İlk uygar toplumların tanrılarının ya da baş tanrılarının, uygarlık getirici olarak görülmeleri (Mezopotamya’da *Oenes*, Mısır’da *Osiris* gibi) ya da hala göçebe çoban topluluklarından miras, tanrısallaştırılan fırtına ve şimşek gibi doğa güçleri taşımaları (Yunanlılarda *Zeus*, Aryanlarda *İndra* gibi) baba soy zincirli çoban toplulukların, yerleşik çiftçi toplulukları üzerine çöreklenmesiyle oluşan egemen sınıfların tanrıları olduklarının göstergeleri niteliğindedirler⁴³.

Zamanla ekonomik ve toplumsal yapıları karmaşıklaşarak köyden kasabaya, kasabadan kente doğru bir gelişim izlenir. Kentlere dönüşen köyler, olasılıkla bir fetihçi egemen sınıfın yerleştiği ve çok geçmeden köy sunaklarının tapınağa dönüştüğü yerler olacaktır⁴⁴.

Çöreklenme olgusu, tarihin farklı dönemlerinde kendini tekrarlamış bir olgu olarak gözlemlenebilmektedir. Şu ana kadar bahsettiğimiz insanoğlunun erken dönemde yaşadığı bu sosyolojik oluşum, genellikle kurgusal olarak değerlendirilmiştir. Geç dönemlerin örnekleri ise, daha somut deliller sunması açısından önemlidir. Çöreklenme olgusunun geç dönemlerde görülen dolayısıyla daha iyi bilinen örneğini, göçebe sığır çobanları olan Aryan fetihçilerin Avrupa’nın ve Hindistan’ın yerli toplulukları üzerinde aristokrasiler kurmalarında görebiliriz⁴⁵.

Tunç Çağında (*MÖ.1700 dolaylarında*), savaş arabalarının yetkinleştirilmesiyle bu silahları edinen çoğu göçebe çoban topluluklar, hem ilk uygarlık merkezlerine hem de bu merkezlerin çevresindeki tarım bölgelerine MÖ.1400’lere dek sürecek olan

⁴² y.a.g.e., s. 249.

⁴³ y.a.g.e., s. 249 “*İndra* arabası güneş olan elinde yıldırım tutan doğa gücünü temsil eden bir tanrıdır. Hindistan’ın koyu derili yerli halkları üzerinde egemenlik kuran Aryan soyluların ululaştırılmış projeksiyonudur.”

⁴⁴ y.a.g.e., s. 208

⁴⁵ y.a.g.e., s. 191

akınlara başlarlar⁴⁶. Bu akınlar sonucunda uygarlık merkezlerinde yönetimi ele geçirerek, toplumsal tabakalaşmayı yenilemişlerdir. Örneğin Mısır'da *Hiksoslar*, Mezopotamya'da *Kassitler*, Anadolu'da *Hititler* ve Yunanistan'da *Akhalar* yerli köylü topluluklar üzerine çöreklenerek, taşımış oldukları uygarlığı bu bölgelerine aşılamışlardır⁴⁷.

Savaş teknolojisine demir silahların girişi olan, MÖ.1200-MÖ.1000 yılları arasında, yeni bir uygarlaşmamış halklar akınının uygar toplumlar üzerine çöreklandığı görülmektedir⁴⁸. Bu akınlar Anadolu'ya *Frigleri*, Yunanistan'a *Dorları*, Filistin'e ise *İbranileri* getirecektir⁴⁹. Yerleşik hayata geçmiş çoban ve çiftçilerden oluşan sınıflı uygar toplumların zamanla silikleşen tabakalaşmalarını bu akınlar yeniden keskinleştiren, uygar topluma yeni bir güç verip onun yayılma alanını genişleten hareketler niteliğindedir.

Dinsel gelişim de aşamalı olarak değişime uğramıştır. Uygar toplum imparatorluk aşamasına geçince, tanrıların da yönetim gibi teke indirilme ihtiyacı duyulmuş olmalıdır. Zira, bu yolda *Marduk* ile Babil, *Aton* ile Mısır, Tanrı *Asur* ile Asur imparatorluklarında baş tanrıcılığın gelişmesine yönelik adımlar atılmış, tektanrıcılık düşüncesine uygun bir kültürel ortam hazırlanmıştır. Ancak, her üçünde de öteki tanrıların tapınaklarının rahipleri bir tanrının üstülüğünü kabul etmelerine karşılık, onun tek tanrı öteki tanrıların ise yok sayılarak ekme kapıları olan tapınaklarının kapılarının kapanmasına razı olmadıkları bilinmektedir⁵⁰.

⁴⁶ Aktüre, S., "Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri", s. 99, 100.

⁴⁷ Şenel, a.g.e, s. 246

⁴⁸ Aktüre, S., "Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri", s. 101.

Aktüre, S., "Anadolu'da Demir Çağı Kentleri", s. 2.

⁴⁹ Şenel, a.g.e, s. 247 "bazen Aryanların İndus'ta, Dorlar'ın Yunanistan'da, Germenler'in Roma İmp.'unda yaptığı gibi uygar toplumları, geride kalan kültürel kalıt ile yeniden kurulmak üzere yıkmakla birlikte".

⁵⁰ y.a.g.e., s. 262-263.

s. 261 "ilginç bir benzetme ya da tespit de, İbraniler adına yapılmıştır. İbraniler çoban topluluklarıdır ve göçebe savaşçı tanrıları Yehova yerleşik hayata geçilince işlevini yitirmiştir. Yerleşik tarımcı toplumun gereksinimlerine uygun düşmemektedir."

İlk tek tanrılı din olarak kabul edilen Musevilik, temelinde çok tanrılı, göçebe çoban İbranilerin dinsel gelişimlerinin son aşamasını oluşturmaktadır. Yerleşik çiftçi hayata geçiş sürecinde İbraniler, gereksinimlerine uygun olarak bir tanrıyı, savaş tanrısı *Yehova*'yı baş tanrı seçmişlerdir. Zamanla, İbranilerin diğer tanrıları işlevlerini yitirip yok olurken, savaşçı kimliğini kaybeden *Yehova* mutlak hakim olarak gelişen dinde yerini almıştır⁵¹.

1.4. Hint Avrupalılar ve Savaş Tanrısı

Geçmişin sistematik bir biçimde araştırılmasıyla karşılaşılan ve bilim dünyasının ilgisini günümüze dek sürecektir şiddetli tartışmalarla üzerinde tutan Hint Avrupalı topluluklar, birçok açıdan insanoğlunun tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. Tartışma konularının başında, bu toplulukların anayurt sorunu vardır. Anayurtları konusunda, önerilen birçok farklı görüş bulunmaktadır. Baltık dolaylarından, Güney Rusya'dan ya da İran'dan yayılmış olabilecekleri üzerine hipotezler kurulmasına karşın, en yaygın fikir birliği bu toplulukların anayurdunu Ermenistan ve yakın çevresine oturtmaktadır⁵².

Diğer bir tartışma konusu ise, Hint Avrupalıların dilleri üzerinedir. Baltık denizinden Hindistan'a kadar olan alanda, dilsel bir benzerlik olduğunun anlaşılmasıyla başlayan araştırmalar, bu benzerliğin bir tesadüf değil dilsel bir akrabalık ilişkisi içinde incelenmesini gerekli kılmıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısının birbirleri ile akraba bir dil konuşmalarının nedeni Hint Avrupalılar ve göçleri ile açıklanmaktadır⁵³. En başta zaman, daha sonra kitle iletişiminin ya da yazılı bir standartın olmayışı ve yayılan alanın büyüklüğü aslında aynı dili konuşan bu insanların dillerindeki farklılaşmanın nedenleri olduğu düşünülmektedir⁵⁴.

⁵¹ y.a.g.e., s. 261.

⁵² Mallory, J.P., "Hint Avrupalıların İzinde" s. 168, 169.

⁵³ y.a.g.e., s. 27.

⁵⁴ y.a.g.e., s. 29.

Göçebe karakterli bu topluluklar, çeşitli tarihlerde İtalya'da, Yunanistan'da, Anadolu'da, İran'da ve Hindistan'da ve daha birçok farklı coğrafyada kendilerini göstermişlerdir. Yerli halkın üzerinde çöreklenme olgusunun bir örneği olarak görülebilecek bu akınlar sonucunda, kültürel kaynaşma yaşanmıştır⁵⁵. Bu göçebe insanlar, yerli halklar ile kimi yerlerde karışmışlar kimi yerde ise soyluluklarını koruma güdüsüyle çaba harcamışlardır⁵⁶.

Dinsel birliktelik içerisinde incelenmiş bu halkların, dinsel açıdan da bir birliktelik taşıyabileceğini dilbilimci Georges Dumézil vurgulamıştır⁵⁷. Dumézil, üç parçalı toplum yapısının bütün Hint Avrupa halklarının mitologyasında görülebileceğini örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır⁵⁸.

Dumézil'in, incelemek için seçtiği din antik Romalıların dinidir. İtalya'nın Romalılar öncesi erken tarihinde iki ayrı insan gurubunun işgali altında olduğu düşünülmektedir⁵⁹. Bunlardan birincisinin Giritliler ve kıta Yunanistan'ın Pelasgları ile ilişkilendirilen bir Akdeniz halkı, ikincisinin ise Hindistan'ı, İran'ı ve Yunanistan'ı belli zamanlarda işgal etmiş olan İtalya'ya kuzeyden gelmiş olabilecek göçebe Hint Avrupalılardır. Oluşan bu halklar kaynaşmasındaki Hint Avrupa etkili din Dumézil'in araştırma konusunu oluşturmuştur.

Dumézil, Roma'nın erken dönem dinini incelerken Hint Avrupa mitolojisinin nasıl ve hangi yönde tarihselleştiğinin üzerinde durmuştur. Ona göre, Etrüsk ve Yunan etkileri görülmeye başlamadan önceki Hint Avrupa etkili eski Roma mitolojisinin izleri, *Titus Livius*'un ilk kitabında örtülü olarak bulunmaktadır. Adı geçen antik eserde anlatım bulmuş olan, yerli halk *Sabinler* ile *Romalılar* arasındaki savaşın, birçok Hint

⁵⁵ Şenel, a.g.e., s. 191.

⁵⁶ Challaye, a.g.e., s.49; "Kimi metinlerde Hinduiranlılar sarışın ve yakışıklı olarak nitelenmektedir. Bunlar kendilerine arya yani soylu asil adını veriyorlardı."

⁵⁷ Dumézil, G., "L'heritage indo-europeen a Rome" s.127, 142.

Dumézil, G., "La religion romaine archaïque" s.82, 88.

⁵⁸ Eliade, a.g.e., s. 126,127.

Mallory, a.g.e., s. 152.

⁵⁹ Challaye, a.g.e., s. 167.

Avrupa mitinde görüldüğünü Dumezil ortaya çıkartmıştır⁶⁰. Burada tarihsel gerçekliği olabilecek bir olayın mitolojik bir kılıfa bürünerek yerli halk ile Hint Avrupalı fatihlerin kaynaşmasını yansıtmaları mümkündür. Georges Dumezil Hint Avrupa mitlerinin Roma'da tarihselleşmesinin kalıntılarına benzeri örnekler ile de ortaya koymuştur.

Dumezil, Roma'daki Hint Avrupa mirasının bütünü incelendiğinde, üçlü tanrılar gurubunun bir Hint Avrupa kökenlilerin mirası olarak görülebileceğine değinmiştir⁶¹. En eski üçlü Roma tanrı gurubu, “*İupiter, Mars, Quirinus*”un diğer Hint Avrupa halklarında da bulgularanan üç bölümlü ideolojiyi ifade ettiğini düşünmüştür. Buna göre; büyüsel ve hukuksal egemenlik işlevleri *İupiter* Roma'da; *Varuna ve Mithra* Hindistan ve İran'da; *Odin* ise Kelt dünyasında karşılarken, savaşçı güç tanrıları olan *Mars*'ı Roma'da, *İndra*'yı Hindistan'da, *Thor*'u yine Kelt dünyasında göstermiştir. Son olarak bereket ekonomik refah tanrıları *Quirinus, Nasatya İkizleri ve Freyr*'i bu adı geçen kültür bölgelerinde görmüştür.

Bu işlevsel üçlü tanrı gurubu Hint Avrupa toplumlarının üç sınıfa bölünmesinin ideal örneğini oluşturur: “Rahipler, savaşçılar ve hayvancılar-tarımcılar.”

Kısaca, erken bir çağda iyice oturmuş bir Panteon düzenleyen Yunanlılardan farklı olarak Romalılar, tarihsel çağların başlangıcında yalnızca bir hiyerarşik tanrı gurubuna sahiptir. Bunlar *İupiter, Mars ve Quirinus*'tur. *İupiter*, tam anlamıyla göklere egemen olayların ve yıldırımlar yağdıran, kutsalın kaynağı ve adalet dağıtıcı evrensel bereketin güvencesi ve savaş o yönetmese de kozmosun egemeni olan tanrıydı. Savaş bütün savaşçı tanrıyı temsil eden *Mars*'ın alanıdır. *Mars* kimi zaman barışçı ritüellerle birleştirilse de bu dinler tarihinde iyi bilinen bir olgudur⁶². Bazı tanrıların, kendi egemenlik alanlarının dışına taşma yönünde yayılcı bir eğilim sergiledikleri düşünülmektedir⁶³.

⁶⁰ Eliade, M., “Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II” s. 126.

⁶¹ y.a.g.e., s. 128.

⁶² Challaye, a.g.e., s. 171.

⁶³ Eliade, a.g.e., s. 137.

Etrüsk kültür egemenliğinde süresince *İupiter, Mars, Quirinus* üçlüsü güncelliklerini yitirir. Onun yerini *Tarquinuslar* zamanında *İupiter, İuno, Minerva* üçlüsü alır. Görüleceği üzere İupiter sabit kalırken bazı Yunan unsurlarını da beraberlerinde getiren Etrüsk ve Latin etkisi ile iki tanrıça diğerlerinin yerini almıştır. Böylece sadece *İupiter* Hint Avrupa mirasının devamını temsil ederken, Capitol Üçlüsü'nün oluşumundaki diğer tanrılar *İuno, ve Minerva* geç dönem eklentisi olarak yerlerini alırlar⁶⁴. Fakat savaş tanrısı *Mars*, Roma Panteon'unda silik bir karakteri temsil eden, sevilmeyen bir tanrı olarak kalmamış çeşitli mitler ile bağlandırılarak kutsallığı vurgulanmıştır. Nedenini Romanın savaş olgusunu yaşamlarının temeli olarak görmelerinin payı büyük olmalıdır.

Benzer bir şekilde, Hint Avrupalı toplulukların savaş tanrısının antik Yunan dinindeki yerini inceleyebiliriz. Erken dönem Yunanlılarının dinini incelemek için kutsal bir kitap kullanmaya olanak yoktur. Böyle temel bir kitabı olmayan antik Yunan dininde zorla kabul ettirilen bir dogma da hiçbir zaman varolmayacaktır. Başlıca kaynaklar *Homeros* ya da bu adla gösterilen yazar veya yazarların eseri olan *İliada* ve *Odeseia* adlı edebi yapıtlar ile daha sonraki dönemde yazan *Hesiodos*'tur⁶⁵.

Yapılan yeni çalışmalar, erken dönem Yunan dini ile ilgili yapılmış yorumlarda iki büyük yanlışın varolduğunu ortaya koymuştur⁶⁶. Kültür tarihi ile uğraşan 19.yy.'ın ilk araştırmacıları Hint Avrupalı kuşatmacıların yerleşik Yunanlıların üzerine çöreklenerek bu yarı yabanıl kabilelere uygarlık getirdiklerini kabul etmişlerdi. Bu tür bir yaklaşımı tarihçiler de kabul etmişler ve eserlerinde bu yorumu kullanmışlardı. Fakat, uzun yıllardır yapılan çalışmalarla bu erken yapılmış yargının yanlışlığı ortaya çıkartılmıştır. Günümüzde kuşatmaya uğrayan yerli kavimlerin kuşatmacılardan bazı bölgelerde üstün oldukları bilinmektedir.

⁶⁴ y.a.g.e., s. 139.

⁶⁵ Challaye, a.g.e., s. 156.

⁶⁶ y.a.g.e., s. 157.

Diğer yanlış ise erken dönem araştırmacılarının Yunan dini üzerine yorumlarının geçerliliğini günümüzde kısmi olarak yitirmesidir. Erken dönem araştırmacılarının yorumları, Homeros ile Yunan yazarlarının insanlaştırdıkları Yunan Tanrıların antik Yunan dinsel yaşamında merkezi oluşturdukları yönündedir. Bu kanıya uzun zaman inanılmıştır. Fakat, günümüzde antik Yunanlıların Homeros ile oluşturdukları bu resmi dinin yanı sıra halkın benimsediği köklerini yerel kültürlerden alan çok canlı yaşayan bir halk dininin ve ayrıca çok daha derin gizemci akımların varolmuş bulunduğu bilinmektedir.

Hint Avrupalı gurupların erken dönem Yunan dinine etkisini incelemekten önce Prehellenik kabilelerin düşün yapısını incelemekte yarar vardır. Yerleşik hayata geçmiş olan bu topluluklarda tarım, düşün yapısını şekillendirmiştir. Toplumun düşün yapısı ise dinsel inançları biçimlendirir. Bu erken dönemde dinsel inanç kutsallığın bir dışı tanrıçaya yüklenmesi şeklindedir. Tanrılar bir kentten diğerine değişse de çoğunluğu kadındır ve evrensel ana diye adlandırılan Akdeniz'den Bengal körfezine dek uzanan bölgelerdeki tarımcı halkların tapındıkları büyük ana tanrıçanın motiflerini içerir⁶⁷.

Tanrılar ise tanrıçalardan sonra meydana çıkmışlardır. Tanrıları meydana çıkarımlar sonradan gelen Hint Avrupalı guruplar olmalıdır. Fatihlerin zafer elde etmeleri, toprak anaya tapan Prehellenik gurupların anaerkil toplumunun yerine, bütün haklara babanın sahip olduğu ataerkil bir toplum oluşumunun yolunu açmış olmalıdır⁶⁸. Kuşatmacıların etkisiyle şekillenmiş ortak kullanıma açık tanrılar ve tanrıçalardan oluşan bir Panteon bir sonraki basamağı oluşturur. Tanrılar ve tanrıçalar birbirleri ile ilişkilendirildiği gibi, yerli halk ile de sağlam bağlar kurmuşlardır. Kurulan yeni kentlerde ya da uzun süreden beri yerleşim görmüş olan yerleşimlerde bazen aktif rol oynamışlar, kentın baş tanrısı ya da tanrıçası olmuşlar ya da kentın kurucusu olarak görülen ölümlüler ile bir şekilde ilişkilendirilmişlerdir. Bu ilişkiler çeşitli mitosların

⁶⁷ y.a.g.e., s. 110.

⁶⁸ y.a.g.e., s. 160.

oluşumuna temel oluşturmuş ortaya farklı kaynaklardan beslenmiş bir Yunan mitologyası çıkmıştır.

Yunan mitologyası incelediğinde en erken dönemlere oturttukları bir tanrı olarak *Uranus* karşımıza çıkar (*Hesiod.Theo.127*). Bu tanrı ile Hinduların *Varuna*'sı arasında etimolojik bir ilişki olduğuna ve bu iki tanrının eşit olarak algılanması gerektiğine değinen araştırmacılar bulunmaktadır⁶⁹. Bu tanrıyı takip eden ikinci kuşak tanrılar gurubunda baş tanrı olarak bu sefer *Kronos* karşımıza çıkmaktadır. *Uranos*'u tahtından indirmiştir ve kardeşleri ile ikinci kuşak tanrılar gurubunu oluşturmuştur. Üçüncü tanrılar gurubunun oluşumu da yine bir baba oğul mücadelesinin sonucudur. *Zeus*'un galip çıktığı mücadele sonucunda üçüncü kuşak tanrılar gurubunun baş tanrılığına bu sefer *Zeus* oturacaktır. Mitolojiyi salt hikayeler olarak algıladığımızda ardında saklı bulunması olası mesajlar gözden kaçabilecektir. Topluluğun sosyo kültürel açıdan kendilerinden farklı bir başka topluluk tarafından etkilenmesi ve değişmesi kendini mitoslar ile dışa vuruyor olabilir. Böylece oluşan yeni toplum içinde yaşayanların benimsedikleri ortak bir mitologya doğacaktır. Savaşçı Hint Avrupalı gurupların egemenlik dönemlerinin baş tanrıları *Uranus* ile başlar ve *Zeus* ile son bulur.

Klasik Yunan mitologyasını incelediğimizde 12 Olymposlu'nun temel Panteon'u oluşturduğu görülür. Hint Avrupalı fatihlerin göklere egemen tanrısı *Zeus* olarak, savaşçı tanrısı ise *Ares* olarak bu tanrılar gurubu içerisinde yerlerini almıştır. *Zeus* baş tanrı olarak kabul görmüş olduğu halde savaş tanrısı olan *Ares* sevilmeyen bir tanrı olarak çoğunlukla anlatım bulmuştur. Muadili olarak hemen her zaman *Athena* tercih edilmesine rağmen bu tanrıça asla bir savaş tanrıçası olarak algılanmamış o her zaman savaşçı bir tanrıça olarak kalmış zekayı bilgiyi ve bilgeliği temsil etmiştir. *Athena*'nın tercih edilmiş olmasında köklerinde ana tanrıçanın kırıntılarını taşıyor olabileceği göz ardı edilmemelidir⁷⁰. Bu yüzden yerli halkın, Hint Avrupalı fatihlerin savaşçı tanrısı *Ares* yerine bu tanrıçayı benimsemiş olmaları akla yatkın gelmektedir.

⁶⁹ y.a.g.e., s. 160.

⁷⁰ Thomson, G., "Tarihöncesi Ege" s.290-300.

Bilgiye, zekaya ve bilgeliğe değer veren karakterleri ile antik Yunan toplumu için bu vasıfları taşıyan tanrıça, *Ares*'in savaşçılığını da bir ölçüde elinde tutmaktadır. İyice kökleşen *Athena* sevgisi ile, savaş tanrısı *Ares* artık Yunanlılar için kendilerinden alt seviyede gördükleri barbarların tanrıları arasına itilmiştir. Bununla beraber bazı bölgelerde Hint Avrupa geleneğine sadık kalınarak savaşçı tanrıya gereken önem verilmiştir.

Bir Hint Avrupalı topluluk olan Germenlerin dinlerini ve tanrılarını, onlar hakkında bilgi veren antik çağ yazarı *Tacitus*'tan öğrenilmektedir. *Tacitus*, Germenler'in üç büyük tanrısının Roma tanrıları olarak karşılığını şu şekilde vermektedir: *Odin* ya da *Wotan* adı *Mercurius*'un, *Tiyu* adı *Mars*'ın, *Thor* adı *İupiter*'in Germenlerdeki Roma tanrılarının karşılığıdır⁷¹. *Ceasar* da, Hint Avrupalı bir topluluk olan *Kelt*'lerin tanrıları arasında *Mars*'ın bulunduğu değinmektedir⁷².

Ermenilerin erken bir dönemde balkanlardan Anadolu'ya giren ve bir kısmının bu coğrafya içerisine dağılırken bir kısmının bugünkü Ermenistan'a kadar göç edip yerleşen Hint Avrupa dili konuşan bir topluluk olduğu bilinmektedir⁷³. İtalya'da *Mars*, Yunanistan'da *Ares* olarak karşımıza çıkan Hint Avrupalıların savaş tanrısı bu toplumda da benzer bir isim ile "*Aray*" olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁴.

Görüldüğü gibi Hint Avrupalı toplulukların savaş tanrısı, farklı adlar altında bu toplulukların ulaştığı sınırlar dahilinde kendini göstermektedir. Bu tanrı, kimi bölgelerde yerel inançlar çerçevesinde başkalaşıma uğramış, özelliklerini başka tanrılar ya da tanrıçalar ile paylaşmak durumunda kalmış, kimi bölgelerde ise önemli bir karakter olarak varlığını sürdürmüştür.

⁷¹ Challaye, a.g.e., s. 150.

⁷² Eliade, a.g.e., s.164.

⁷³ Mallory, a.g.e., s.42.

⁷⁴ www.panteon.org

İKİNCİ BÖLÜM

TANRI ARES'İN KÜLT MERKEZLERİ VE İLİŞKİLİ BULUNTULAR

Doğa üstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, tanrıya inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum olarak, nitelik verdiği inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplanmasını sağlayan düzene “*Din*” adı verilir⁷⁵. “*Kült*” ise önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen dini tören, ibadet veya ayin olarak daha özel bir anlam taşımaktadır⁷⁶. Bu bağlamda polyteist Antik Yunan dinindeki çeşitli tanrılara ait kültürler, “Din-Kült” ilişkisinin kavranmasında güzel örnekleri oluşturmaktadır.

Polyteist Antik Yunan dininde birçok tanrının farklı coğrafyalarda kültürleri bulunmaktadır. Bu kültürler kimi zaman yerel kaynaklardan beslenen, bölge ya da kent ile ilişkili bir geleneğin devamı olabileceği gibi dışardan gelmiş, türlü sebeplerle benimsenmiş yeni bir oluşum da olabilir. Dodona’daki *Zeus*, Atina’daki *Athena*, Eleuis’teki *Demeter* kültürleri kıta Yunanistan’daki; Samaos’taki *Hera*, Rhodos’taki *Helios*, Delos’taki *Apollon* kültürleri adalar denizi Arşipel’deki; Ephesos’taki *Artemis*, Lagina’daki *Hekate*, Pessinus’taki *Kybele* ve Troas bölgesindeki *Apollon* kültürleri ise Anadolu’daki bazı kültür örneklerini oluşturmaktadır. Anadolu’da bulunan bir diğer kültür örneği ise, *Ares* tapımı ile Metropolis kentinde rastlanmaktadır.

Ares’in antik dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan kültürlerine değinmek, bu tanrının kültürlerinde bulunan çeşitliliği görmemiz açısından önemlidir. Zira savaş tanrısı olan Ares, farklı isimlerde ve farklı kültür törenleriyle çeşitli coğrafyalarda kendini göstermektedir.

Antik çağda Yunanistan’da, İtalya’da ve Anadolu’da bulunan savaş tanrısı kültürünün örnekleri bu çalışmada alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu coğrafyalar

⁷⁵ Türkçe sözlük, TDK. s.378.

⁷⁶ Türkçe sözlük, TDK. s.947.

haricindeki, İskit, Trak ve Antik Mısır kültürlerinde Tanrı Ares kült törenlerine ilişkin bilgilere, dönemini çeşitli açılardan yansıtan antikçağ yazarı Herodotos eserinde yer vermiştir.

Tanrı Ares, Herodotos'un eserinde barbar olarak gördüğü İskitlerin en önemli tanrıları arasında yer alır. Ona göre (*Herodot.IV-59*), İskitler yalnız tanrı Ares adına tapınak, sunak ve heykel yapmaktadır. Herodotos'un dikkatini çeken önemli bir konu da bu tanrı için yapılan kurban törenidir. Ares adına düzenlenen diğer tanrılardan farklı olarak yapılan bu törenlerde, ince ve alçak dallardan yapılmış demetlerden oluşan bir podyum'dan bahseden Herodotos bu yükseltilmiş ahşap podyum'un üzerinde bulunan demirden yapılmış ve bütün İskitler için saygı unsuru olan bir kılıçtan söz eder. Ona göre (*Herodot.IV-62*), Ares'in heykeli işte bu demirden kılıçtır. Ares için yapılan kurbanlar da, yazarın dikkatini çeken bir başka konuyu oluşturur. Kurban edilenler arasında sürü hayvanlarından başka, at ve savaş tutsaklarının yüzde biri de vardır. İnsan kurbanı, yazarın anlattığına göre belli bir ritüele göre yapılmaktadır. Bu ritüeli Herodotos (*Herodot.IV-62*) şu şekilde anlatmaktadır;

*“ Şarap serpilen kurbanın kafası kesilir, akan kanı bir leğene biriktirilerek adı geçen demir kılıcın bulunduğu podyuma taşınır ve bu kan kılıcın üzerine dökülür. Baş kesilen kurbanın sağ kolları, elleriyle beraber omuz başlarından parçalanarak gökyüzüne fırlatılmasıyla tören son bulur.”*⁷⁷

Kuzey Yunanistan'ın barbar halkı olarak adlandırdığı Traklardan da Herodotos bahsetmektedir. Ona göre, (*Herodot.V-7*) Trak halkının tanrıları Dionysos, Artemis, Hermes ve Ares'tir.

⁷⁷ Can, Ş., “Klasik Yunan Mitolojisi”, s.87. Bu tür bir ritüel Klasik Yunan Mitolojisi'nde de yerini almıştır. Ares'in oğullarından biri olarak gösterilen “*Kyknos*” acımasız bir hayduttur. Önüne çıkanı soyan ve acımadan öldüren *Kyknos* babası “*Ares*” için öldürdüğü insanların kafatasından babası adına bir tapınak yaptırmıştır.

Antik Mısır da Herodotos'un eserinde (*Herodot.II-59*) Ares ile ilgili anlatım bulmuş coğrafyalardan birisidir. Mısır'ın Papremis kentinde düzenlenen Ares kült törenlerinden, Herodotos'un eserinde verdiği bilgiler sayesinde haberdar olmaktadır. Herodotos (*Herodot.II-63*), bu kült törenlerini şöyle anlatmaktadır;

“Bu kentte yapılan törenler iki safhalıdır. İlk olarak rutin kurban kesme işlemi ve dinsel törenler yapılır, ardından güneş batımıyla beraber tanrıya özel kült töreni tertip edilir. Bir gösteri olarak gerçekleştirilen bu törende sopalarla rahipler ve müritleri birbirlerine girerler ve kanlı bir çatışma yaşanır. Burada yaşatılmak istenen konu şudur: Bir zamanlar buradaki tapınakta Ares'in annesi oturuyormuş. ondan uzakta büyümüş olan Ares, erkeklik çağına ulaşınca annesini görmeye gelmiş. Bu tanrıçanın Ares'i görmemiş olan rahipleri, onun içeri girmeye kalktığını görünce gözlerini dört açarlar ve dışarı atmaya kalkarlar, o da gider başka bir kentten takviye getirir, rahipleri hurpalar, geri atar ve annesinin yanına gider. İşte buradan geliyor diyorlar Ares bayramlarındaki bu dayak töreni.”

Antik Mısırdaki bulunan kehanet merkezlerinin adandıkları tanrılara da değinen Herodotos (*Herodot.II-83*), bu tanrıların Herakles, Apollon, Athena, Artemis, Zeus, Leto ve Ares olduğunu söylemektedir.

2.1. Yunanistan

Antik çağda Yunanlılar, tarihin erken dönemlerinden itibaren sahip oldukları tanrıları ile daha sonradan benimsedikleri kökenleri çeşitli coğrafyalara dayanan tanrıları bir araya getirerek, tanrılar ve tanrıçalardan oluşan bir tanrılar gurubu yaratmışlardır. Bu tanrılar ve tanrıçalar birbirleriyle ilişkiler kurmuşlar ve çoğalmışlardır. Bu ilişkiler daha sonra mitoslara dönüşerek, toplumun benimsediği ortak bir mitologyaya doğmasına neden olmuştur. Çok erken bir dönemde kapsamlı bir mitologyaya sahip olan antik Yunan,

önemli tanrıları ve tanrıçalarını on iki olarak sınırlamış ve bunları Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olympos Dağı'nda, düşlediği bir tanrılar evine yerleştirmiştir⁷⁸.

Zeus ile Hera'nın⁷⁹, ya da sadece Hera'nın⁸⁰ oğlu olarak anılan savaş tanrısı Ares Klasik Yunan mitologyasında, Olympia'daki on iki tanrının arasında yer almasına rağmen çok bahsi geçen ve sevilen bir tanrı olarak anlatım bulmamıştır. Güçlü, heybetli ve genç bir savaşçı görünümünde tasvir edilmiş olan Ares, baştan ayağa silahlar kuşanmıştır (*Homer.İliad.VI.866*). Bronz mızrağı, kılıcı ve kalkanı onun atribüleridir⁸¹. Özellikle sikkelerde, vazo resimlerinde, duvar resimlerinde ve heykeltraşlık eserlerde görülen bu atribüleri tanrı Ares'in tanımlanmasında önemli detayları oluşturur (Levha III-Şekil 1,2,3). Bu atribülerinden başka, Homeros (*Homer.İliad.II.479*) Ares'in anatomik bir atribüsünden de bahsedilmektedir; “ζωνη”.

Bu isim Poseidon'un göğsü ya da Zeus'un gözleri ve yüzü gibi, tanrı Ares'in midisinin altında bulunan gövdesinin bir parçasının açıklaması niteliğindedir. Bununla birlikte, Apollodoros bu atribüyü bir kemer olarak kabul etmektedir⁸². O'na göre (*Apollodor.II.V.IX*), bu atribü, “Ares'in kemeridir” ve Herakles'in on iki görevi arasında yer alan Amazonların kraliçesi Hippolyte'den kaçırdığı kemer, işte bu kemerdur.

Erken dönemlerde Girit-Minos kültüründe, Knossos'taki Linear B tabletlerinde “A-RE” diye bir isme rastlanmıştır. Bu ismin Ares ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yine bu tabletlerde yazılı olan “E-NU-WA-I-JO” ismi de, Ares'in isimlerinden olan Enyalios ile benzerlik göstermektedir⁸³. Homeros öncesi Myken ve Minos

⁷⁸ Neues Grosses Lexikon, s.627. On iki Olymposlu olarak adlandırılan bu tanrılar; “Zeus, Hera, Athena, Apollon, Artemis, Hermes, Hephaistos, Hestia, Ares, Aphrodite, Demeter, Poseidon” dur.

⁷⁹ Hesiodos, “*Theogonia*”, 921.

Homeros, “*İliada*”, 5.699

Apollodoros, 1.13.

Pausanias, 2.14.3

⁸⁰ Ovidius, *Fasti*, 5,229.

⁸¹ “♂” sembolü ile erkekliğin ifade edildiği işaretin, biçimsel olarak savaş tanrısının atribüleri kalkan ve mızrağı yansıttığı düşünülmektedir. Bkz. en.wikipedia.org

⁸² Apollodoros II, Sir J.Frazer, *LOEB*, 122-221.

⁸³ Burkert, W., “*Greek Religion*” Cambridge: Harvard Universty Press.

kültürlerinde Ares Enyalios isminde bir savaşçı tanrının varlığının bu isimlerle kanıt bulduğu düşünülmektedir⁸⁴. Bunlarla birlikte kelimenin tam olarak anlamı bilinmezliğini korumaktadır⁸⁵.

Savaşın ve hunharca insan kıyımının tanrısı olarak Yunan Mitologyasında yer alan Ares, babası Zeus'un bile nefret ettiği bir tanrıdır (*Homer.İliad,V-890*). Çünkü kavga yaratmaya eğilimli yapısı ile saldırgan, şiddet yanlısı, ve entrikacı olarak beğenilecek bir özellik taşımamaktadır. Tanrı Ares'i Homeros, (*Homer, Iliad 5.27*) "Brotoloigos" (insan katliamcısı), ve "Miaiphonos" (kan lekeli), olarak anmaktadır.

İlginç bir şekilde bu sevilmeyen tanrının "şehirlerin kurtarıcısı" ve "Olympos'un savunucusu" gibi övgülerle de yüceltildiği bilinmektedir (*Homerik Hymnler, VIII.11.1-17*)⁸⁶ Homeros'da (*Homer.Iliad.5.27*) bu tanrıyı "Teikhesiplotes" (sağlam surları güçlendiren) epiteti ile anmıştır. Yerel kültlerinin bulunduğu birkaç kent dışında hiçbir kent, onu koruyucu tanrı olarak kabul etmemiştir. Savaşçı bir tanrıça olarak Athena, savaşın zeka yönünü ön plana çıkartması ile antik Yunan toplumunca, kaba şiddete başvuran yapısı ile Ares'ten daha fazla saygı görmüştür. Fakat tanrıça Athena asla savaş tanrıçası olarak görülmemiş ve her zaman savaşçı bir tanrıça kimliğini korumuştur.

Ares, Antik Yunan edebiyatının ilk edebi eseri kabul edilen Homeros'un İlyada adlı eserinde tanrıça Athena'nın aksine, Anadolu luların tarafını tutan hatta onlar için savaşıp yaralanan bir tanrı görünümündedir (*Homer.,Iliad.V.699*). Bu eserin devamı niteliğindeki Odysseus adlı yapıtında Homeros, tanrı Ares'e daha az yer vermiş ve dolaylı olarak değinmiştir. Homeros'tan daha sonraya tarihlenen Hesiodos'un Theogonia adlı eserinde ise, Ares bir kere anlatım bulmuştur (*Hesiod.Teo.921*). Klasik Yunan

Ares'in bir sıfatı gibi düşünülen Enyo ya da Enyalios mitolojik yönden ön plana çıkan Ares'e nazaran savaş ve askerlikle daha çok ilişkilendirilmiş ve ayrı bir savaş tanrısı tipi olarak (*Homer.İll.X*), (*Aristophanes, Peace*) görülmesine rağmen Ares Enyalios olarak tek bir tanrı ve onun epiteti olarak da görülmektedir (*Argonautica,II,XIV*)

⁸⁴ *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* II.1

⁸⁵ Walter Burkert tarafından 23 Nisan 2006 da gönderilmiş e-mail'de "A-re" isminin bir tanrıyı mı ifade ettiği ya da savaş ile ilişkili bir köke mi dayandığının tam olarak anlaşılamadığına değinmektedir.

⁸⁶ omacl.org/Hesiod/hymns.html

mitologyasında tanrı Ares ile ilgili, Troia savaşında oynadığı pek vasıflı olmayan rolünden başka, Aphrodite ile yaşadığı yasak aşkı önemli yer tutar. Bunlardan başka, Ares ölümlü ve ölümsüzler ile girdiği ilişkiler sonucu birçok çocuğu olmuştur.

Tanrı Ares ile ilişkilendirilen hayvanlardan biri, köpektir. Klasik Yunan mitologyasında köpek, tanrı Ares'in eşlikçi hayvanı olarak gösterilmektedir. Leş yeyici olan köpeklerin savaş sonrası terk edilen savaş alanlarında görülmeleri, antikçağ insanın hayal gücü ile bu tanrı ile ilişkilendirilmesine neden olmuş olabilir. Bu hayvanın tanrı adına kurban edildiği bilinmektedir. Tanrı Ares ile ilişkilendirilen bir diğer hayvan ise Horozdur. Savaş tanrısı Ares, yasak aşk yaşadığı Aphrodite ile beraberlikleri bilinmesin diye gözcü olarak görevlendirdiği Aletryon isimli genci, görevini yerine getiremediğinden dolayı Horoza dönüştürmüş ve güneşin doğuşunu her zaman haber vermeyi ona ceza olarak vermiştir⁸⁷. Sparta'da horoz tanrı adına kurban edilirken, Artamition'da ise Enyalios için keçi ve köpek kurban edilmektedir⁸⁸. Bunlardan başka tanrı Ares ile çeşitli kuşlar ilişkilendirilmiştir. Bu kuşlar şunlardır: Aigolios (Peçeli Baykuş), Buas (Puhu kuşu), Gups (Akbaba), İpne (Ağaçkakan)⁸⁹. Bunlarla birlikte Ares'in Herakles tarafından öldürülen oğlu Kyknos'u beyaz bir kuğuya çevirdiğine inanılmaktadır⁹⁰.

Dionysos gibi Ares'de, Herodotos tarafından (*Herodot.V-7*) Trakyalı olarak gösterilmiştir. Savaş Tanrısı Ares'in yoğun olarak tapım görmüş olduğu düşünülen Yunanistan'ın bu kuzey bölgeleri antikçağ seyyahlarının tekin bulmadıkları yerlerden olup, bu bölgeler hakkında fazla bilgi sunamadıkları görülmektedir. Bundan dolayı, bu bölgelerdeki olası yoğun lokal Ares kültleri hakkında maalesef fazla bilgi bulunamamaktadır.

⁸⁷ Can, a.g.e., s. 89, 90.

⁸⁸ Launey, M. "Recherche sur les Armées Hellenistiques", Paris, 1950, s.40.

⁸⁹ www.theoi.com/olympios/ares

⁹⁰ Can, a.g.e. s.88.

Savaş tanrısı Ares, askeri hayata ait törenlerin merkezinde yer almış olmalıdır. Askerlerin toplantılarında ve and içme törenlerinde Ares'in ve Areios epithetli diğer tanrıların isimlerinin geçmektedir⁹¹. Areios veya Areia epithetini taşıyan farklı tanrı isimleri bulunmaktadır. Tanrılara eklenen bu epithet ile tanrıların savaşçı yönlerinin ve koruyucu güçlerinin vurgulaması amaçlanmış olmalıdır. Enyalios Ares, Athena Areia, Zeus Ares, v.b.

Savaş esnasında da taarruza geçen askerlerin hep bir ağızdan Enyolis onuruna savaş çılgınlıkları atıp koşar adım savaşa giriştikleri bilinmektedir (*Ksenophon, Anabasis 41,150*)⁹². Savaş sonrasında ise kazanılan zafer ya da savaşın fazla kayıp olmaksızın bitmiş olması çoğu zaman Ares'e teşekkür sunusunu gerekli kılmıştır. Bu savaşlarda büyük kahramanlık gösteren askerin "Ares'in çocuğu" olarak ünlendirildiği bilinmektedir⁹³.

Kısacası, Klasik Yunan Mitolojyasında savaş tanrısı olarak gösterilen Ares, sevimsiz bir tanrı olarak anlatım bulmuştur. Bunlarla beraber Antik Yunan'ın bu sevilmeyen tanrısına, belli bölgelerde saygı duyulduğuna ve tapım gördüğüne ilişkin bilgilere günümüze ulaşan antik metinlerden ulaşmaktayız.

Romalı yazar Apuleius'tan öğrendiğimize göre (*Apuleius, VII.10*), Thesselia'lı çeteler Mars-Ares adına talan seferleri düzenlerler ve bu seferlerin ardından çalınmış sürülerin içinden seçilen yetişkin bir teke, savaş tanrısı adına kurban edilmektedir.

Savaş tanrısı ile ilişkili, Attika bölgesinde olan bir kültten, Strabon (*Strabon XIII.1.38*) eserinde değinmiştir.

⁹¹ Diğer tanrıların savaşçıların yönlerini ve onun koruyucu güçlerini vurgulamak için isimlerine "Areios" sıfatı eklenmektedir; Enyalios Ares, Athena Areia, Zeus Ares...

⁹² Ksenophon, "Anabasis" s.41,150 (Yazar eserinde çeşitli yerlerde genel olarak tanrılar adına düzenlenen kurban törenlerinden bahseder. Bunlar içinde muhakkak savaş tanrısı da bulunmaktadır.)

⁹³ Launey, a.g.e., s.928 (Xanthos'lu Aikhmon düşmanlarının karşısında galibiyet kazandıktan sonra kahramanları Sarpedon ve Glaukos'un eşliğinde Ares'e ithafen sunuda bulunur)

“Lesbos’lu şair Alkaios’un, Atina ve Lesbos arasında olan bir savaşa katılmış olduğunu söyler. Ordusu darmadağın olan Alkaios’un sağ kurtulduğu bu savaş sonunda, güvendiği bir haberciyle yurduna şu mesajı göndermiştir; “ Alkaios sağ ve salimdir; fakat silahları Attika ordusu tarafından Ares’e sunulmak üzere Atina’daki Athena Glaukopis tapınağına asılmıştır.”

Yaptığı gezilerle antik Yunan dünyasının bize tasvirini çizmiş olan yazar Pausanias’ın eseri Ares kültürünün bu yarımada da incelenmesinde en önemli tarihi belgeyi oluşturmaktadır⁹⁴. Yunanistan gezisi sırasında gezdiği kentler ile ilgili bilgileri kimini kendi bilgileri ile kimini ise edindiği bilgilerle eserine aktaran Pausanias Ares kültürünün çeşitli kentlerde olan örneklerine değinmiştir.

Pausanias eserinde (*Pausan.I.VIII.4*), Attika bölgesinin merkezi Atina’da olan bir tapınaktan bahsederken içinde iki tane Aphrodite’nin, bir tane Ares’in ve bir tane Athena’nın yontularının bulunduğunu söylemektedir. Bu tapınak, yazarın seyahati sırasında gördüğü Atina agorasındaki Ares tapınağı olmalıdır. MS.10.yy.’da Byzantion’lu Suidas da (*Suidas.Amazonion*), yine Attika bölgesinde bulunan bir köyden bahsederken, burada bulunan “Amazonion” adlı bir kutsal alandan söz eder. Ona göre, buradaki küçük tapınağın Ares’in kızları Amazonlar tarafından inşa edildiğine değinir. Attika bölgesinin baş şehir olan Atina’da bulunan Areopagos da, Klasik Yunan Mitolojisinde Ares’in diğer tanrılar tarafından yargılandığı bir tepedir.

Argolis bölgesinde de Ares ile ilgili bir kültür varlığını yine Pausanias’ın eserinden öğrenmekteyiz (*Pausan.II.XXV.1*). Argolis bölgesinin merkezi olan Argos kentinin yakınında, bu şehirden Mantinea şehrine uzanan yol üzerinde bulunan bir tapınak Ares ile ilişkilendirilmiştir. Pausanias görmüş olduğu bu tapınak için söyle demektedir;

⁹⁴ Pausanias, “Guide to Greece-Greek Geography”

“ Bu tapınağın biri batıdan, biri doğudan girişi olan iki odasının bulunur, bu odalarda birisi Ares’e, diğeri Aphrodite’ye ait ahşap yontular vardır. Bu yontular, Polyneikes ve Argives adlı şahıslar tarafından, adak olarak tapınağa bağışlanmıştır.”

Yine Pausanias’tan (*Pausan.II.XXXII.9*) öğrendiğimize göre, Argolis bölgesinden bir başka şehir olan Troizenos’ta da bir Ares tapınağı vardır. Yazar kenti şöyle anlatır;

“Troizenos şehrinin limanına inen yol üzerinde Genethlion (doğum yeri) adı verilen bir yer bulunmaktadır. Burada bana anlatılana göre, mitolojik kahraman Theseus doğmuştur. Bu yere gelmeden önce bir Ares tapınağı bulunmaktaymış. Burada Theseus Amazonlarla giriştiği mücadeleyi kazanmıştır.”

Pausanias eserinde (*Pausan.III.XIX.7*) Ares ile ilgili bir başka kült merkezinden, Spartalıların önemli bir şehri olan Lakedaimonia’dan da bahseder. Bu kentten Sparta kentine giden yol üzerinde, gördüklerini anlatırken bunlardan en eskisinin bir Ares tapınağı olduğuna değinir;

“Kolkhis’ten buradaki bu mabede Dioskurlar tarafından bir kutsal kült heykeli getirilmiştir. Bu heykele Theritas (vahşice, canavarca) denmektedir. Anlatılanlara göre bu isim Ares’in dadısı olan Thero’dan gelmektedir.”

Yine, Lakedaimonia yakınlarındaki bir kasaba olan Geronthrai’de, kutsal bir koruluk içerisinde bir Ares tapınağının varlığından da Pausanias (*Pausan.III.XXII.6*) sayesinde haberdar olmaktadır. Yazar bu tanrı onuruna, her yıl bir festival düzenlendiğinden bahseder. Bu festivalin yazara ilginç gelen tarafı ise, festival süresince bu kutsal koruluğa kadınların adım atmalarının yasak olmasıdır.

Ona göre (*Pausan.III.XIV.9*), Sparta kenti kadınların Ares onuruna köpek kurban ettikleri ilginç bir şehirdir. Bu bölgede Ares, *Enyalios* epitheti taşımaktadır. Enyolios

kelimesi hem farklı anlamlarda, hem Ares'ten ayrı ama onunla özdeşirilen bir lokal tanrı olarak, hem de Ares'in Enyo ile ilişkisinden doğma çocukları olarak Klasik Yunan mitologyasında karşımıza çıkar.

Antik Yunan dünyasında en önemli organizasyonu olarak gösterilen, Olympiatların yapıldığı Olympia ve Elis kentlerinde de Ares kültürünün izlerini bize Pausanias eserinde sunmaktadır (*Pausan.V.XX.3*). Olympia'da bulunan Metroon tapınağının bir yüzünde, Ares ve Agon'un (heykelleştirilerek kişileştirilmiş yarışmanın tasviri) heykellerinin yan yana durduğuna değinen Pausanias yine aynı kentte karşılıklı duran iki altardan da bahsetmektedir. Bunlardan birinin Ares Hippios'a (at tanrısı), diğeri ise Athena Hippias'a (at tanrıçası) adanmış olduğuna değinir. Bu altarların önünde, her ay sunu yapıldığına bizzat Pausanias şahit olmuştur (*Pausan.V.XV.6*).

Yunanistan'ın bir başka bölgesi olan Akhaia'daki Triteia kasabasında da bir Ares kültürünün varlığına, yine Pausanias eserinde değinmektedir (*Pausan.VII.XXII.8*). Ares'in Triteia'dan doğma oğlu olan Melanippos, bu şehri kurmuş ve şehre annesinin adını vermiştir. Buradaki halkın hem Ares'e, hem de Triteia'ya kurbanlar sunmayı alışkanlık edindiklerine Pausanias eserinde belirtir.

Arkadia bölgesinin merkez şehri olan, Megalopolis'de de Ares ile ilgili bir sunağın olduğuna değinen Pausanias (*Pausan.VIII.XXXII.3*), ayrıca burada bulunmuş olan bir tapınaktan da söz eder. Ona göre, Arkadia bölgesindeki bir kasaba olan Akakesion'daki Despoine Tapınağı'nda da bir Ares altarı vardır (*Pausan.VIII..XXXVII.12*). Arkadia bölgesinden bir başka şehir olan, Tegea'nın Agorası'nda bir Ares sembolü bulunduğunu yine Pausanias eserinde değinmektedir. Pausanias (*Pausan.VIII.48.4*), buradaki sembole değinirken bunun yassı bir taş levhaya kazınmış bir yontu olduğunu ve isminin de, "Gynaikothoinas" (kadınların avutucusu) epithetini taşıdığını belirtir. Yazar burada öğrendiği bilgileri şu şekilde anlatır;

“Lakonia ile olan savaş sırasında Lakedaimon kralı Kharillos ilk saldırısını yapmadan önce, bugün Phylaktris (nöbetçi tepesi) denilen tepede kendilerini silahlandırmış olan Tegealı kadınlar pusu kurmuşlardır. Ordular savaşa başladığında kadınlar uygun zamanı kollayıp savaşa katırlar. Savaş kadınların bu ani çıkışları yardımı ile kazanılır. Savaş kazanılınca kadınlar da Ares onuruna, erkeklerden ayrı olarak, kazandıkları bu savaş şerefine Ares’e kurbanlar adarlar ve tertipledikleri yemeğe erkekleri almazlar.”

Pausanias (*Pausan.VIII.44.7*), yine Arkadia’daki bir dağ olan Kresios’da da bir tapınak olduğuna değinir. Tegea kenti yakınında uzanan bir yolun sağ tarafında küçük bir dağ olduğunu söyleyen yazar, burada Apneios adında bir tapınak olduğunu söyler. Tegealıların, yazara anlattıkları hikaye şu şekildedir;

“Ares’in, Tegea kralının kızı Aerope ile olan ilişkisi sonucunda Aleos isimli bir oğlu olur. Doğumu sırasında ölen annesine sarılan Aleos ölmüş olan annesinin göğüslerini emmeye başlar ve mucizevi bir şekilde süt fışkıran memelerinden doya doya içer. Ares’in isteğiyle gelişen bu olaydan dolayı, Ares’e, “Aphneius” (bol, bereketli) ephitepi takılır. Ve bu küçük tepenin de adı Aeropos olur.”

Orta Yunanistan’da, bir bölge olan Boiotia’nın merkezi şehri olan Thebai kenti de, Pausanias’tan (*Pausan.IX.X.5*) öğrendiğimize göre Ares kültü için önemli bir merkez niteliğindedir. Thebai yakınındaki, Ismene’de bulunan bir kaynak Ares ile ilişkilendirilmiştir. Ve Ismene’lilerin yazara anlattıkları şu şekildedir;

“Ares sahiplendiği bu kaynağı gözlemesi için bir ejderi bu kaynağın üzerindeki tepeye, burayı korumakla görevlendirerek dikilmiştir. Kadmos burada Ares’in nöbetçi diktiği ejderhayı öldürmüş ve tanrının hışmına uğramıştır. Diğer tanrıların araya girmesi ile sorun çözüme kavuşur. Ares’in Aphrodite’den doğma kızı Harmonia ile Kadmos evlenir ve Thebai kentini kurar.”

Thebai kentinin kuruluşu Ares ile bu şekilde ilişkilendirilirken Ares'in kızı Harmonia ile Kadmos'un evlenmesine Hesiodos'da (*Hesiod.Teo.936*) eserinde değinmiştir. Yine bu kentte tanrı adına insan kurban edildiğinden de bahsedilmektedir (*Apollodorus, The Library, III.73*)

Tanrı Ares'in doğum yeri olarak gösterilen Trakya ve kuzey kuzeybatı bölgeleri antikçağ yazarlarının pek bilgi vermedikleri bölgelerdir. Bu bölgelerdeki, Thesprotia yöresinin Ephyroi veya Thessalia yöresinin Phlegyes kabilelerinin topraklarında Tanrı Ares'in doğduğunu ve bu iki kabilenin tanrı Ares'e saygı duymalarının yanında, doğum şerefini diğerine verdiklerine Homeros değinmiştir (*Homer.İliad.XIII.299.*).

Pausanias'ın eserini MS 2.yy. gibi geç bir dönemde yazmış olduğu göz önüne alınırsa, bu bölgelerin Roma saldırıları ve istilaları sırasında ciddi olarak yıkılıp yıkıldığını ve birçok kentte bulunması olası Ares kültünün bu yıkıntılar arasında kaldığını düşünmek yanlış olmaz. Ares'in kuzey ve kuzey batı Yunanistan'daki kabileler için önemli bir role sahip, hatta baş tanrı konumuna yükseltilmiş olduğu birçok araştırmacının hemfikir olduğu bir konudur. Bu üç bölge şunlardır: Aitolia, Thesprotia, Thessalia⁹⁵.

2.3. İtalya

Yunan mitolojyasında önemli bir yeri olmayan, pek sevilmeyen hatta Homeros'un İlyada adlı eserinde babası Zeus tarafından bile aşağılanan savaş tanrısı Ares, Adriyatik denizinin hemen karşı tarafında daha farklı bir şekilde algılanmış, saygı görmüş ve baş tanrılar arasına yükseltilmiştir.

⁹⁵ www.theoi.com

Yunan dünyasında Ares ismi ile anılan savaş tanrısı, bu yarımada Mars ismi ile adlandırılmıştır. Bu ismin etimolojik olarak Ares ile ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Mars ismi İtalya’da değişik biçimlerde kendini göstermiştir fakat Ares örneğinde olduğu gibi anlamı henüz açıklanamamıştır⁹⁶. Mars’ın önceleri bitkilerle ilişkilendirilen bir Etrüsk tanrısı olan “Maris” ile yakından ilişkili olduğuna inanılmaktadır. Bununla beraber Latince ölüm anlamına gelen “Mors”da tanrı ile ilişkili görülmektedir. Eğer Mars tarım ile ilişkilendirilen bir tanrı ise savaşçı tanrı kimliğini daha sonra almış olmalıdır. Kısacası tanrı Mars’ta Romalılar Yunan Ares’i ile İtalya’nın yerel halklarının bitkilerle ilişkilendirdikleri tanrısı Maris’i birleştirilmiştir. Böylece hem tarımcı, hem de savaşçı olarak kutsanan tanrıyı Romalılar, savaşçılık sıfatına gönderme yaparak “*Mars Gradivus*”, tarımcı sıfatına gönderme yaparak “*Mars Silvanus*” olarak anmışlardır⁹⁷.

Roma mitolojisine göre bir çiçeği koklayan Juno hamile kalır ve tanrı Mars’ı doğurur (*Ovid.Fasti*, V.229)⁹⁸. Mars’ın savaş arabasını süren ve beraber savaştığı tanrıça Bellona’nın Mars ile ilişkisi Roma mitolojisi içinde farklı şekillerde anlatım bulmuştur⁹⁹. Savaş tanrısı Mars’ın yardımcısının cesaret tanrıçası Nerio olduğuna da değinilmektedir¹⁰⁰. Roma mitolojisine göre Roma kentinin kurucusu olarak gösterilen Romus ve Romulus kardeşler de Mars’ın Vesta bakiresi Rhea Silvia’dan doğma çocuklarıdır¹⁰¹.

Bir askeri imparatorluk olarak çağına damgasını vurmuş olan Roma, bu savaş tanrısını baş tanrıları arasına sokmuştur. Romalıların savaş tanrısı Mars’a sahip çıkması, emperyalist politikalarının bir yansıması olduğundan şaşırtıcı değildir. Roma

⁹⁶ en.wikipedia.org ; Mars, Mamars, Marspiter olarak geçen, Latinler Mamors Etrüskler’in Maris dedikleri bu tanrının Hint Avrupa ile ilişkisi olmayacağı düşünülür.

www.angelfire.com; Mars’ın Sanskritçe “*Mar*” ya da Vedik “*Marut*” gibi Hint Avrupa kökenli bir isim olabileceğine değinir. Bu isimlerin anlamı yıldırım uluları anlamına gelmektedir.

⁹⁷ Hançerlioğlu, a.g.e., s.305.

⁹⁸ Bununla birlikte tanrının babasının İüpiter olarak gösterildiği de bilinmektedir.

⁹⁹ www.ancientlibrary.com/seyffert/0098.html ; Bir savaşçı tanrıça kimliğindeki “*Bellona*” kimi yerde onun karısı kimi yerde kuzeni kimi yerde ise kızı, kız kardeşi olarak anılmaktadır.

¹⁰⁰ en.wikipedia.org

¹⁰¹ Hançerlioğlu, a.g.e., s.305.

kuruluşundan itibaren savaşı bir ekonomi biçimi olarak görmüş bu yolla önemli gelir elde etmiştir.

Tanrı Mars tapım gördüğü Roma imparatorluğunun çeşitli bölgelerinde farklı epitetler taşıdığı bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır¹⁰²: Mars Alator, Mars Albiorix, Mars Caturix, Mars Balearicus, Mars Barrex, Mars Belatucadrus, Mars Braciaca, Mars Camulos, Mars Capriociegus, Mars Cocidius, Mars Condatis.

Mars ile Venüs'ün aşkları çok açık bir biçimde Ares ile Aphrodite'nin yasak aşklarının isimleri değişse de konusal sapma yaşanmadan Yunan mitolojisinin Roma mitologyasındaki bir yansımasıdır. Bunun yanında Roma kentinin kuruluş mitosu gibi örneklerde tanrı Mars Roma mitologyasının kendi yarattığı olarak görülmelidir.

Tanrı Mars'ın yalnız Roma'nın kuruluşu ile ilgili bir mitosu olmadığı bilinmektedir. Tanrı Roma dışında da tapım görmüştür. Marsier isimli halk adını bu tanrıdan almıştır. Strabon (*Strabo.V.IV.2*) , İtalya'daki Sabinlerin Picentini kabilesinden bahsederken bir olayı anlatmaktadır;

“Bir ağaçkakan Picentinilerin atalarına yol göstermiş, önderlik etmiştir. Bundan dolayı isimleri bu kuşun adı olan Pikos'tan gelmektedir. Bundan dolayı ağaçkakan kuşuna, Ares'in kutsal hayvanı olarak saygı duyulmaktadır.”

Strabon (*Strabo.V.IV.12*) , yine Ares-Mars ile ilgili ilginç bir hikayeyi de günümüze taşır;

“İtalya'daki Sabinler uzun süren Ombrikoiler ile olan savaşlarında, o sene kazandıkları her şeyi adak olarak adanmışlardır. Ve kazanmalarının ardından, o sene elde ettikleri bütün mahsullerini kısmen kurban etmiş, kısmen de adak olarak bağışlamışlardır. Ve bunun sonucu kıtlık baş göstermiştir. Bunun üzerine

¹⁰² en.wikipedia.org

bebeklerinde kurban edilmesi gerektiğini düşünerek, bütün o sene doğan bebekler de kurban edilmiştir. Ve bir sonraki yıl doğacak olan çocukları ise Ares'e adanmışlardır. Bu çocuklar delikanlılık çağına geldiklerinde, kolonist olarak yollanmışlardır. Bunların yolculukları sırasında bir boğa liderlik ederek yolu göstermiştir. Boğa, Opikoi'lerin topraklarında uzanarak dinlenmeye çekilince, burayı kolonistler yurt edinmişlerdir. Ve bu Sabinoi'li gençler Opikoileri kovarak bu boğanın gösterdiği yere yerleşmişlerdir. Ve kahinlerinin söylemine uygun olarak, bu boğayı Ares-Mars'a kurban etmişlerdir. Çünkü kahin, o boğanın Ares tarafından onlara yol gösterici olarak gönderildiğini söylemiştir.”

Buna benzer örneklerle tanrı Mars'ın Roma mitologyasındaki saygın yerinin örnekleri olarak çoğaltılabilir. Tanrının toplum tarafından sevildiğinin bir göstergesi de “*Marcus*” (Mars'a tapan anlamında) isminin Roma dünyasındaki yaygınlığıdır.

Roma imparatorluğunda tanrılarla ilgili kült törenlerini düzenleyen rahipler gurubunun varlığı bilinmektedir. Savaş tanrısı Mars'ın rahipleri “*Flamen Martialis*” adıyla anılmaktadır¹⁰³. Bu rahiplerden başka “*Salii*”¹⁰⁴,lerin de tanrı Mars adına özel kült törenleri düzenleyen rahipler oldukları bilinmektedir¹⁰⁵. Bu rahiplerin on iki sayıda olduğu, savaştan barışa, barıştan savaşa geçildiğinde ayinler düzenledikleri, savaş kıyafetleri giyerek Roma sokaklarında dolaştıkları, şarkı söyleyip dans ettikleri anlatılmaktadır.

Tanrı Mars adına başkent Roma'da birçok yapının yapıldığı, ona ayrılmış kutsal alanların olduğu bilinmektedir¹⁰⁶. Yapılmış en eski tapınak *Mars Gradivus* (Savaşta

¹⁰³ Eliade, a.g.e. s.134

penelope.uchicago.edu

¹⁰⁴ Salire: Dans etmek.

¹⁰⁵ Eliade, a.g.e. s.136.

¹⁰⁶ Roma da inşa edilmiş Mars tapınakları hakkında;

Richardson, L., “A New Topographical Dictionary of Ancient Rome”, Baltimore and London, 1992, The John Hopkins University Press, s. 244–245.

önde giden) tapınağıdır. *Porta Capena* Kapısı ile Roma'nın dışına uzanan *Via Appia* Yolu'nun birinci ve ikinci mil taşlarının arasında bulunan bu tapınaktan antik metinlerde değinilmiştir. Bu tapınaktan dolayı bu bölge "*Ad Matris*" olarak adlandırılmaktaydı (Mars'ın yerine/tapınağına anlamında). Bu tapınakta Mars'ın bir heykeli ve belki de bir kurdun heykeli bulunmaktadır. Tapınak Galya Seferleri sırasında tanrı Mars'a adanarak MÖ.388'de yapılmıştır. Bu bölgedeki kapıdan ordunun savaş için şehri terk ettiği ve zaferle sonuçlanan bir savaştan sonra yine aynı kapıdan şehre girdiği bilinmektedir. Bu en eski tapın merkezini "*Campus Martinus-Martius*" (Mars Tarlası) isminde düz bir ova takip eder. Burada da bir tapınağının olduğu bilinmektedir. Bu alanda genç Romalıların savaş sanatının inceliklerini öğrendikleri, idman yaptıkları ve şölenler düzenlenmekteydi.

Bir diğer tanrı Mars'a adanan önemli tapınak da Capitol tepesinde bulunmaktadır. Tanrı Mars bu tapınağı diğer tanrılar İüipiter ve Quirinus ile birlikte paylaşmaktadır. *Flaminius Sirkisi*'nin içinde de *Decimus Junius Brutus Callaicus* tarafından yaptırılmış bir Mars tapınağının daha bulunduğu bilinmektedir. Yunanlı bir mimara yaptırılan bu tapınak tapınağı yaptıran Romalı generalin belki MÖ 133 de kazandığı zafer ardından inşa edilmiştir. Tapınakta tanrı Mars'ın tek parça halinde bir heykeli ile birlikte *Sopas* tarafından yapılmış çıplak bir *Veniüs* heykeli bulunmaktadır. Bu tapınağa giden yol üzerinde şair *Lucius Accius*'un beyitlerinin yazılı olduğu belirtilmektedir. *Julius Caesar*'ın da tanrı Mars adına *Naumachia* denilen, deniz savaşlarının temsili sahnelendiği göletin olduğu alanda büyük boyutlu bir tapınak yaptırdığı bilinmektedir. Fakat bu alana daha sonradan *Pantheon* inşa edilmiştir.

Tanrı Mars adına adanan en ünlü tapınak hiç kuşkusuz Augustus'un Roma Forumu'na yaptırdığı "*Mars Ultor*" (Öç alan Mars) tapınağıdır. Tamamı mermerden yapılmış olan bu tapınağı Augustus, MÖ.2 de, Caesar'ın katillerinden intikam alması anısına yaptırtmıştır.

Scullard, H.H., "Festivals and Ceremonies of the Roman Republic", London, 1981, Thames and Hudson, s. 127.

Steinby, E., "Lexicon Topographicum Urbis Romae Volume I, A-C",. Rome, Quasar, 1993, s. 222-223.

Roma'da Tanrı Mars onuruna törenler düzenlendiği bilinmektedir¹⁰⁷. Bu törenler her yıl şubat, mart, haziran ve ekim aylarının belli günlerinde olmaktadır.

a) 1 Martta, “*Feriae Marti*” adı verilen bir festival vardır. Bu gün Julian Roma takvimine göre yeni yıla giriştir ve bu gün tanrı Mars onuruna kutlanır.

b) 27 Şubat ve 14 Mart, tanrı Mars adına “*Equirria*” adı verilen törenler düzenlenmekte ve bu törenlerde tanrı Mars onuruna Campus Martius alanında araba yarışları tertip edilmektedir. Bu at arabası yarışları “biga” tarzı iki atın çektiği arabalar arasında yapılmaktaydı. Kazanan biganın koşumundaki atlardan sağ tarafta olanı tanrı onuruna törenle kurban edilmekteydi. Törenler kapsamında bir keçi günah keçisi olarak Roma şehrinden atılmaktaydı.

c) 23 Mart, Mars adına düzenlenen “*Tubilustrium*” töreninin yapıldığı gündür. Bu törenlerde silahlar ve savaş aletlerinin tümü temizlenerek gerekli bakımları yapılmaktadır.

d) 19 Ekim, Mars adına düzenlenen “*Armilustrium*” adı verilen törenin yapıldığı gündür. Bu törenlerde askerlerin silahları ve savaş aletlerinin tümü gerekli bakımları ve onarımları yapılarak temizlenmiş bir şekilde kış için depolanır.

e) Her 5 yılda bir düzenlenen “*Suovetaurilia*” adı verilen törenler düzenlenmektedir. Bu törenlerde bir domuz, bir koyun ve bir boğa tanrı Mars adına kurban edilmektedir.

¹⁰⁷ Scullard, H.H., “Festivals and Ceremonies of the Roman Republic”, London, 1981,Thames and Hudson. s. 127.

2.3. Anadolu

Savaş tanrısı Ares'in Anadolu'da bulunan kültü hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Antik metinlerde de fazla anlatım bulmayan bu kült ile ilgili bilgilerimiz kimi şehirlerin bastırılmış oldukları sikkelerinden, bulunmuş olan yazıt ve heykeltraşlık eserlerinden ibarettir. Yoğun bir kült olmamasına rağmen bu kültün izleri Anadolu'nun birçok yerinde kendini göstermiş ve bu izler doğrultusunda savaş tanrısı Ares'in Anadolu'daki kültünün hiç de küçümsenmeyecek kadar az olmadığı görülmektedir.

Antik metinlere baktığımızda Herodotos'un bu kültün Anadolu coğrafyasındaki yerine ilişkin pek bilgi vermediği görülmektedir. Herodotos, (*Herodot.VII.76*) yalnızca Anadolu halklarından bahsederken Giresun-Ordu bölgesinin o dönemlerdeki halkı olan *Khalybia*'lıların tanrı Ares'e saygı duyduklarını belirtir. Yine bir antik çağ yazarı olan Ariannus'da, (*Arian.XVII.4*) "*Periplus Ponti Euxini*" adlı eserinde Karadeniz'de bulunan bir adadan söz ederken isminin Ares adası olduğuna değinir. Bu adadan Rodoslu Apollonios da bahsetmiş (*Argon.II.1165-1174*), burada bulunan Ares'e adanmış bir tapınaktan ve Amazonların üzerinde savaş tanrısı için at kurban ettikleri siyah kayadan yapılmış bir sunaktan söz etmiştir.

Strabon da eserinde İlion kenti yakınlarında bulunan bir tepede Ares kültünden söz etmektedir. Yazar eserinde Homeros'un ağzından (*Homer.İliad.XX.51*) Troya savaşlarında Ares'in "şiddetli kasırgalar gibi Troia'lıları cesaretlendirmek için kah surların üzerinden, kah *Kallikolone* tepesinden yırtıcı sesiyle haykırdığını" anlatmaktadır (*Strabo.XIII.35*).

Antik Yunan mitologyasına baktığımızda Savaş Tanrısı Ares'in Anadolu ile dolaylı dolaysız ilişkiler içerisine sokulduğu görülmektedir. Homeros'un İliada eserinde tanrı Ares Anadolu'nun yanında savaşan bir tanrı olarak gösterilmiştir. Batı Anadolu'da birçok kentin isim kaynağı olarak gösterilen *Amazonlar* da savaş tanrısı Ares'in kızları olarak anılmışlardır.

Tanrı Ares'in Anadolu'da bulunan kültürüne yönelik çalışmalar nümizmatların sikke yorumlamaları ile başlamıştır. Konu üzerine eğilip ilk kapsamlı sistematik çalışmayı L.Robert yapmıştır. Yapmış olduğu çalışmalar ile Güney Anadolu'da Lykaonia, İsaoria, Pisidia, Karia, Lykia ve Kilikya'daki bazı şehirlerde kültürün izlerini tespit etmiştir. L.Robert özellikle Lykaonia ve Pisidia'da birçok tapınak, kutsal alan ve heykelde Ares kültürünün izlerini yayınlamıştır.

Yerel bir savaş tanrısı kimliğiyle gördüğü bu tanrının özellikle Güney Anadolu'da yoğun bir kültür olduğunu savunmuştur. Anadolu'da özellikle güney ve güneybatı Anadolu'da Ares kültürünün izleri, MÖ.5.yy.'dan Geç İmparatorluk dönemine kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içerisinde kadar farklı şehirlerde tespit edilmiştir. Ares kültürüne ait bulguları, bölgede bulunan 29 kentte bulunmuş olan 70 ten fazla sikke ile bu teyit edilmiştir.

M.Gonzales'de bu çalışmayı takip etmekte ve Güney Anadolu'da bölge ile kültürün ilişkisini araştırmaktadır. Bu araştırmalar ile G.Anadolu'daki mevcut Ares kültürü sikkelerle ve yazıtlarla tespit edilmiştir. Diğer bölgeler için henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamasına karşın Pamphilia, Bitynia, İonia gibi Anadolu'nun birçok bölgesinde Ares ile ilişkili buluntular ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kültürün kapsamına yönelik törenler, sunular gibi bilgiler henüz bilinmemektedir.

2.3.1 Yazıtlarda Tanrı Ares

Bulunmuş olan bazı yazıtlar ve Tanrı Ares ile ilişkilendirilmiş buluntular Anadolu'daki Ares kültürünü destekleyici kanıtlar sunması açısından önemlidir. Bunlardan bazıları şunlardır;

-Burdur Çine Köyü yakınlarındaki Dibekbucağı'nda bulunmuş olan bir yazıtta “*Ares Kiddeudas*” olarak yerel bir isimle karşılaşılmıştır¹⁰⁸.

-Lykia Bölgesindeki Kyenai kentinde de Ares kültü oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir. Kent halkı ona adanmış bir hamam yaptırmıştır. Kyenai kentinde tanrı Ares'in adı, kent tanrıçası olan *Eleuthera*'nın adından önce “büyük tanrı” olarak geçmektedir¹⁰⁹.

- Beyşehir Gölü güneyindeki Zekeriyaköy'de kayalara oyulmuş atlı savaşçı kabartması da şimdiki dek savaş tanrısı Ares olarak tanımlanmıştır¹¹⁰.

-Lykia Bölgesindeki Oinoanda civarından bulunduğu sanılan bir grup gümüş buluntular da Ares'e ithaf edilmiştir¹¹¹. Ayrıca yine Oinoanda şehir yakınlarında bir kaya kabartması savaş tanrısı Ares ile ilişkilendirilmiştir. Bu kabartmada üzeri zırhlı, başı miğferli, yanında kılıcı olan ve sol elinde yere dayadığı kalkanını tutan bir genç adamı tasvir edilmiştir. Burada ayrıca tanrı için bir ithaf yazıtı da bulunmaktadır¹¹².

-Lycaonia Bölgesindeki Savatra şehrinde savaş tanrısı dişil eşlikçileriyle karşımıza çıkar¹¹³; “*Ares kai Areiai*”.

-Kilikia Bölgesindeki Anazarbos şehrinde tanrı Ares “*Polionkhos*” epithetine sahiptir.

-Lykia Bölgesindeki Bubon'da da Ares kültü ithaf yazıtlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Burada kentin baş tanrıçası Artemis olmasına rağmen kırsalda Ares'e ait bir kutsal alan

¹⁰⁸ Robert, L., “Document de l'Asie Mineure”, *BCH 107*, s.580.

¹⁰⁹ Robert, L., “İonya sikkeleri ve Kyenai”, *Hellenica VII*, 1949, s.70-73.

¹¹⁰ Robert, L., “Un Dieu Anatolienne: Kakasbos”, *Hellenica III* ; (Bu bölge halkı bu tanrı Ares'le birleştiriyorduydu da muhtemelen aynı mitolojik karaktere sahip kılmamıştı. İkonion'da şaha kalkmış bir at üzerinde tasvir edilmiş ve sağ elinde üç dişli yaba tutan bir tanrıyı Poseidon olarak adlandırmışlardı. İsaurlular ise bu tipte bir atlı tanrıyı Plouton olarak adlandırmışlardı.)

Keil, J.- Swoboda, H., “Denkmaler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien”, 1935, s.35.

¹¹¹ Jacopsta, P. L.- Jones, A.H.M., *JRS 1940* , s.16-31

¹¹² Kalinka, H., “Zwei Reisen im Südwestlichen Kleinasien, Denkschriften”, Wien, 1896, 53-54, n.76.

¹¹³ Robert L., *Hellenica X*, 1955, 78 A.1

bulunmaktadır¹¹⁴. Kült burada uzun ve yerel bir geleneğin devamı niteliğindedir. Yine Bubon kentinde ele geçmiş bir heykel kaidesinin üzerindeki yazıtta tanrı anılmaktadır. Bu yazıt, iki kişi tarafından Ares'e yapılan, bir heykel sunusuna aittir¹¹⁵.

-Pamphylia Bölgesi kenti Syedra'dan ele geçmiş bir yazıt ta bir savaş tanrısı Ares'in Hermes tarafından zincire vurulduğundan bahseden bir yazıt kentte ilginç bir kültür olduğuna yönelik bir bulgudur. Kent sikkelerinde de bu olayın betimlendiği düşünülmektedir¹¹⁶.

-Lykaonia Bölgesi kenti Ikonion'dan kireç taşı bir blok üzerinde yer alan bir yazıt ta Syedra'da bulunan kültü destekler niteliktedir¹¹⁷. Her iki yazıtta da kent *Dike, Ares ve Hermes* üçlüsünü yüceltmektedir.

-Pamphylia Bölgesi kenti Attaleia kentinde bulunan yazıtlarda kentin kültleri arasında Dionysos, Ares ve Artemis *Elaphebalos*'un adları geçmektedir. Poseidon, Athena ve Zeus'un kültleri kent sikkeleri üzerinde izlenebilmesine karşın tanrı Ares betimlemeleri sikkeler üzerinde yer almaz¹¹⁸.

-Lykia Bölgesi kentleri Podalia ve Arykanda'da sikkeleri üzerindeki tanrı Ares tasvirleri bu tanrıya ait bu kentlerde var olan kültüne dair birer kanıt sayılmaktadır¹¹⁹.

-Pergamon'dan mermer bir blok yazıtında, içlerinde Ares'in de isminin geçtiği tanrı ve tanrıça heykelleri yapan heykeltıraşlara, *Hierephoros P.Euhemos ve Tullia Spenduza*'nın,

¹¹⁴ Robert L., Document de l'Asie Mineure, BCH 107, s.580.

¹¹⁵ Schindler, "Die Inschriften von Bubon", 1972, Wien,s.24-28.

¹¹⁶ Robert, L., "Documents de l'Asie Mineure Méridionale", Paris 1966. (Burada Ares'i Dike ve Hermes'le birlikte vermektedir. Sahne Ares'i zincirlerle bağlı olarak tutan Hermes ve O'nu yargılayan Dike'yi anlatımsal olarak tasvir etmektedir. Söz konusu sahne Syedra sikkeleri üzerinde de birebir resmedilmiştir.)

¹¹⁷ Çevirisi; "... Kentlerin yıkıcıları ve koruyucuları olanlar, Hermes ve Argeiphontes ve Dike'yi (yasayı) onurlandırarak heykeller dikilmesini istiyor ve bunları Ares heykelinin etrafındaki dört bir yana koyulmasını..."

¹¹⁸ Ramsay W.M., "Unedited Inscriptions of Asia Minor", BCH 1883, s.258-278.

¹¹⁹ Robert, L., "Document de l'Asie Mineure", BCH 107, s.578.

şehir kapıları önündeki bronz heykellerin tamirlerini de yaptırdıkları belirtilmektedir¹²⁰. Pergamon'dan ele geçen bir yazıtta da Eumenes I ve paralı askerlerinin and törenlerinde Ares adına ve Athena'nın askeri kimliğini belirler şekilde *Athena Areia* sıfatıyla rastlanmaktadır¹²¹.

-Bir diğer yazıt ise Lykaonia bölgesinde bulunmuş mermer küçük bir sunak üzerinde olup, üzerinde "Komutan *Leukis Gattis Kornelianos*'un adağı dinleyen Ares'e" yazısı bulunmaktadır¹²².

-Pamphylia Bölgesi kenti Perga (Perge)'dan bir yazıtta da yine Ares rahiplerinden birinin ismi geçmektedir; *Kadrates* oğlu *Kalpurnios Diodoros*¹²³.

-Pisidia Bölgesi kenti Termessos'tan iki yazıt yine bize bir Ares rahibinin ismini vermektedir; *Obrimotes*. Bu yazıtlardan birinde "Ares rahibi *Obrimotes* oğlu *Moleta*'nın vatanı tarafından onurlandırıldığı"¹²⁴, diğerinde ise "Ares rahibi *Obrimotes* oğlu *Osbaros*'un bu kez bir at yarışını kazandığı" yazılmaktadır¹²⁵.

-Pamphylia Bölgesi kenti Side'de bulunmuş Geç imparatorluk dönemine ait iki yazıtta, Side halkı Ares'e teşekkürlerini sunmaktadır¹²⁶.

-Pisidia'daki Termessos'da, "*Zeus Solymeus*" ve Karia'da "*Zeus Chrysaor*" (Altın kılıçlı Zeus)'un silahlarını kuşanmış bir savaşçı olarak yansıtılması buralarda bulunan Ares ile ilişkilendirilebilecek yerel kültler ile açıklanabilir¹²⁷. Bunlarla birlikte savaş

¹²⁰ Frankel, M., "Inscripfen von Pergamon II", s.248.

¹²¹ Launey, M., Recherche sur les Armées Héllenistiques, Paris, 1950, s.40.

Athena Areia kültü için;

Ohlemutz, "Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon", Giessen 1940, s.23-24.

¹²² Robert, L., "Dédicaces et reliefs Votifs", Hellenica X, Paris 1955, s.72.

¹²³ Ramsay, W.M., "Unedited Inscriptions of Asia Minor", BCH 1883, s.258-278

¹²⁴ TAM III, Tituli Pisidae, s.57

¹²⁵ TAM III, Tituli Pisidae, s.91

¹²⁶ www.apaclassics.org/AnnualMeeting/04mtg/abstracts/ (MatthewGonzales'in makalesi)

¹²⁷ Gonzales, M., "The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor", Greek, Roman and Byzantine Studies 45, 2005, s.282.

tanrısı Ares ismine rastlanılan farklı bölgelerden başka yazıtlarda bulunmaktadır¹²⁸. Henüz literatüre girmemiş müzelerde bulunan ve kazısı devam eden şehirlerden gelebilecek bilgilerle konu zamanla daha da gelişecektir.

İonya'da bu kültün izine, bazı şehirlerin basmış oldukları sikkelerle ve bulunmuş olan bazı yazıtlarla ulaşılmış olup, bunlar kültün ipuçlarını vermektense uzak deliller niteliğindedir¹²⁹. Bölgenin bazı kentlerinin isimleri, antik Yunan mitolojisine göre Ares'in kızları olarak gösterilen Amazonların kraliçelerinin adlarını taşımaktadır (*Smyrna, Kyme, Pitane v.b.*). Yine bölgede bulunan *Tmolos* dağı da Ares ile ilişkilendirilmiştir¹³⁰. Antikçağda, insanların sosyal ilişkilerinde tanrıların şahitliğine başvurulduğu bilinmektedir. Bu şahitlik kentler arası kurulmuş olan çeşitli ilişkiler için de geçerlidir. Bu durumda sonuçlanan ilişkilerde and içilirken şahitliği yapan tanrıların adları söylenmektedir. Bulunan bir yazıttan anlaşıldığına göre, *Smyrna* kenti ile *Magnesia ad Sipylum* kenti MÖ.241'de kurmuş oldukları bir ilişki için bölgenin en güçlü tanrının şahitliği istenmiştir. Bu yazıtta Zeus, Toprak Ananın ve Güneşin adını anılarak and içildikten sonra üzerine ant içecekleri diğer tanrılar arasında, savaş tanrısı Ares birinci olarak anılmıştır¹³¹. Bu yazıttan ve benzer bulgulardan anlaşıldığı üzere, İonia bölgesinde tanrı Ares ile ilgili şu an tam bilmediğimiz bir kült olmalıdır.

Tanrı Ares kimi bölgelerde yerel bir kimlik taşıyan eski bir Anadolu tanrısı olarak kimi yerde ise bölgeye göçmen olarak gelen Yunanlıların beraberlerinde getirmiş olabilecekleri bir Yunan tanrısı olarak Anadolu coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Henüz kökeni kesin olarak tespit edilememiş bir Ares kültüne de Metropolis kentinde rastlamaktayız. Ephesos ile Kolophon kentleri arasında bulunan Metropolis kenti İonya bölgesinde bugün için bilinen tek, savaş tanrısı Ares'e adanan tapınağın bulunduğu bir

¹²⁸ Amblada, Aspendos, Hierapolis, Khalketor, Oinoanda, Satala, Savatra, Seleukeia, Syedra, Theangela ve Tymnos'tan örnekler mevcuttur.

¹²⁹ (Levha IV. Şekil-1)

¹³⁰ Erhat A., "Mitoloji Sözlüğü", s.286. (Lydia dağı Tmolos (Bozdağ) Ares'in oğlu olan Lydia krallarından biridir. Bu kral Artemis'in arkadaşlarından birine saygısızlık etmiş tanrıçanın gazabına uğramıştır. Tanrıça Artemis'in üzerine saldırdığı azgın bir boğa sonucu ölen Tmolos'u oğlu sonradan adıyla anılacak olan bu dağa gömmüştür.)

¹³¹ Cadoux,C.J., "İlkçağda İzmir", s.276.

yerleşimdir. Bu tapınağın bulunan sütun parçaları üzerinde kendi içinde bir hiyerarşiyle ayrılmış rahip rahibe ve hizmetlilerinin isimlerinin yazıldığı görülmüştür. Kent sikkelerinde de kültü destekler nitelikte savaş tanrısı Ares betimlemeleri bulunmaktadır. Savaş tanrısını şehrin koruyucu baş tanrısı olarak görmüş Metropolis kentinde tanrıya ait kültün izleri bulunan yazıtlarla da desteklenmektedir¹³².

2.3.2. Anadolu Kent Sikkelerinde Tanrı Ares

Anadolu'da bulunan antik yerleşimlere ait sikke buluntuları incelendiğinde tanrı Ares'in sikkeler üzerinde zengin bir betimleme çeşitliliği gösterdiği görülmektedir. Birbirinden farklı kentlerde bulunmuş Ares ile ilişkilendirilen kimi sikkelerde tanrı profilden miğferli bir baş ile betimlemekte yeterli görülmüş, kimi sikkelerde ise tanrı atribüleri olarak bilinen silahları ile birlikte baştan aşağı silahlı gösterilmek istenmiştir (Levha IV-Şekil 5). Kimi betimlemelerde ise elinde "parazonium" denilen kısa ve düz savaş bıçağı bulunur¹³³.

Anadolu kent sikkeleri üzerindeki tanrı Ares betimlemelerini, sınıflandırmak mümkündür;

2.3.2.1. Tekli Betimlemeler

Değişik kentlerin batırmış olduğu sikkelerde tanrı Ares'in sıkça görülen şekli tekli betimleme biçimindedir. Bu betimlemelerde tanrı Ares ya profilden büst şeklindeki miğferli başı ile (Levha IV-Şekil 1-2-3-4) ya da ayakta (Levha IV-Şekil 5) veya oturur bir biçimde (Levha IV-Şekil 6) ve tapınakla birlikte (Levha II-Şekil 3) işlenmiştir. Bu tip betimlemelerde tanrının kimliği tartışma konusu olmaktadır. Tanrının kimliğinin kesinlik kazanmadığı bu tip sikkeler, bir çok sikke katalogunda Ares ismi yanında soru

¹³² Knibbe K., "Die Götter von Metropolis in Ionien" (Diplomarbeit), Wien, 1989;

Engelmann, H., "Der Kult des Ares im Ionischen Metropolis".

Meriç, R.- Merkelbach, R.- Nollé, J.- Şahin, S., "Die Inschriften von Ephesos", Teil VII, 1.

¹³³ Dereboylu, E., "Sikkeler Işığında Anadolulu'da Ares", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, sayı: 121 s.69 SNG, Switzerland I, Lenvante-Cilicia, Berne 1986, s.24.

işareti (Ares?) ile yayınlanmaktadır. Bazı sikke kataloglarında ise bu tip figürler için genel olarak adlandırma yapılarak savaşçı, “Warriore (Ares?)” ismi verilmiştir¹³⁴. Bazı Pamphylia sikkelerinin üzerinde bulunan bu tipteki betimlemelere ise miğferli savaşçı “Guerrier Casqué (Ares?)” adı verilerek literatüre girmiştir¹³⁵. Geçmişte nümizmatların bu sikkelerdeki miğferli savaşçı betimlemesini bir kahraman ya da imparator olarak düşündükleri bilinmektedir¹³⁶.

2.3.2.1.1. Büst Şeklinde Betimleme

Profilden işlenmiş bir baş biçimindeki bu tipteki sikkelerde, tanrı Ares’i tanımlamayı sağlayan en önemli belirteç, miğferidir. Savaş tanrısı Ares, başında miğferi ile bazı sikkelerde sakallı, bazılarında ise sakalsız olarak betimlenmiştir.

MÖ. 521-478 arasına tarihlenen bir Phokaia (Levha IV - Şekil 1) sikkesinde, ayrıca Pharnabazos Dönemi (M.Ö.380-375) Nagydos¹³⁷, Tarsus¹³⁸ (Levha IV-Şekil 2) ve M.Ö.3.yy. Sillyum¹³⁹ sikkelerinde Tanrı Ares başında miğferiyle sakallı bir biçimde betimlenmiştir.

VI. Eupator Dönemi (M.Ö.120-63) Amysos¹⁴⁰ (Levha IV– Şekil 3), Sinope¹⁴¹, Amaseia¹⁴²(Levha IV – Şekil 4), Khabakta¹⁴³, Gaziura¹⁴⁴, Pimolisa¹⁴⁵ Talaura¹⁴⁶ gibi

¹³⁴ Hill, G.F., “Catalogue of the Greek Coins of Lydia, Pamphylia and Pisidia”, Bologna, 1964.

¹³⁵ SNG, France II, “Cabinet des Médailles”, Cilicie, Paris,1993.

¹³⁶ Head, B.V., BMC, İonia, 1892 s.176. (Head Metropolis sikkelerindeki Ares figürünü imparator olarak düşünmek istemiştir; “Severus döneminden itibaren Metropolis imparatorluk sikkeleri üzerinde görülen savaşçı giyimli figür Ares değil, muhtemelen bir imparatordur”)

¹³⁷ SNG France II, ae., Pl.1

¹³⁸ Hill. G.F., y.a.g.e., s.166, Pl.XXIX .7

¹³⁹ y.a.g.e., s.165, Pl.XXIX .5 ve 6

¹⁴⁰ y.a.g.e., s.127, Pl.XXXV

¹⁴¹ y.a.g.e., s.123, Pl.XXXIII

¹⁴² Tekin, O., “Grek ve Roma Sikkeleri – Greek and Roman Coins”, YKB Koleksiyonu, s.125, Pl.XXXIV

¹⁴³ Wroth, W., “Catalogue of the Greek Coins, Pontus, Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus, Bologna”, 1963, s.27, Pl.V.4

¹⁴⁴ y.a.g.e., s.30, Pl.V.7.

¹⁴⁵ y.a.g.e., s.37, Pl.VII.3.

¹⁴⁶ y.a.g.e., s.39, Pl.VII.5.

kentlere ait bazı sikke örneklerinde ise tanrının miğferi ile fakat sakalsız, genç bir erkek başı şeklinde betimlenmiş olduğu görülebilir. Metropolis sikkelerindeki bazı Ares betimlemeleri de bu guruba girmektedir. Bu sikkelerde profilden işlenmiş başı ile tanrı, başında miğferi olan genç bir erkek şeklindedir¹⁴⁷ (Levha II – Şekil 1).

Amysos, Amaseia, , Khabakta, Gaziura, ve Pimolisa gibi Pontos ve Sinope gibi Paphlagonia Bölgesi kent sikkelerinde ön yüzde miğferli Ares'in, arka yüzde ise bir kılıcın bulunduğu görülmektedir. (Levha IV - Şekil 3-4) .

2.3.2.1.2. Ayakta Betimleme

Ares'in savaş tanrısı kimliğinin, en belirgin şekilde sergilendiği sikke gurubunu ayakta betimlemeler oluşturmaktadır. Bu tip betimlemelerde tanrı atribüleri sayılan savaş enstrümanları ile beraber görülmektedir. Başında miğferi, elinde mızrağı bulunan Ares ayakta durmaktadır. Sikkelerde tanrının, kalkanlı yada kalkansız olarak betimlenmiş olduğu görülebilir. Belinde “*parazonium*” taşıdığı örnekler de bulunmaktadır¹⁴⁸(Levha IV-Şekil 7). Tanrı Ares'in, bazı örneklerde sağa bazılarında ise sola doğru hafifçe döndürülmüş vücudu ile sikkelere derinlik kazandırılmıştır. Tanrı elbiseli yada çıplak olarak betimlenmektedir. Bu elbise bazı sikkelerde bacakları açıkta bırakır şekilde, bazılarında ise sadece kalçayı örten, olasılıkla metalden bir eteklik biçimindedir¹⁴⁹ (Levha II-Şekil 5). Bir kısım örnekte ise bacakların çıplak olarak betimlenmiş olduğu gözlenmektedir¹⁵⁰. Savaş tanrısının atribüleri sayılan silahlarla betimlenen bu figürün başında, her zaman miğferi bulunmaktadır. Sikkelerde bu şekilde betimlenmiş figürler Ares kimliğinin tespit edilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Figür sikkelerde tek eliyle ya da iki eliyle birden mızrak tutmaktadır¹⁵¹. Bazı sikkelerde ise

¹⁴⁷ SNG Ionia I, Clazomenai-Ephesos, The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Copenhagen 1946, Pl.20

¹⁴⁸ Dereboylu, E. Y.a.g.e. s.70.

¹⁴⁹ Hill, G.F., y.a.g.e., s.205, Pl.XXXIII-8.

¹⁵⁰ y.a.g.e., s.239, Pl.38 (Prostanna Sikkesi)

¹⁵¹ SNG France II, y.a.g.e., Pl.23 ve SNG Levante 326, Cf.RN 1903, s.320, 134Kilikia'da Kolybre'den bir sikke üzerinde iki eliyle bir mızrak tutan çıplak savaşçıyı (Ares ?) gösteren bu tip bir tasvir bulunmaktadır.

mızrağa dayanır şekilde betimlenen figürün diğer eliyle de bir kalkanı tuttuğu görülmektedir. Bu kalkanın yere dayandığı¹⁵² ve kolda taşınır bir şekilde betimlendiği¹⁵³ örnekler bulunmaktadır.

3.3.2.1.3. Oturan Betimleme

Bazı sikkelerde tanrının oturarak betimlendiği görülmüştür. Bithynia'dan Nikomedes I dönemi sikkesi¹⁵⁴ üzerindeki kompozisyon buna bir örnek oluşturur. Bu sikkede olduğu gibi bazı sikkelerde Ares'in bir kaya üzerine oturmuş olarak betimlendiği görülebilir (Levha IV-Şekil 8). Bu sikkelerde tanrının atribüsü olan mızrağı, belindeki kılıcı ve kalkanı da görülmektedir..

3.3.2.1.4. Tertastyl Tapınak İçinde Betimleme

Bu tipte bir betimleme şekli henüz sadece Metropolis kent sikkelerinde görülmüştür (Levha II - Şekil 3).

3.3.2.2 Çoklu Betimlemeler

Ares ve Aphrodite bazı sikkelerde iki figür olarak betimlenmektedirler. Bu tip sikkelerde savaş tanrısı Ares, atribüleri miğferi ve kalkanı ile beraber gösterilirken yanında tamamen çıplak bir kadın figürü yer almaktadır (Levha IV – Şekil 8). Mızrağına sağ eliyle dayanmış, sol elinde de bir kalkan tutmuş tanrı Ares'i betimleyen figür, başını yanında duran kadın figürüne doğru çevirmiş bir şekilde ayakta durmaktadır. Savaş tanrısı Ares'in Aphrodite ile olan ilişkisi, bu çıplak figürün tanrıça Aphrodite'den başkası olamayacağını düşündürmüştür. Ve bu düşünce ile nümizmatlar, Amaseia'dan¹⁵⁵

¹⁵² SNG France II, y.a.g.e., Pl.27

¹⁵³ y.a.g.e., Pl.19

¹⁵⁴ BMC, Bithynia, Pl.XXXVII

¹⁵⁵ SNG, von Aulock IV, Pontus, Taf.230

Markus Aurelius dönemine ve Aphrodisias'tan¹⁵⁶ Julia Donna dönemine ait iki sikke üzerindeki bu kadın figürünü Aphrodite olarak tanımlamışlardır.

Ares ve Tykhe'nin beraber betimlendiği sikke tipine henüz sadece Metropolis kentinde rastlanmıştır. Sikke üzerinde Tyke sol elini ileriye doğru uzatmış ve elinde duran küçük figüre bakmaktadır. Bu figür kentin koruyucu tanrısı olan Ares'in kült heykeli olmalıdır (Levha II- Şekil 4).

Bir diğer çoklu betimlemeye ise Syedra kentinde rastlamaktayız. Üçlü betimleme ile sikke üzerinde; Aphrodite (?)/ Dike ve Hermes ile birlikte tanrı Ares betimlenmektedir (Levha IV-Şekil 10). Bu tipte, bir tanrılar gurubunun içinde savaş tanrısı Ares'in betimlenmesine Syedra kent sikkelerinde rastlanmaktadır. Syedra kentinin bu tipte sikkelerin basımına Tiberius ile başladığı ve Gallienus dönemi sonuna dek devam ettiği görülmektedir. Sikke üzerinde solda bir kadın figürü, ortada Ares ve onun sağında Hermes tasvir edilmiştir. Burada yer alan kadın figürünün Ares ile ilişkisinde dolayı Aphrodite olduğu düşünülmüştür. Fakat bununla birlikte Syedra'dan ele geçen bir yazıttan¹⁵⁷ yola çıkarak bu kadın figürünün Dike olabileceği de düşünülebilir¹⁵⁸. Zira bu kentte ve İkonium kentinde bulunan bir yazıtta Ares, Dike ve Hermes'in konu edildiği görülmüştür¹⁵⁹. Bu yazıtta göre Ares, Hermes tarafından zincirle bağlanmıştır. Bu konunun sikke üzerinde de betimlenmiş olabileceği düşünülebilir¹⁶⁰.

¹⁵⁶ BMC Caria, s.43, Pl.VII

¹⁵⁷ Keil, J.- Wilhelm A., *Jahresfte 18* (1915), Beiblatt 10.

¹⁵⁸ Dereboylu, E., y.a.g.e., s. 71.

¹⁵⁹ Heberdey, R., "Durch Lycaonien und Phrygien", s.161, 267.

¹⁶⁰ Sikke üzerinde savaş tanrısı Ares silahsız betimlenmiştir. Silahsız bir şekilde savaş tanrısının betimlenmesi tanrının etkisiz bırakılmış olduğu anlamına gelebilir ve bu şekilde tutukluluk halindeki savaş tanrısının, zincirlere vurulmuş hali yansıtılmaya çalışılmış olabilir. Hermes'in sağ eli Ares'in arkasındadır. Onun arkadan ellerini tutmaktadır. Dike ise Ares'e doğru dönmüş onu yargılar biçimdedir. Bu tarzda bir tasvir şekli bulunan yazıtla da uyumaktadır.

2.3.3. Heykeltraşlık Eserlerinde Ares¹⁶¹

Savaş tanrısı Ares'in Anadolu'da izini takibine yönelik arkeolojik buluntuların bir kısmını da plastik eserler oluşturmaktadır. Bunlar friz ve sunak kabartmaları ile heykellerde karşımıza çıkan savaş tanrısının tasviri olduğu düşünölen eserlerdir. Bu eserlerde betimlenenin kimliği yoruma açıktır. Bununla beraber bu eserlerdeki kişinin savaş tanrısı Ares olabileceği düşöncesinin ana kaynağı ona ait atribölerin detay olarak bu kişi ile beraber işlenmiş olmasıdır.

Savaş tanrısı Ares olduğu düşünölen friz kabartmalarına Lagina'da, Pergamon'da, ve Ephesos'da rastlanmıştır.

Pisidia ve Lakonia'da bulunan sunak kabartmalarının üzerinde de bu tanrının tasviri olduğu düşünölmektedir. Side, Ephesos ve Thasos'ta bulunan kabartmalarda savaş tanrısı Ares olarak düşünölen bir tanrı literatöre geçmiştir. Sardes'te bulunmuş bir sütun başlığının da Ares ile ilişkili olduğu düşünölmektedir.

Bu eserlerden başka Side, Pergamon, Zeugma ve Halikarnassos'da bulunmuş bazı heykeller de tanrı Ares ile ilişkilendirilmiştir.

¹⁶¹ Konu ile ilgili çalışma Emel Dereboylu ve Cenk Köymen tarafından Makale olarak "Ege Üniversitesinin Arkeoloji ve Sanat Dergisi" 'nde yayın aşamasındadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METROPOLİS ARES KÜLTÜ

Antik dünyada kentlerin geçmişlerinden getirdikleri geleneksel düşünceleri ile ya da sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı bir tanrıyı diğerlerinden farklı tutarak ona özel bir önem verdikleri bilinen bir olgudur. Bu seçilen tanrı kentin koruyucu tanrısı olarak kabul görmekte ve adına tapınak yapılmakta, onuruna çeşitli kült törenleri düzenlenmekte, betimlemesi ya da atribüleri ise kentin sikkeleri üzerine yansıtılmaktadır.

Kimi tanrıların birçok kentte baş tanrılığa kabul edilmesine karşın kimi tanrılar ise oldukça az sayıda kentte saygı görmüşlerdir. Bunlara örnek olarak Athena ve Ares verilebilir. Tanrıça Athene gerek kıta Yunanistan'da ve adalarda gerekse Anadolu'da birçok kentte kentin koruyucusu seçilmesine karşın tanrı Ares oldukça az sayıdaki kentte saygı görmüştür. Savaş tanrısı olarak görülen Ares'i kentleri için baş tanrılığa kabul eden az sayıdaki kentlerden birisi de İonia bölgesinde yer alan Metropolis kentidir.

Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde özellikle Güney Anadolu bölgesinin birçok kentinde tanrı Ares'in saygı görmüş olduğu, lokal kültürlerinin bulunduğu 2. Bölümde ifade edilmişti. Metropolis kenti ise İonia bölgesinde yer alan kentler içinde şu an için bilinen bu tanrıyı koruyucu baş tanrı seçen tek Yunan yerleşimidir. Gerek kentin sikkelerinde gerekse bulunmuş yazıtlarda tanrı Ares'in bu kent için ne denli önemli olduğu görülmüştür. Şehrin kutsal alanı olarak görülebilecek Akropol alanında da adına bir tapınak yapılmış olduğu bulunan sütun tamburlarından anlaşılmaktadır.

Savaş tanrısı Ares'in ana tanrıça kenti Metropolis'te hangi nedenlerden dolayı nasıl bir süreç sonucu baş tanrı olarak onurlandırıldığı henüz yanıtlanamamış bir sorudur. Bu konu üzerine çeşitli varsayımlar yapılmıştır. Bu varsayımlar şu şekildedir;

a) “*Tanrı Ares bölgede lokal bir tanrıdır*”. Metropolis kentinin Hellenistik dönemde önceden iskan edilmiş bir yerleşime Yunanlı göçmenlerin gelmesi ile kurulduğu bilinmektedir. Yeni gelen Yunanlı yerleşimciler bu tanrıyı şu an adı bilinmeyen yerli halkın baş tanrıları arasında bulmuşlar, ve bu yerli halkın savaşla ilişkilendirdikleri tanrısını birçok benzer örnekte görüldüğü gibi kendi panteonlarına uygun bir tanrı ile eşleştirmişlerdir. Bu tanrı da Ares’tir¹⁶².

Klasik dönemden farklı olarak Hellenistik dönemde Yunanlıların yerli halklar ile kurdukları ilişkilerde etkileşimin daha yoğun olduğu bilinmektedir. Önceleri barbar olarak gördükleri yerli halk ile bu dönemde kaynaşma yoluna gitmişlerdir. Onların tanrılarına saygı duymuşlar hatta çoğu zaman benimsemişlerdir. Bu Hellenistik dönem ruhuna da uygundur. Bu şekilde bakıldığı taktirde Tanrı Ares’in Metropolis’teki kökeninin açıklanabileceğini birçok bilim adamı savunmaktadır.

Bu varsayımdaki en büyük eksik, yerli halkın bu tanrısının Hellenistik dönem öncesi izinin şu ana kadar ne epigrafik bir bulguda ne de plastik bir eserde tespit edilememiş olmasıdır. Metropolis kentindeki Ares kültü ile ilişkili en erken buluntuların hepsi Hellenistik döneme tarihli olup yeni gelen Yunanlı yerleşimcilerin kenti kurmalarından sonrasına tarihlenmektedirler.

b) “*Tanrı Ares Yunan yerleşimcilerin tanrısıdır*”. Metropolis kenti Hellenistik dönemde Seleukoslar zamanında kurulmuş bir Yunan yerleşimi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yeni kentlerin kurulduğu hatta kurulmasına teşvik edildiği bilinmektedir. Kentler ya eski yerleşimlerin bir başka yere taşınması ile ya birkaç kentin birleştirilerek yeni bir kent kurulması (*Synoikismos*) ile ya da yerli halkın bulunduğu stratejik öneme sahip bir mevkiye emekli askerlerin yerli halk ile kaynaştırılması ile kurulmaktadır.

¹⁶² Knibbe, a.g.e., s. 8,9.
Engelmann, H., a.g.e., s.171.

Metropolis kentinin kurulma sürecinin nasıl olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte eğer Seleukos döneminin emekli askerleri bu süreçte yer aldılarsa inançlarını ve tanrılarını da beraberlerinde getirmiş olabilecekleri düşünülebilir. Hellenistik dönemdeki orduların çekirdeğini Yunan ve Makedon askerlerin oluşturduğu bilinmektedir. Buna göre bir Trak tanrısı olan Ares, Metropolis kentinin kuruluş sürecinde göçmen gelen Yunan, Makedonyalı ve belki de Trak askerlerin yanlarında getirdikleri bir tanrıdır. Yerli halk ile kurulan yeni kentte bu tanrıyı baş tanrı mevkiine oturtmuşlardır¹⁶³.

Bu varsayımın en büyük eksiği ise değinilen şekilde kurulmuş yeni yerleşimlerde tanrı Ares'e baş tanrı onurunu vermiş başka bir örnek kentin şu an için bilinmemesidir.

Bu varsayımlar henüz ne ispatlanmış ne de tam olarak çürütülmüştür. Bununla beraber Metropolis kentinde ileride yapılacak çalışmalar ile birlikte ulaşılabilecek yeni bulgular bu önemli sorunun cevaplanmasında yardımcı olacaktır.

Metropolis kentinde tanrı Ares ile ilgili yanıtlanmayan ikinci önemli konu tanrı Ares onuruna düzenlenmiş kült törenleridir. Kült törenleri ile ilgili olabilecek ipuçlarını Hellenistik dönemden Roma imparatorluk dönemine kadar çeşitli biçimlerde tanrının betimlendiği sikkelerde ve bulunmuş olan yazıtlarda aramak bir yöntem olarak seçilebilir.

3.1. Sikkeler

Metropolis antik kentinde bulunan Ares kültürünün en önemli kanıtlarından birini, hiç kuşkusuz kent sikkeleri oluşturmaktadır. Üzerlerine işlenmiş Ares ve kültü ile ilişkilendirilebilecek sahneler bulunan sikkeler, tanrının ve onun adına düzenlenen kültün kentte ne denli önemli olduğunun göstergeleri niteliğindedir.

¹⁶³ Meriç, R., "Metropolis in İonia", s.17.

Julius von Schlosser 1891 yılında Metropolis sikkelerinde görülen miğferli savaşçı figürünü Ares olarak ilk kez tanımlamış kişidir. Bu sikkeler hakkında söyle demektedir:

“ ...daha şimdiden, Ares betimlemelerinin Metropolis sikkelerinde bu denli çok betimlenmiş olması, bu şehirde Tanrı Ares’in bir şehir tanrısı olarak tapım görmüş olduğunun ispatı niteliğindedir. Belki burada görülen tanrı küçük Asya’da bulunan eski bir tanrının Hellenleştirilmiş formu olabilir. Her ne olursa olsun Severius ve Salonina dönemi kent sikkelerinde görülebileceği gibi tanrı Ares Metropolis’te bir tapınağa sahiptir ve tanrının bu tapınağında bir kült heykeli bulunur.”¹⁶⁴

1911 yılında Josef Keil’in Metropolis’te üzerinde Ares kült personelinin yazılı olduğu sütun tamburlarını okuması Tanrı Ares tapımının kentte önemli olduğunu ortaya koymuş ve Schlosser’in önceden belirttiği düşüncelerini doğru çıkarmıştır.

Metropolis kentine ait üzeri savaş tanrısı Ares betimlemeli sikkelerini incelendiğinde, birbirinden farklı beş tipin olduğu görülmektedir.

Buna göre;

Tip 1: Ares atribüsü olan miğferi başında, mızrağı ve kalkan ile donatılmış olarak önde dört sütun bulunan bir tapınağın içerisinde betimlenmiştir. Tetrastyl tapınak Suriye tipi bir alınlığı bulunan çatıyı taşımaktadır. Savaş tanrısı Ares bu alınlığın hemen altında görülmektedir. Ares cepheden görünümüldür ve Suriye tipi alınlığın altında, sütunlarının ortasında duran tanrı hafifçe sola dönük olarak durmaktadır. Savaş tanrısı Ares sağ elinde mızrağını, sol elinde ise kalkanını tutmaktadır. Tanrının bu şekilde tapınak içerisindeki betimlenmesi hiç kuşkusuz akla tanrının tapınağında

¹⁶⁴ Knibbe, a.g.e., s.12.

yer alan kült heykelinin betimlenmiş olabileceğini getirmektedir. (Levha II-şekil3)

Tip 2: Ayakta durur bir şeklide betimlenmiş Savaş tanrısı Ares'in miğferi başındadır. Atribleri sayılan mızrak ve kalkanı tanrı ile birlikte gösterilmiştir. (Levha II - şekil 5)

Tip 3: Profilden bst şeklinde gösterilmiş olan savaş tanrısı Ares'in başında miğferi bulunmaktadır. (Levha II – şekil 1)

Tip 4: Talih tanrıçası Tykhe bir elinde bereket boynuzu diğerinde ise tanrı Ares'in heykelciğini taşımaktadır. Tykhe, Ares heykelciğini taşıyan kolunu dirsekten kırmış bir şekilde öne doğru uzatmıştır. Figürlerin hemen önünde yanmakta olan bir altar bulunmaktadır. Tykhe öne doğru uzattığı sol elinde tuttuğu Ares heykelciğine bakmaktadır. (Levha II – şekil 4)

Tip 5: Tanrı Ares iki yanında ona eşlik eden iki ya da üç kişi ile birlikte betimlenmiştir. (Levha II – şekil 2)

zerinde tanrı Ares'in betimlendiği Metropolis kent sikkelerinden, bu kentte bulunan Ares kültüne yönelik önemli bulgulara ulaşılmaktadır.

Buna göre;

a) Tanrı Ares'in Metropolis kentinde bir tapınağı bulunmaktadır. Bu tapınak sikkelerde gözüken şekli ile n cepesinde en az dört sütunu bulunan bir prostylostur.

b) Söz konusu olan bu tapınakta savaş tanrısı Ares'in bir kült heykeli bulunmaktadır. Bu kült heykelinde tanrı Ares ayakta durmakta ve savaşçı kimliğine

uygun olarak başında miğferi bulunmaktadır. Tanrının atribüsü sayılan savaş aletleri mızrak ve kalkan tanrının bu kült heykelinin parçaları olmalıdır.

c) Tanrıya adanan tapınağının hemen önünde bir altar yer almaktadır ve kültün bir parçası olarak sunular adanmakta, ateş yakılmaktadır. Bu düzenli olarak tanrı adına yakarak sunuların yapıldığının bir kanıtı olabileceği gibi buradaki altarda yakılan ateş sonsuz ateşin, sönmeyen ışığın da sembolü, simgesel bir betimlemesi olabilir¹⁶⁵.

d) Şehrin kader tanrıçası Tykhe öne uzattığı elinde Ares'in heykelini tutmaktaydı. Bu bilinen yaygın bir betimleme tipidir. Burada anlatılmak istenen bir topluluk ve onları koruyan tanrılarıdır. Metropolis şehri tanrı Ares'i bu çeşit bir koruyucu tanrı olarak kabul etmiştir. Ares Metropolis için "Theos Polionkhos" tur¹⁶⁶.

e) Sikkeler arasında tanrının kentte bulunan kültü ile ilişkili olabilecek en dikkati çeken parça tip 5 olarak adlandırılan gurupta betimlenenlerdir. Bu tipteki sikkelerde tanrı Ares'i iki ya da üç savaşçı figürü çevreler. Ares burada ona eşlik edenlerle beraber betimlenmiştir. Bu tasvir ile ilgili kesin bir yorum yapılmış değildir. Bununla birlikte buradaki kompozisyon için bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Bu sikkede betimlenen sahne Ares kültüyle ilgili belli bir ritüelin tasviri olabilir. Buna göre Metropolis yurttaşları tanrıları Ares gibi savaşçı bir şekilde giyinmişler ve kült heykeline refakat etmektedirler. Böylece burada Ares kültü hizmetli heyeti tanıtılıyor ya da gösteriliyor olabilir. Metropolis yakınındaki Ephesos şehrinde de benzer bir kült hizmetli heyeti Kuretlerden dolayı bilinmektedir.

Belki de bu sahnede tanrı Ares ona refakat edenlerle birlikte betimlenirken aslında kaynak aldığı konu ya da konular şu an bilmeyen bir mithosdan da

¹⁶⁵ y.a.g.e., s.11.

¹⁶⁶ y.a.g.e., s.11.

kaynaklanıyor olabilir. Ares'in maiyetine ilişkin benzer bir mithos ögesinin varlığı Savatra kentinde bulunmuş bir yazıtta tespit edilmiştir. Burada "Ares kai Areiai Theoi" yazılıdır. Buna göre Tanrı Ares'in eşlikçileri arasında kadınların da bulunduğunu öğrenmekteyiz. Savatra kentindekine benzer bir şekilde Metropolis'te de Ares, kadınlardan oluşan bir "Ares gurubuna" sahip olmuş olabilir. Nitekim Metropolis sikkelerinde görülen Ares'in maiyetinin silahlı kadınlardan da oluşup oluşmadığına karar verilememiştir.

Sikkelerin kült ile ilişkili olarak ortaya koyduğu bir ipucu da şimşek demetidir. Hellenistik çağa tarihlenen Ares sikkelerinde ön yüzde tanrının büst seklinde miğferli başı yer alırken arka yüzde bir şimşek demeti bulunur (Levha II-Şekil 1). Böyle bir şimşek demetinin tanrı Zeus'un atribülerinden olduğu bilinmektedir. Benzer şimşek demetlerini şehrin tiyatrosunda bulunan proedriaların arka yüzlerinde de işlenmiş olduğu görülmektedir. Bu erken dönem sikkelerinde bir şekilde Zeus ile Ares'in ilişkilendirilmiş olması ile açıklanabilir.

Bu ipuçlarının yanı sıra Metropolis sikkelerinde Ares ile ilgili olarak bir saptamada da bulunmak mümkündür. Hellenistik döneme tarihlenen diğer sikke betimlemelerinde bu sefer ön yüzde sur şeklinde bir taç taşıyan Tyke görülürken arka yüzde Ares'in heykeli betimlenmiştir (Tip 2). Bu Hellenistik dönem sikke tipi uzun bir basım arasından sonra geç imparatorluk zamanında tekrar kent sikkelerinde görülmektedir. Bu sikke basımında gözlenen bir olgudur. Kentlerde sikke basımında farklı betimlemelerden sonra yine eski tiplere geri dönüldüğü bilinmektedir. Metropolis kent sikkelerinde dikkat çekici olan ise Hellenistik çağdan kalma sikke tipinin uzun bir aradan sonra değiştirilmeden tekrar Roma döneminde benimsenmiş olmasıdır. Bu dönemde Ares betimli sikke basımı Marcus Aurelius ile tekrar başlamış ve Saloninus'a kadar devam etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁷ y.a.g.e., s.12.

3.2. Yazıtlar

Epigrafik buluntular geçmiş ile ilişkili bir bilginin günümüze ulaşan yazılı dokümanları olması açısından en önemli arkeolojik materyallerdendir. Bu tür buluntular şüphesiz çok sayıdaki bozulabilen parçanın az sayıda günümüze ulaşan örnekleri niteliğindedir. Günümüze ulaşan bu az sayıdaki parçaların önemli bir miktarı zamana meydan okuyan taşa işlenmiş yazılı metinlerdir.

Metropolis kentinde yapılan çalışmalar neticesinde ele geçmiş çok sayıda epigrafik belge tespit edilerek okunmuştur. Bu belgeler çeşitli konular üzerine yazım alanı olarak taşın kullanılmış olduğu örneklerdir. Kentin toplum yapısında okuma oranının yüksek olduğunun göstergesi niteliğinde bu eserlerinin bir başka önemi şehirde bulunan Ares kültüne yönelik bilgiler de içermesidir.

Metropolis Ares kültüne ait bilgiler içeren epigrafik eserler bugün için yalnızca Hegesias yazıtında ve kentin akropolünde bulunmuş sütun tamburlarına işlenmiş yazıtlarda görülmüştür.

3.2.1. Banker Hegesias Yazıtı

Metropolis kentinde inşa edilmiş Bizans surunun bir duvarında R. Meriç tarafından tanrı Ares ile ilişkili ilginç bilgilerin bulunduğu bir yazıt bulunmuştur. Yazıt yazı karakterinden ve stilinden Hellenistik çağa tarihlendirilmiştir¹⁶⁸. Yazıt şehrin almış olduğu bir kararı içermektedir.

Kararın ilk bölümü, kısmen eksiktir. Ele geçen yazıtın ilk bölümü şu şekilde okunmuştur¹⁶⁹:

¹⁶⁸ y.a.g.e.,13.

¹⁶⁹ Çalışmada H. Engelmann'ın çevirisi ve düşünceleri esas alınmaktadır.

"... ve kurban edilen hayvanlardan her dört yıldan bir az olmamak kaydıyla; Bu durumu Demetrios'un oğlu bankacı Hegesias da onaylamıştır.Hegesias Belediye ve Halk meclisinden bir istekte bulunur: Buna göre bir kişi bu görevi resmi makamlara karşı üstlenecek ve bunu yerine getirmek onun esas gayesi olmalı. Bütün bunlar Tanrı Ares'in onurunu daha da artırmaya yönelik olmalı."

Banker Hegesias yazıtının başlangıç kısmı eksik olan bu ilk bölümünü değerlendirmek mümkündür. Görünüşe göre kent, Ares'in onuruna her yıl etkileyici bir tören organize etmek istemektedir. Bu törenler kapsamında çok sayıda hayvan kurban edilecek ve bu sayede törene katılan halka bol miktarda kurban eti dağıtılacaktır. Bu tarz resmi planlamalar parasal nedenlerden dolayı her zaman uygulanamadığı bilinmektedir. Buradaki yazıtta da aynı durum gözlenir ve planın aksamaması için yönetim, zengin bir bankacı olan Hegesias'a yönelmektedir. Zengin Bankacı Hegesias hem yönetimin ricası hem de dinsel inançlarından dolayı tören masraflarının büyük bir kısmını karşılamıştır. Yazıtın ifade tarzında kişisel dindarlık öyle ön plana çıkarılmıştır ki, bu yazıtı okuyanlar kent yönetiminin böyle bir tören düzenlemekte mali sorunları bulunabileceğini hiç hissetmeyeceklerdir. Ayrıca yazıtta kent yönetimin bu töreni düzenlemek için bir sponsora olan ihtiyacı hiçbir şekilde direk olarak vurgulanmamaktadır. Buradaki ifade tarzının Yunanlıların bu tür yardımlar yapanlar adına yazdırdıkları yazıtlarda klasik bir anlatım yöntemi olduğu bilinmektedir.

Bu yazıtın devamı ise şu şekildedir:

" Halk meclisi öyle bir karar alır ki, bu karar halkımızın barış ve mutlu bir ortamda yaşamasını amaçlamaktadır."

Yasa biraz daha açıklayıcı kısımlarla yazıtta genişletilmiştir. Buna göre alınan karar içerisinde bir kurban şehir adına Ares'e sunulacaktır. Her benzer politik amaçlı kurban

törenlerinde olduğu gibi, burada da amaç: törende şehrin birlikteliğini vurgulamak ve halkın tanrıya olan bağlılığını ön plana çıkarmaktır.

Kısa bir ifade tarzıyla bu törenlerde yakalanmak istenen duyguyu Isokrates'in şu açıklaması ile örtüştürmek mümkündür:

"...o gün (tören günü) hep birlikte tören alanına gideriz, hep birlikte dua ederiz, aynı kurbanı sunarız ve hep birlikte düşünürüz ki, biz büyük bir aileyiz ve törenden sonrada da barış ve huzur içerisinde birlikte yaşayacağız."
(*Panegyrikos cap. 43*)

Yazıt şu şekilde son bulmaktadır:

"Bütün bu amaçlananlar yukarıda detaylı olarak yazıldığı öneriler gibi uygulanmalıdır. Bu öneriler (Ares'in) kült kanunlarına ilave edilmeli ve Ares'in kült alanının ante duvarına yazılmalı."

Bu yazıttan bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Metropolis gibi küçük bir kentte bir bankerin ikamet etmesi para döngüsünün ne denli çok olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, kente Ares kültüne ilişkin bir kutsal kanunlar-kurallar bütünü olan *lex sacra*'nın varlığı bu yazıt ile anlaşılmaktadır. Hegesias yazıtı belki bir eklenti olarak tanrıya ait olan *lex sacra*'ya yerleştirilmiştir. Büyük bir ihtimalle daha eski *lex sacra*'nın devamı niteliğinde bu kurallar bütünü tanrı ile ilişkili bir yapının ante duvarında bulunmaktadır. Bu yapı tanrı Ares'e ait tapınak ya da benzeri bir yapı olabilir. Eski *lex sacra* da yine aynı yerde olmalıdır.

Yazıtı kentteki Ares kültü açısından değerlendirdiğimizde¹⁷⁰;

a) Metropolis kentinde Ares kültünün kendine özel kutsal kanunları vardır.(Lex Sacra-Hieros Nomos)

b) Metropolis kentinde Ares için ayrılmış özel bir alan Hieros Topos bulunmakta ve bu alanda bulunan tapınağın ante duvarında yukarıda yazılı yazıt benzeri kararlar yer almaktadır.

3.2.2. Yazılı Sütun Tamburları

1911 yılında Josef Keil Metropolis kentinde yaptığı çalışmalar sırasında kentin akropolünde, burada var olmuş bir tapınağı işaret eder nitelikte çok sayıda sütun parçası bulmuştur. Bu yivli sütun tamburlarının bir kısmı üzerindeki yazıtları okuyan Keil daha önce Schlosser'in kentin sikkeleri ışığında yorumladığı Ares kültünü epigrafik bir bulgu ile ispatlamıştır¹⁷¹.

Bulmuş olduğu parçalar halinde oldukça silinmiş durumdaki yazılı sütunların Ares kültü hakkında önemli bilgiler sunmakta olduğunu anlayan Keil bu yazılı sütunların tarihlemesini de yapmış ve bu yazılı sütun tamburlarının farklı zamanlardan olduğuna değinmiştir¹⁷².

R. Meriç tarafından sürdürülen kazı çalışmaları esnasında da yine kentin Akropol alanında bol miktarda yazılı sütun parçasına ulaşılmıştır.

Tanrı Ares ile ilişkilendirilen yazılı sütun tamburları genel olarak tanrının rahip, rahibe ve yardımcılarında oluşan kült personelinin bir hiyerarşi içerisinde adlarının yazılı olduğu listeler niteliğindedir.

¹⁷⁰ Knibbe.,a.g.e., s.16.

¹⁷¹ Publikum von Kiel – v. Premestein, 3, nr. 3417. 3417 a.

¹⁷² Kiel – v. Premierstein, 3 104. “ bu yazılar farklı zamanlardan kalmadır. Bunların bir kısmı MÖ 1. yy.’dan kalma olmakla beraber bir kısmı da İmparatorluk çağına tarihlendirilebilir.”

Yazılı sütun tamburlarında Ares ile ilişkili kült personelinin yazılımına örnek verecek olursak;

*“Ares rahibi Apollonios oğlu Tyrannos
Ares rahibesi Sosipater kızı Cleopatra
Yardımcıları Herakles oğlu Philistos ve
Midias oğlu Hermias ve
Mo(...) oğlu Apollonios ve
Menander oğlu Hermas.”¹⁷³*

Yine bir başka örnekte ise şöyle yazılıdır;

*“Aresin rahibi Artemidoros oğlu Artemidoros
Ares rahibesi Eryllos kızı Metline
Diakonoslar Artemidoros oğlu Papparion
Papparion’un oğulları Hermolaos, Papparion ve Artemidoros,
Hermios oğlu Metras, Ordogos,
Attalos oğlu Artemas.”¹⁷⁴*

Bu yazılı sütunlarla birlikte Ares kültü ile ilişkili bazı sonuçlar elde edilmektedir. Görüldüğü gibi tanrı Ares’e ait kutsal bir alan içerisinde bulunan tapınağının veya benzeri mekanların sütunları üzerinde (belki bir kısmında) bütün yardımcı personeli ile beraber rahiplerin ve rahibelerin isimleri bulunmaktadır.

Bu şekilde bir külte ait personelin isimlerinin tapınaklara ya da çevresine yazılımına Yunan dünyasında birçok yerde rastlanmıştır. Metropolis kentinde bile Ares’ten başka tanrıça Hera’ya, Zeus Krezimos’a ve on iki tanrıya ait benzer listeler

¹⁷³ Knibbe, a.g.e., s. 18. (yazar burada yazılı olan Ares rahibesi Kleopatra’nın o sıralar bir süre Ephesos’ta kalmış ünlü Mısır’lı tarihi şahsiyete ait olabileceğine değinmektedir.)

¹⁷⁴ Meriç, R., “ Metropolis Ana Tanrıça Kenti”, s. 73.

bulunmuştur. Komşu Ephesos'ta da benzer örneklere rastlanmıştır. Örneğin Ephesos'ta Hestia'ya adanan kült odasının bütün ön cephesi böyle yazılarla doludur. Yine Ephesos'ta Kuretlerin ve diğer hizmetli personelin kaydedilmiş olduğu bilinmektedir¹⁷⁵. Diğer bir komşu olan Klaros'ta da benzer yazılar Apollon Tapınağı sütunları üzerinde bulunmaktadır.

Metropolis'de de komşu kentlere benzer bir uygulama ile belki Ares kültünün yıllık personel değişiklikleri düzenli bir şekilde kaydedilmiş olabilir. Listelerden görülebileceği üzere bu kaydetme tanrıya adanmış bir rahip, bir rahibe ve Diokonoi denilen hizmetlilerden oluşmaktadır. Bu kült hizmetlilerinin (Diokonoi) tam sayısı yazıtlarda farklılık göstermektedir. Resmi ve özel kült törenlerinde, belki kült yemeğinin hazırlanmasında ya da paylaşılmasında rahiplerin ve rahibelerin birçok farklı alanda yardımcıları olarak kullanıldıkları düşünülen bu kişilerin tam olarak görevleri bilinmemektedir¹⁷⁶.

Yazılı sütun tamburlarından elde edilen bilgiler ışığında Metropolis kentinde bulunan Ares Kült personelinin yapısı değerlendirilebilir¹⁷⁷. Komşu kent Ephesos'tan farklı olarak Metropolis Ares kültünün hizmetli personeli esirlerden seçilmemektedir. Şehrin özgür yurttaşları Diokonoi olarak hizmet işini bizzat üstlenmişlerdir. İsim listelerinden de anlaşılacağı üzere bu tanrının kültü ne küçük bir gurup yabancıların ne esirlerin ne de *metoiken* denilen yabancıların tapımına bırakılmıştır. Tanrı Ares ve kültü Metropolis kentinin merkez kültüdür ve şehir ve yurttaşları ona hizmet etmekten gurur duymuş olmalıdırlar.

Epigrafik olarak kült personelinin isimleri bir başka bilgiye ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Listelerde adı geçen rahip, rahibe ve hizmetlilerin adlarının kökenleri Metropolis halkının yapısı hakkında fikir edinilmesine olanak sağlar. Buna

¹⁷⁵ Knibbe, a.g.e., s. 21.

¹⁷⁶ H. Engelmann ile yapılan görüşme neticesinde kelimenin kökeni olarak ne anlama geldiğinin bilinmediği de öğrenilmiştir.

¹⁷⁷ Knibbe, a.g.e., s. 22.

göre personeldeki isimlerin farklı kaynaklardan geldiği anlaşılmaktadır. Bu Hellenistik çağda kurulmuş bir şehir için beklenen bir sonuçtur. Yerli halk ile Yunanlılar karışık kaynaşmışlardır. Listelerdeki görülen Latin adları ise kentte beliren Roma etkisinin isimlerde kendini yansıtması olarak açıklanabilir.

Yazıtlarda görülen şahıs isimleri şu şekilde gruplanabilir:

- a) Yunan isimleri: Apollonios, Sosipater, Philistos, Hermias, Menander, Demetrios, Hermione, Admet...
- b) Yerli halkın isimleri: Papparion¹⁷⁸, Odrogos,...
- c) Yunan Yerli karışımı: Bir karışım isim olarak Tyrannos gösterilebilir. Bu isim olasılıkla eski Anadolu kökleri taşıyan bir isimdir.
- d) Roma etkisindeki isimler: Paula , Quintus ve Paulinus

3.3. Metropolis Antik Kentinde Tapım Görmüş Diğer Tanrılar

Metropolis antik kentinde sürdürülen bilimsel çalışmalar sonucunda, kentte Tanrı Ares haricinde tapım görmüş başka tanrıların ve tanrıçalarında olduğu tespit edilmiştir¹⁷⁹. Bununla birlikte kentin tinsel yapısını oluşturan bu tanrıların da tıpkı Tanrı Ares gibi, tamamen bağımsız bir seçimin örnekleri oldukları görülmüştür. Zira, antik kentin hemen güneyindeki Ephesos kentinin Tanrıçası, Artemis ile yine kentin kuzeyinde bulunan, Klaros Apollonu'nun kutsallıklarının etkisi altında kalmamış gözükten Metropolisliler kendine özgülüğünü korumuş görünmektedir.

¹⁷⁸ y.a.g.e s.22. (Lydia ve Karia'da sıklıkla karşılaşılan bir isim olduğuna değinir)

¹⁷⁹ Burada bilimsel çalışmalardan kasıt kazı esnasında ya da önceden kentten ya da yakın çevresinden bulunmuş yazılı parçalar ki bunlar tablet şeklinde olabildikleri gibi altara ya da sütun kaidelerine yazılmış kültür objeleri, sikkeler ve heykeller ya da benzer materyallerin çalışılmasıdır.

Tapım gören tanrıları iki ana başlık altında incelemek mümkündür;

- a) Yerli geleneğin izlerini taşıyan Anadolu Tanrıları,
- b) Yeni gelen yerleşimcilerle getirilmiş, tipik Yunan unsuru taşıyan tanrılar.

3.3.1. Yerli Geleneğin İzlerini Taşıyan Anadolu Tanrıları

a) Meter Galesia¹⁸⁰: Bir şehir ismi olarak Metropolis adı, Pergamon ya da Ephesos kentlerinin kullandıkları gibi bir ön sıfat olarak politik bir düşünceyle kurgulanmış bir adlandırma değildir. Nitekim, şehrin tarihinde de böyle bir düşünceye yönelik hareketler de olmamış ve mütevazı bir polis olarak yaşamını sürdürmüştür.

Şehrin isminin kaynağı, Anadolu'nun tinsel düşünüşünde önemli bir rol oynamış olan ana tanrıçadan geldiği kabul görmektedir. Kökleri, çiftçi toplulukların ana tanrıçasına dek uzanan bu tanrıçanın adı zamanla Kybele, Gaia, Rheia veya Artemis olarak adlandırılmış olsa da, ad değişikliği özü etkilememiştir. Bu tanrıça için tapınağa ya da kült merkezine de önceleri ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü tabiatın tanrıçası, doğanın ve dağların hakimi, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısı bu kutsal güç için doğada her yer uygundur. Erken dönemlerden itibaren dağların tepeleri, ıssız ormanlar, dağ yamaçları gibi açık havada veya doğal oluşum mağaralarda tanrıça için kült törenleri düzenlenmiş ve bu alanlar ana tanrıça kült merkezleri olarak benimsenmiştir¹⁸¹. Metropolis antik kentinde de bu olgu değişmemiştir. Ana tanrıça, polis kurulmadan önce yerel olarak tapınılan bir tanrıçadır ve bu tanrıçaya ait kült, kesinlikle kentin kurulması sonrası dışardan gelenler ile ilişkilendirilemez. Yeni bir kent kurulurken bu ana tanrıça kültünün bölgedeki yoğunluğu ve yerli halk tarafından

¹⁸⁰ Knibbe, .a.g.e., s.23-30,50,51

¹⁸¹ Keil, J. ÖJH 18, 1915, s. 67 (Ephesos yakınlarında tanrının şehir dışındaki kült merkezlerine örnek gösterilebilecek bir alan vardır. panayırdağının kuzey batı yamacında kaplamak ile bol miktarda nişler ile kaplıdır. Bunların bazılarının içinde küçük kabartmalar halinde ana tanrıça kabartmaları işlenmiştir.)

seviliyor olması, bu tanrıçanın kente ad vermesinde etkili olmuş görünmektedir. Dağlardaki ıssız kült merkezlerinde tertip edilen kült törenleri, nihayetinde yavaş yavaş dağlardan şehrin içine taşınmıştır. Meter Galesia, Metropolis kentinin baş tanrıçası olarak sayılmıştır.

Fakat Ana Tanrıça adına tertip edilen kült törenlerinin yapıldığı ıssız alanların, terk edilmediği anlaşılmaktadır. Bu tanrıçanın Metropolis kentinin kurulmasıyla birlikte şehrin içinde bir kült alanına sahip olmasına rağmen, kent dışında da en azından ıssız tabiatın içinde bir kült mağarası bulunuyor olmalıydı. Nitekim, Metropolis kentinin kuzeyinde bulunan bir mağarada bunu destekler nitelikte bulgulara ulaşılmış ve Meter Galesia'nın kentin kuzeyinde uzanan Alaman dağında bir kült mağarası bulunduğu kesinlik kazanmaktadır¹⁸².

Metropolis kentinde tapım görmüş olan bu lokal tanrıça, tabiatın tanrıçası olarak *Meter Galesia* epitheti ile adlandırılmıştır. *Gallesion*, ismi hemen antik kentin batısında bulunan dağ silsilesinin de adıdır ve Metropolis kentinin batısında, kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır (*Gallesion Oros*). Bu dağdan, Strabon da bahsetmiştir (*Strabo.XIV.I.27*). Bu epitheton ya da ismin, yerli halkın Yunan yerleşimcilerin gelmesinden çok önce vermiş oldukları bir adlandırma olduğu düşünülmektedir. Büyük olasılıkla bu isim Hititçe isim kökenli "*Galisa*" dan türetilmiştir¹⁸³.

Meter Galesia'nın Metropolis kentindeki betimlemeleri, Ana Tanrıçanın çok eskiden beri Anadolu'da birçok farklı yerde bulunmuş haliyle yani tabiatın tanrıçası olarak, hayvanların ve dağların hakimi şekliyle tasvir edilmiştir¹⁸⁴. Bu betimlemeler

¹⁸² Knibe, a.g.e s. 23,24 .Bu kült mağarası yüzey araştırması sırasında bulmuştur. Bu doğal oluşum mağara *Meter Galesia*'nın kutsal bölgesidir. Galesion dağının kuzeybatı yamacından yer alan bu mağarada oldukça bol miktarda adak sunusu niteliğinde parçalar, pişmiş toprak heykelcikler ve aşık kemiği bulguları bu mağaranın kutsal törenlerde kullanıldığının ispatı niteliğindedir.

Meriç, R., "Metropolis in İonia", s.12.

¹⁸³ Knibbe, a.g.e s. 23.

¹⁸⁴ y.a.g.e., s. 24,25 (Ana tanrıçanın tasvirleri iki farklı gurup içerisinde incelenebilir. İlkinde tanrı tahtında görülürken bir elinde bir kase diğer elinde ise bir *tympanon* bulunmaktadır. Uzun *khiton* 'unun üzerinde bir *peplos* giymiştir. Saçları kıvrımlı bir şekilde omuzlarına dökülmektedir. Kafasında bir *polos*

tanrıçanın yer aldığı kabartmalarda, terracotta eserlerde ve kent sikkelerinin üzerinde yer almaktadır¹⁸⁵. Fakat şaşırtıcı bir şekilde, sikkeler içinde en erken Meter Galesia tasvirli sikke ancak Augustus zamanına tarihlendirilir¹⁸⁶. Daha erken döneme tarihlenenler ise sadece terracotta heykelcikler ve bulunmuş olan bir yazıttır¹⁸⁷.

b) Zeus Krezimos¹⁸⁸: Tanrının bu yerel lakabı kült personeli listelerinden öğrenilmektedir. Aynı Ares kült personelinin yazılı olduğu sütun tamburlarında olduğu gibi bu tanrının da kült personeli sütun tamburları üzerinde kayıtlıdır. Bu yerel lakaplı Zeus kültünün yerel bir tanrıyı işaret ettiği düşünülmektedir. Bu yerli halkın bir gök tanrısı olarak taptığı bir tanrı olabilir. Ve Yunan yerleşmeciler bu tanrıyı kendi tanrıları olan Zeus ile özleştirmiş olmalıdırlar. Bu tanrının isminin yazılı olduğu iki sütun tamburu bulunmuştur¹⁸⁹. Yine bu tanrıdan Nuran Şahin de söz etmektedir¹⁹⁰.

bulunmaktadır (Sikkelerde bu *polos* sur şeklindeki verilmiş taç şeklindedir). Erken imparatorluk sikkelerinde profilden otururken betimlenen tanrıça yine aynı şekilde giyimli olup önünde bir aslan bulunmektedir.

Yine ayakta tasvir edilen örnekleri de bulunur. Tanrıçanın üzerinde bol kıvrımlı bir *khiton* bulunmakta ve yine başında bir *polos* vardır. Saçlar dalgalı şekilde omuzlarına dökülür. Sağ elde bir kase kase sol elde bir *tympanon* tutar. Tanrıçaya iki erkek eşlik etmektedir. Solda profilden verilmiş genç bir tanrı sağda ise sakallı yaşlı bir başka tanrı bulunmakta. İki aslanı tanrıça yanında bulundurmaktadır. Bir başka örnekte ise yaşlı tanrı bulunmadan tasvir edilirken solunda bulunan genç tanrı profilden verilmiştir. Bu iki figür arasına bir aslan bulunmakta.

Bu betimlemeler tanrıçanın kutsandığı kabartmalarda terracottalarda ve sikkelerde tekrarlanmıştır.

¹⁸⁵ y.a.g.e., s. 25.

¹⁸⁶ y.a.g.e. s. 26. Sikkelerde Augustus döneminden sonra 2 yy.'lık bir duraklama dönemine tespit edilmiştir ve ancak MS 3. yy'da tekrar ana tanrıca betimli sikkeler basıma devam edebilmiştir. İulia Mamaea (235)'dan başlar ve Salonina (253-268) da sona erer.

¹⁸⁷ y.a.g.e., s. 25. Terracotta eserler tanrıçanın Uyuzdere mağarasında adak eşyası olarak bulunmuştur.

a.g.e. s.26,27,28,29,30-51 (Meter Galesia'nın adının geçtiği bir yazıt 1911 yılında J.Keil tarafından bulunmuştur. MÖ 4.yy'a tarihlendirilmiştir. (Keil - v. Premerstein, 3. 103 nr. 154 sokolowski, lois sacrees de l'asia mineure, Paris 1955 nr. 29; ive nr. 3401.) Bu yazıtın bulunduğu yer Metropolis'in yakınında bulunan bir prehistorik yerleşim olan Arapkahve'dir. Knibe bu yazıttan dolayı burada bir kült merkezi bulunabileceğinin ihtimalinin kuvvetli olduğuna değinirken (s.27) ufak bir ihtimalin de ileride bulunan kült mağarasının girişinde zamanında durmuş olan bir yazıt olabileceğine değini söyler (s.50-51)

¹⁸⁸ y.a.g.e., s. 52.

¹⁸⁹ y.a.g.e. s. 38,39,40,41 (Yazılı sütun tamburlarından biri Torbalı mezarlığında, diğeri ise Bizans surunda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Zeus'un Krezimos epiteti hakkında görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri bu ismin Latince'deki "*creare, crescere*" gibi bitkilerin büyümesiyle ilişkilendirilen bir kökten türetilmiş olabileceği yönündedir. Bir diğeri görüş, bu ismin yerel bir yer ismi olabileceği yönündedir. Bir diğeri görüş ise bu ismin Yunanistan'daki *Tegea* kentindeki dağın ismi olan "*Kresion*" ile de bir ilişkisi bulunabileceği yönündedir.

¹⁹⁰ Şahin, N. "Anadolu Zeus Kültleri" –Zeus Kresimos'u yerel bir tanrı olarak göstermektedir.

c) Apollon Pe[.]gasites¹⁹¹: Tanrının bu lakabı bu kente özeldir. MS. 2.-3. yy.'a ait bir altanın üzerindeki yazıttan öğrenildiğine göre kentte Apollon da tapım görmektedir¹⁹². Yazıtın Apollon'un sıfatı niteliğindeki devamı tahrip olduğundan dolayı tam okunamamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla tanrının taşıdığı bu sıfat olasılıkla oldukça eski bir geleneğin mirasıdır. Bu isim formunun Hititler zamanına dek geçmişe giden bir isim olduğu düşünülmektedir¹⁹³. Bu altar Metropolis yönetim bölgesi içinde bulunan bir yerleşmeden hediye edilmiştir¹⁹⁴.

Bu yerleşmenin yakınında bir bataklık bulunmaktaymış ki bunu Plinius Pegasus Bataklığı olarak göstermektedir (*Stagnum Pegaseum*). Bu bataklığın adı da Apollon'un bu sıfatı ile yakından bağlantılı gözükmektedir.

Metropolis kentinin çevresindeki ovalar bölge için bir tahıl ambarı niteliğindedir. Bu köy yerleşmesi de nitekim Yunanca tahıl anlamında kullanılan bir kelimedenden gelmektedir¹⁹⁵.

Bu şu an kurutulmuş olan bataklık alanında yapılan yüzey araştırmalarından burada bulunan yerleşmenin geç geometrik ve arkaik çağlarda iskan gördüğü bilinmektedir.

Büyük olasılıkla Apollon Pe(.)gasites çok önceden özel nedenlerden dolayı Metropolisliler tarafından bir bereket bolluk tanrısı biçiminde tapınılmış olabilir.

¹⁹¹ Knibbe, K. y.a.g.e., s. 52,53.

¹⁹² y.a.g.e., s.30 (Oldukça zarar görmüş ve okunmakta zorlanılan bu yazılı altar tepeliköyde bulunmuştur.)

¹⁹³ y.a.g.e., s. 32,33-52 (Hitit “ parku ” yüksek anlamında kullanılan bir kelimedir. Anadolu’da bu anlamdaki bir isimden türetilmiş birçok örnek bulunmaktadır (Pergamon, Perge, Pergamos gibi). Bundan ötürü eksik kalan yazıttaki bu harfin “ r ” olduğu düşünülebilir. Böylece bu bataklığın ismi “Pegaseum” olacaktır. Plinius ise, bu ismi, okuma kolaylığını göz önüne alarak “Pegaseum” demiş ve bir anlam katmış olabilir. Düşük bir ihtimal ise Thesselia’da tapım gören “Pagasites” ile bir ilişkisi olabileceği düşünülmüştür.)

¹⁹⁴ y.a.g.e., s. 52 (Bu yerleşimin ismini Knibe “Kome Khondros”” olarak vermektedir.

¹⁹⁵ Khondros : Mısır

3.3.2 Tipik Yunan Tanrıları

Metropolis kentinin tam kuruluş tarihi belli değildir. Bununla birlikte geç Hellenistik çağda parlak bir çağ yaşamış olan kent imparatorluk çağında da gelişimini sürdürmüştür. Belli olan bir olgu kentin Yunanlı yerleşimcilerle beraber kent hüviyeti kazanmasıdır. Kente göçmen olarak gelen yerleşmeciler kendi tanrılarını da beraberlerinde getirmişlerdir.

a) Hera ve Oniki tanrı¹⁹⁶: Geç Hellenistik çağda ve erken imparatorluk döneminde akropolde en az dört farklı tanrıya adanmış kutsal alan bulunmakta olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birinin Ares olduğu diğerlerinin ise Zeus Krezimos, Hera ve Oniki Tanrı ya adanmış olan olanlardır. Bu tanrıların kültlerinin olduğuna ilişkin buluntulara ise sütun tamburları üzerinde yazılı bulunan kült personelinin listesinden öğrenilmektedir.

Tanrıça Heranın kentte tapım gördüğünü üzerinde tanrıçayı ululandıran bir altardan öğrenmekteyiz¹⁹⁷. Bununla birlikte bulunan iki sütun tamburu üzerindeki yazılarla Hera'nın kült personelinin bize aktarırken kentte bu tanrıçaya adanmış bir tapınağın varlığının delilleri niteliğindedirler¹⁹⁸.

Oniki tanrının da kentte bir kültünün olduğu bulunan bir yazıt üzerindeki hiyerarşik kült personelinin listesinden anlaşılmaktadır¹⁹⁹.

b) Zeus Soter²⁰⁰: Bir altardan da anlaşılacağı üzerine Zeus, "Soter" (kurtarıcı) sıfatıyla da tapım görmektedir²⁰¹. Yine imparatorluk çağından bazı sikkelerde onun betimi görülmektedir²⁰².

¹⁹⁶ Knibbe, a.g.e., s. 53.

¹⁹⁷ y.a.g.e., s. 43. (Bu altar Metropolis kentinin kuzeyindeki Özbey köyünde bulunmuştur. Bu basit altarda Stratonike isimli Hera rahibesi tanrıçasını ululandırmaktadır.)

¹⁹⁸ y.a.g.e., s. 41,42.

¹⁹⁹ y.a.g.e., s. 43-44.

²⁰⁰ y.a.g.e., s. 53.

c) Dionysos²⁰³: Strabon'un Metropolis kenti ile ilgili Ephesos'a olan uzaklığının yanında üzerinde durduğu bir başka konu da kentin şarabının meşhur olduğu yönündedir (*Strabo.XIV.I.15*). Anlaşıldığı kadarıyla çevresinde yetişen bağlardan üretilen şarap kent için önemli gelir kaynakları arasındaydı. şarap üreten ve tüketen bu kentte şarap tanrısı Dionysos'un kültünün olması şaşırtıcı olmamalıdır. Nitekim bulgular bu kültün varlığını destekler niteliktedir. Üzerinde dionizyak sahnelerin olduğu bir Hellenistik megara kasesi, pithos mezar hediyesi olarak Yeniköy yakınlarında bulunmuştur²⁰⁴. Hellenistik dönemde oldukça sevilen tanrı kentin sikkelerinde görülmektedir²⁰⁵. Roma imparatorluk döneminde de tanrı sikkelerde yer almayı sürdürür²⁰⁶. Bulunan iki sikkenin üzerinde Demeter ile beraber betimlenmiştir.

MÖ 1. yy.'a tarihlenen bir yazıttan b ile ilgili oldukça önemli bilgilere ulaşılmıştır²⁰⁷. Buna göre Tanrı Dionysos adına şehir yakınındaki dağlarda (büyük olasılıkla bu Gallesion sıradağlarıdır) birkaç gün süren "*Oreibasia*" diye adlandırılan şöenler kutlanmıştır²⁰⁸.

²⁰¹ y.a.g.e., s. 37 (Bu mavi mermerden Torbalı yakınlarında bulunmuş olan altar, yazı stilinden MÖ 1.yy'a tarihlenir.)

²⁰² y.a.g.e., s. 41 (Bir taht üzerinde otururken betimlenen "*Zeus Soter*" sağ elinde bir kartal sol elinde ise bir asa taşımaktadır. Tanrı sikkelerde en erken Geç İmparatorluk Çağı'nda görülmeye başlamıştır. En erken bulgular imparator Antoninus Pius'tan (138-161) başlar ve Phillipus (244-249) zamanına kadar devam eder.)

²⁰³ y.a.g.e., s. 53

²⁰⁴ y.a.g.e., s. 34 (Üzerindeki sahnede Panlar, Menadlar ve Satirlerin bulunduğu bu eser şu anda Efes Müzesi'ndedir(*env.no.34/15/74*). Bu eserin en benzer örnekleri Delos adasında tanınmaktadır. Bu eserin bir ticaret metası olarak bu adadan gelmiş olabileceği düşünülebilir. Bu eser MÖ.2.yy'ın ortasına tarihlendirilmektedir.)

²⁰⁵ y.a.g.e., s. 35 (Hellenistik Dönem'e tarihlenen iki sikkede ön yüzde başında sur duvarlı taç taşır biçimde betimlenmiş bir Tyke başı yer alırken arka yüzde ise Dionysos ile ilişkilendirilen onun asası "*Thyrsos*" yer almaktadır.)

²⁰⁶ y.a.g.e., s. 35 (Dionysos Demeter ile birlikte kentin Geç İmparatorluk Çağına tarihlenen iki sikkesinde görülmektedir.)

²⁰⁷ İbid. s. 35-36-37

²⁰⁸ y.a.g.e., s.36 (Bu Dionysos ile ilişkilendirilen şöenler Hellenistik Çağda İonya'da oldukça sevilirdi. "*Oreibasia*" adıyla anılan bu şöenler her iki yılda bir kutlanmaktaydı. Bu şöenlerde daha ziyade kadınlar gürlütülerle bağırışlarla dağa çıkarlardı. Burada temsili, Dionysos alayı olan "*Bakhalar, Menadlar*" canlandırılırdı. Bu alaylara erkeklerde eşlik edebilirdi.)

d) *Astraios* ve *Nympheler*²⁰⁹: Metropolis çevreleyen ovalar oldukça sulak ve verimli arazilerdir. Ovayı sulayan baş akarsular antik dönemki isimleri *Phrytes* (Fetrek) ve *Astraios* (Çevlik) çaylarıdır. Bu iki çayın Metropolis ve çevresindeki köylerin varlıklarında hayati önem taşıyan su kaynakları olarak antik dönemde önemli bir rol oynadıkları açıktır. Nitekim bu olguyu destekler bir şekilde Metropolis şehir sikkelerinin bir kısmında nehir tanrısı kişileştirilerek betimlenmiştir. Bu tanrı kentin imparatorluk dönemi sikkelerinde sıkça görülmektedir²¹⁰. Üzerinde ırmak tanrısının betimlenmesi bulunan bütün sikkelerde tasvir aynıdır²¹¹. Bazı sikkelerde *Astraios* ismi yer almaktadır. Kişileştirilerek sikkelerin üzerine yerleştirilen bu tanrı şehir için bu akarsuyun önemini vurgulamaktadır. Bununla beraber Hellenistik döneme ilişkin bulgulara henüz ulaşamamıştır.

Suyun tanrıçaları olarak ırmak perileri *Nymhelere* de saygı duyulmuştur. Tanrının yoldaşlarının ululandığı bir kutsama altarından anlaşıldığı kadarıyla *Nyphelelerinde* tapım gördüğüne ilişkin bulgulara ulaşılmıştır²¹².

*Artemis Ephesia*²¹³, *Demeter*²¹⁴, *Athena Promachos*²¹⁵, *Aphrodite*²¹⁶, *Asklepios*²¹⁷ ve *Dioskurlar*²¹⁸,ın da Metropolis kentinde tapım görmüş olabileceğine yönelik bulgular mevcuttur²¹⁹.

²⁰⁹ y.a.g.e., s. 53,54

²¹⁰ y.a.g.e. s.45 (Bu sikkelerin Metropolis kentinde basımı Geta zamanında (198-209) da başlamış ve Valerian zamanında sona ermiştir.)

²¹¹ y.a.g.e., s. 45 (Irmak tanrısı yerde uzanır biçimdedir, vücudunun üst kısmı çıplak olarak tasvir edilmiştir, sağ elinde kamış sapı tutmaktadır, sol eli içinden su akan bir urne'nin üzerinde durmaktadır. Bazı sikkelerin üzerinde "*Astraios*" yazısı bulunmaktadır.)

²¹² y.a.g.e., s. 45 (Torbalı'da bulunmuş olan bu altar yazı stilinden dolayı İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilmiştir.)

²¹³ y.a.g.e., s. 46 (Metropolis'in en yakın komşusu olan Ephesos kentinin Büyük Artemis tanrısı)

²¹⁴ y.a.g.e., s. 47 (Demeter kültünün izleri İmparatorluk Çağı sikkelerinin üzerinde betimlenmiştir.)

²¹⁵ y.a.g.e., s. 47 (Efes Müzesine götürülmüş iki terracotta Athena başı bulunmaktadır. Bu parçaların sadece sanatsal objeler mi yoksa, kentte bir "*Athena Promachos*" kültüne mi ait olup olmadığı şu an için belli değildir.)

²¹⁶ y.a.g.e., s. 49 (Aphrodite'ye ait iki terracotta figurin Yeniköy'ün hemen yakınında bulunmuştur. Şimdi Efhes müzesinde bulunmaktadır. env.no.1/25/74 - env.no. 3/43/73)

²¹⁷ y.a.g.e., s. 48 (Hygeia ile bağlantılı tutulan ve sevilen bir tanrı olan Asklepios, Augustus zamanından itibaren Metropolis sikkelerinde kendini göstermektedir.)

²¹⁸ y.a.g.e, s. 48 (Dioskurlar'a duyulan saygının varlığı bir yazıtla kendini göstermektedir. Bir heykelin kaidesi niteliğindeki alanda Dioskurların adı geçmektedir.)

²¹⁹ y.a.g.e, s. 54.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METROPOLİS ARES TAPINAĞINA YÖNELİK GÖZLEMLER

Metropolis, Hellenistik dönemde yeniden organize kentlerden biridir. Seleukoslar tarafından planlanan kentin yukarıda açıklandığı gibi koruyucu tanrısı olan Ares'in sikkeler üzerinde görülen ve yazıtlı sütunları akropoldeki kazılarla tespit edilen tapınağının kentin akropolünde olduğu anlaşılmaktadır.

4.1. Metropolis Akropol'ü

Deniz seviyesinden yaklaşık 145 metre yükseklikte bir tepe üzerinde, 16.000 metrekairelik alanı kapsayan Metropolis akropolü çok erken bir dönemden itibaren iskan görmüş olduğu tespit edilmiştir²²⁰ (Levha I-Şekil 4). Geç Hitit Döneminde, ilk iskan eden insanlar için tepenin korunaklı olmasının yanı sıra, hemen yakınında bulunan su kaynaklarının bolluğu seçimde önemli bir rol oynamış olmalıdır.

İlk iskandan sonra Hellenistik dönemde şehrin tekrar planlanmasında akropolün çağdaş işlevini koruduğu, yani barış zamanında şehrin tanrıları için kutsal bir alan, savaş zamanları için ise sığınılacak bir üst şehir karakterini sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde kentin özellikle doğu yönde olmak üzere yamaçlar boyunca büyüdüğü mevcut kent kalıntılarından ve Hellenistik sur bulgularından anlaşılmaktadır²²¹. (Levha I-Şekil 3)

²²⁰ Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti", s. 109,111 (Akropolde yapılan sondaj çalışmalarında çok az da olsa eski Tunç Çağı seramik parçalarına rastlanmıştır. Burası pek önemsenmemiş ya da küçük bir askeri üs olarak kullanılmış bu nedenle yerleşim izleri pek kalmamış olabilir. Bununla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar ile MÖ. 13.yy. sonu ya da MÖ. 12.yy.' a tarihlenebilecek Hititvari bir mühür bulunmuştur. Geometrik ve Arkaik Çağ seramiği de diğer erken dönem seramik buluntularını oluşturmaktadır. Ama esaslı yerleşimin Hellenistik Çağ ile başladığını gerek mimari gerek seramik buluntulardan anlamaktayız.)

²²¹ ibid. s. 111 (Hellenistik Dönem ile ilgili en erken buluntular MÖ. 4.yy. sonu ile 3.yy.'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. Akropolü çevreleyen sur duvarlarının da bu dönemde yapıldığı düşünülmektedir. Surların bu alanla sınırlı kalmadığı ve akropolden aşağıya zigzag hatlar yaparak inmekte ve bütün kent yerleşimini içine aldığı düşünülmektedir.)

Metropolis antik kentinin akropolis mevkiinde yapılan araştırmalar, 20.yy. başlarından I. Dünya Savaş'ı başlangıcına kadar Josef Keil'in ve 1970'li yıllardan itibaren Prof. Recep Meriç'in çalışmalarından ve konu ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalardan ibarettir. Bu çalışmalar ile birlikte konumuzla ilgili olarak Ares Tapınağı ile ilişkilendirilen önemli sayıda yazılı sütun tamburları ile bazı mimari parçalar bulunmuştur. Özgün konumlarında olmayan bu parçaların, Bizans döneminde küçülen şehrin akropoldeki iskanı sırasında şponyel malzeme olarak kullanılmış, burada bulunması beklenen tapınak ya da tapınakların ve bunlar ile ilişkili mekanların parçaları olabileceği düşünölmektedir. Bu parçalardan bir kısmının kentin baş tanrısı Ares adına inşa edilmiş olan tapınağa ait oldukları bellidir. Fakat, alanda yapılan çalışmalar ile henüz tapınak ya da tapınakların yerleri tespit edilememiştir. Kazı ve sondaj çalışmaları, şehrin Bizans döneminde küçölmesi ile birlikte halkın yoğun iskan ettikleri kent akropolünde bulunması gereken erken döneme ait yapıların yoğun tahrip gördüğünü göstermiştir.

4.2 Metropolis Ares Tapınağı

Kentin sikkelerinde içinde kült heykeli ile birlikte betimlenen, tanrının rahip ve rahibeleri ile onların yardımcılarının isimlerinin bulunduğu sütun tamburları ile de ispatlanan Metropolis kentinin baş tanrısı Ares'e adanmış olan tapınak henüz bulunamamıştır. Bu yüzden, tapınak hakkında yapılacak olan bu çalışma tapınağın nasıl olduğuna yönelik olmayıp nasıl olabileceği yönünde ilerleyecektir.

Antik kentin akropol mevkiinde yapılmış olan çalışmalar neticesinde ele geçen bazı mimari parçalar, amorf özelliğinde olup tanımlanamazken, bazı parçalar ise burada bulunabilecek tapınak ya da tapınaklara aittirler. Bu parçalar ışığında, kentin akropolünde bulunması beklenen tapınak ya da tapınakların en az bir tanesinin dorik düzende inşa edilmiş olduğu düşünölmektedir. Üzerinde Ares rahip ve rahibelerinin isimlerinin bulunduğu sütun tamburlarının dorik bir tapınağa ait olması bu dorik

tapınağın Ares Tapınağı olduğunu işaret etmektedir. Hellenistik dönem dorik düzendeki tapınakları incelediğimizde ise bazı sonuçlara ulaşabiliriz.

4.2.1 Hellenistik Dönem Mimarisi ve Dorik Örnekler

Eski görkemli tapınak yapma geleneği, Hellenistik dönemde Yunan mimarisinin gelişmesine engel olmaktaydı. Bu büyük yapılar, uzun süren yapımları ve maliyetlerinden dolayı ya bitirilemiyor ya da yapan şehri maddi açıdan zor duruma sokuyordu. Hellenistik mimari ancak, MÖ.2.yy.'ın başlarında özgün örnekler ile gerçek kimliğini bulmuştur²²². Mimar Pytheos ile başlayan süreci, Hermogenes takip etmiş ve ardılları çağın ruhuna uygun, Hellenistik döneme damgasını vurmuş daha ekonomik ve bir o kadar da yaratıcı yapılar inşa etmişlerdir.

Hellenistik mimarinin en önemli özelliklerinden biri, mimarinin dinsel etkilerden olabildiğince arınmış olmasıdır ki bu, çağın ruhunun mimariye yansımaları olarak algılanabilir. Erken dönemin Yunan çağlarında çok kuvvetli olan dinsel duyguların giderek zayıflamasında Hellenistik Dönemde doğu ile kurulan daha yoğun ilişkilerin etkisi olmuştur. Yeni düşünceler ortamında yeni bir sanat anlayışı ortaya çıkmış, bu anlayış çevresince ekoller doğmuştur. Eski dönemlerin, büyük ve masraflı tapınak mimarisi anlayışı, yerini daha küçük ve çeşitli çözümler ile maliyetin azaltıldığı çalışmalara bırakmıştır. MÖ.2.yy.'da inşa edilmiş tapınaklara bakıldığında bu küçülmenin örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Büyük ölçekli yapılmak istendiğinde bile pseudodipteros planlı tapınaklar seçilerek özellikle maliyetlerin aşağıya çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. MÖ.2.yy.'ın sonunda bir Romalı mühendis, Klasik Dönem tapınaklarını çok önemli ancak kullanışsız, Hellenistik Dönem binalarını ise halka hizmet eden, işe yarar yapılar olarak anmıştır²²³.

²²² Akurgal, E., "Anadolu Uygarlıkları", s. 207.

²²³ y.a.g.e., s. 211.

Hellenistik dönem mimarisinin dorik düzene az da olsa yenilikler getirdiğini, bu dönemde yapılmış dorik düzendeki yapılarda görmekteyiz²²⁴. Bununla beraber, dönemin sanat anlayışı ile dorik düzenin klasik yapısının değişime uğrayarak, gerilediği de düşünülebilir²²⁵. Bu dönemin yapılarındaki dorik sütunları hemen hemen entasis'i olmayan, önceki dönemlere kıyasla nispeten ince sütunlardır. Sütunlar üzerine işlenen yiv hatları belli edilmiş olmasına karşın, bunlar önceki dönemlerdekinin aksine sütun tamburunun içine doğru bir girinti yapmazlar. Sütun gövdelerinin bu durumu, yivli olmaktan çok prizmatik olarak ifade edilebilir. Sütunun alt bölümünün düz bırakılmış olduğu ve geri kalan tamburların ise prizmatik bir şekilde yivlenmiş olduğu birçok örnek bulunmaktadır²²⁶. Başlıktaki ekhinusun profili, önceki dönemlerin aksine daha sert bir şekilde hemen hemen düz bir doğru halindedir. Sütunlar yüksek ve ince şekiller alırken, başlıklar küçülmüştür. Önemli bir dorik düzeni parçası olan triglif frizin, arşitravdan daha yüksek yapılması da bu döneme ait bir özelliktir. Sütunlar arasındaki boşluğun artması, triglif friz'e ve dolayısı ile metop sayısına yansımıştır²²⁷.

Sütunların arasındaki boşluğun genişlemesinden dolayı, üzerlerinde taşımış oldukları arşitravda bulunan metop sayısı buna bağlı olarak artmıştır. MÖ.3.yy.'da yapımı sürdürülen dorik düzendeki yapılarda bir sütun aralığı üstündeki iki metop sistemi yerine, MÖ.2.yy.'da inşa edilen aynı düzendeki tapınaklarda her iki sütun eksenine arasına 3 metop, stoalarda ise 3 ya da 4 metop yer almaya başlamıştır²²⁸. İonik ve dorik düzendeki öğelerin bir arada kullanılma eğiliminin en iyi örneği, Bergama'da bulunan küçük pazaryeri tapınağında görülmektedir. Burada triglifler ve architrav ile başlıkların dorik stilinde yapılmasına karşılık, sütunlar ve sütun kaideleri ionik düzendedir. Yapının iç arşitravı, ion düzeninde iki fascialıdır. Bununla birlikte dış architrav çıkıntısı ve taenia'sı ile dorik düzendedir²²⁹. İon etkisi altında kalmış bir dorik tapınağın örneğine

²²⁴ y.a.g.e., s. 210.

²²⁵ Mansel, A.M., "Ege ve Yunan Tarihi", s.529

²²⁶ Hellenistik dönemin en önemli kamusal alanı olarak görülebilecek agoraları çevreleyen stoaların taşıyıcı strüktüründe dorik düzendeki sütun tamburlarında bu tür yaklaşımlar gözlenebilir.

²²⁷ Mansel, A.M., y.a.g.e., s.529.

²²⁸ Akurgal, E., y.a.g.e., s. 210.

²²⁹ y.a.g.e., s. 210.

ise, Bergama da yukarı agorada inşa edilmiş tapınak bir fikir vermektedir (Levha V-Şekil 3). Triglif frizinden ötürü dorik düzende olan bu küçük bina, kademeli sütunları ve yeni bir şekil alan başlıklarından ötürü ıyon ve dorik düzen parçalarının bilinçli bir şekilde kullanıldığı önemli bir örnek oluşturur²³⁰.

Önceki dönemlerde, dorik düzeninde inşa edilmiş yapıların giriş bölümüne ayrıca özen gösterilmediği görülmektedir. Oysa, ıon düzeninde inşa edilmiş yapıların dış görünümde giriş, ayrıca önem verilmesi gereken yerdir. Hellenistik dönemle birlikte, mimarlar dorik düzende yapılmış olan yapıların da dış görünüşlerinde ön cephelere vurgu yapmaya başlamışlardır. Bu eğilimin sürekli gelişmesi, bir cephenin diğerlerine nazaran daha ön plana çıkacağı mimari planların yaratılmasına etken olmuştur. Prienedeki Zeus Olympios²³¹ ve Magnesia'daki²³² Zeus Sosipolis tapınakları prostylos planları ve Bergama'da inşa edilmiş, beş prostylos tapınağın girişleri vurgulanmış yapılarıdır (Levha V). Bergama'da prostylos planda, tiyatro terasının sonunda, yüksek bir podyum üzerinde inşa edilmiş olan tapınak örneğinde olduğu gibi, geç dönemlerde ön cepheye vurgulama daha da keskin bir gelişme göstermiştir²³³.

Hellenistik dönemde yapılmış olan dorik düzendeki tapınak planlarına baktığımızda, bunların *peripteros* ya da *prostylos* planında olduklarını görmekteyiz. Bunlara *peripteros* örnek olarak Bergama ve İlion'da bulunan Athena, Kos Asklepieion'undaki Asklepios verilebilirken, Rhodos'taki Athena Lindia, Samothrake'deki Mysterler ve Bergama'daki Hera Basileia tapınakları ise *prostylos*

²³⁰ Mansel, A.M., y.a.g.e., s.529,530.

²³¹ Akurgal, E., y.a.g.e., s. 212. (Priene'de MÖ.3.yy'da yapılan "Zeus Olympios" tapınağı agoranın arka duvarına bitişik olması nedeniyle bu yapı Hellen tapınaklarının en önemli özelliklerinden biri olan dört cephelilik niteliğini kaybetmiş ve tıpkı Roma'daki İmparatorluk Forumları'nda olduğu gibi çevresine egemen bir nitelik kazanmıştır. Bergama'da bulunan Hera ve Asklepios tapınaklarında buldukları üniteler içinde buna benzer konumu olan yapılarıdır.)

²³² y.a.g.e., s 353.

²³³ y.a.g.e., s. 212 (Bu tapınağın ön cephesi sayıca fazla olan basamaklarla kuskusuz çok daha belirgin bir özellik kazanmıştır. Çok basamaklı bu podyumlu tapınak tipi Anadolu'da uzun bir gelişme sonucu daha o zamanlar kanonikleşmiş bir biçim olarak karşımıza çıkmakta ve kısa bir süre sonra roma mimarisinde pek az bir değişiklikle yeniden görülmektedir.)

planında inşa edilmişlerdir. Bergama'nın güneyindeki Aigai'de bulunan tapınak ise, *in antis* planından bir örnek oluşturur²³⁴.

5.2.2. Metropolis Ares Tapınağının İnşa Tarihi

Hellenistik Bergama Krallığı zamanında özgür bir kent olan Metropolis, bu kent ile iyi ilişkiler kurmuştur. Özellikle, Bergama Kralı II. Attalos ile ilişkilerini iyi tutan Metropolis kentinde bu dönemde Bouleuterion²³⁵, Agora²³⁶ ve Stoa'nın²³⁷ yanı sıra Tiyatro²³⁸, nun yapıldığı öngörülmektedir. Bu imar faaliyetleri de tarih olarak, MÖ.150 yıllarında ya da biraz öncesi olarak kabul edilmektedir²³⁹. Nitekim Hellenistik dönem Bergama krallarının bu dönemde kendi kentlerinden başka kentlere de mimari yapıları için yardım ettiklerini hatta yaptırdıkları bilinmektedir. Bunlara örnek olarak Bergama Kralı, II. Eumenes Atina'ya 164 metre uzunluğunda iki nefli stoa ve II. Attalos ise yine aynı kentin agorasına 117 metre uzunluğunda 20 metre genişliğinde bir stoa inşa ettirmiştir²⁴⁰. Metropolis kentinde yapım gören imar faaliyetlerine Bergama krallarının yardım etmiş oldukları açıktır. Kentteki ilk imar faaliyetleri sırasında, belki Bergama krallarının yardımını da alarak Tiyatro'nun, Bouleuterion'un, Stoa'nın ve diğer yapıların yanı sıra kentin baş tanrısı olan, Tanrı Ares için de bir tapınağın inşa edildiği kabul edilebilir bir düşüncedir.

Bunlarla beraber tapınağa ait yazılı sütun tamburları ve tapınak tasvirli kent sikkesinin tarihi daha geç bir dönemdedir. Tapınak betimlemeli sikkeler (Levha II-Şekil 2) Septimius Severus (MS.3.yy.) tarihlenirken, en erken yazılı sütun tamburu ise Geç Hellenistik Döneme (MÖ.1.yy.) aittir. Bu bağlamda tapınağın kentin kuruluşu

²³⁴ Mansel, A.M., y.a.g.e., s.529,530.

²³⁵ Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti" s.115.

²³⁶ y.a.g.e. s.121.

²³⁷ Ersoy, A., "Batı Anadolu Hellenistik Dönem Stoaları Işığında Metroplis Stoası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.

²³⁸ Öz, A. K., "Batı Anadolu Hellenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları", Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İzmir 1999.

²³⁹ Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti", s.85.

²⁴⁰ Akurgal, a.g.e., s. 211.

aşamasında başlayan imar faaliyetleri çerçevesinde inşa edildiği, fakat zaman içerisinde türlü nedenlerden dolayı tekrar elden geçirildiği düşünülebilir.

4.2.3. Metropolis Ares Tapınağının Olası Planı

Metropolis antik kentinin akropol alanında olduğu anlaşılan, Ares Tapınağı'nın sütun tamburu parçaları ve geç dönemde kentin bastırmış olduğu üzerinde, içinde kült heykeli bulunan bir tapınak betimlemesi bize tapınağın planı hakkında yardımcı olabilecek buluntular niteliğindedirler.

Öncelikle sikke üzerinde tasvir edilen tapınak, önde 4 sütunu ile bir prostylos tetrastylos planını vermektedir (Levha II-Şekil 2). Metropolis gibi küçük bir taşra kenti için büyük boyutlu ve buna bağlı olarak maliyeti yüksek uzun süren tapınak yapımı yerine, daha küçük boyutlu tapınak yapımı yeğlenmiş olması sikke üzerindeki dört sütunlu tapınak tasvirini destekleyen bir veri olarak kabul edilebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hellenistik dönemin ruhuna ve çağdaş uygulamalara da uygun olan bu tür küçük yapıların yapımı, gerek hızla bitirilmesi ve maliyetinin az olması ile tercih edilmiş olabileceğini öngörmek mümkündür.

Hellenistik dönemde Bergama kralları, uzun süreden beri kıta Yunanistan'da özellikle Atina'nın tekelinde olan sosyal ve kültürel başkent unvanını tekrardan Anadolu topraklarına geri getirmişlerdir. Bergama krallarının çabaları ile kentte gelişen sanat bir ekolün doğmasına sebep olmuştur. Hellenistik dönemin önemli sanatsal eserlerinden bazıları bu ekolden çıkmıştır. Metropolis kenti Bergama krallığı ile kurduğu iyi ilişkiler neticesinde bu kentten maddi yardım almıştır²⁴¹. Bergama'da gelişen sanatsal gelişmeden bu kentin de etkilendiği düşünülebilir. Bu etkileşim heykeltıraşlık alanında olduğu gibi mimarlık alanında da olmuş olmalıdır. Metropolis kentinde Hellenistik dönemde Bergama ekolünden yetişmiş sanatçılar çalışmış olmaları akla yakın

²⁴¹ Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti", s.47 (Apollonios Bergama ile kurduğu iyi ilişkiler sonucunda parasal yardım almıştır.)

gelmektedir. Bu sanatçılar ve mimarların Bergama’da bulunan bir prostylos planda inşa edilmiş tapınağı Metropolis kentinde de uygulamış oldukları öngörülebilir (Levha VI-Şekil 1-2). Nitekim bu tarihlerde beş prostylos tapınak Bergama’da inşa edilmişti. Bunlar; İonik düzende Dionysos, İonik ve Dorik öğeleriyle karıştırılarak yapılmış Yukarı Agora Tapınağı, Dorik düzende Hera Basileia Tapınağı, İon düzeninde Asklepion Tapınağı ve Korint düzeninde orta gymnasionundaki Hermes ve Herakles’in tapımına daha sonra da imparator kültüne sunulmuş tapınaklardır²⁴² (Levha V). Bu tapınakların hepsi MÖ.2.yy.’da inşa edilmiş yapılardır. Adı geçen Metropolis Ares tapınağının da en geç MÖ.1.yy.’da inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir²⁴³.

Ares Tapınağı için düşünülen bir başka plan ise peripteral düzende daha büyük bir tapınaktır. Tapınağın Hexastyle olarak önde 6 yanlarda 11 sütuna sahip olabileceği düşünülmektedir²⁴⁴ (Levha VII-Şekil 1).

4.2.4. Metropolis Ares Tapınağı’nın Yapı Malzemesi

Metropolis Ares Tapınağı’nda yapı malzemesi olarak mermerin kullanılmış olmalıdır. Tapınağa ait olan yazılı sütun tamburlarının mermer olması ve kentin önemli yapılarında mermerin yapı malzemesi olarak kullanılması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Mermer, Metropolis kentine çok yakın birçok noktada tespit edilmiştir. Ephesos ile Metropolis kenti arasında bulunan Belevi mermer ocağı büyük ihtimalle iki kentin mermer ihtiyacını belli ölçülerde karşılamıştır²⁴⁵. Bu antik mermer ocağından başka Metropolis’e yakın mesafede Kuşini, Sağlık ve Kaplancık köyü girişinde antik mermer ocakları tespit edilmiştir²⁴⁶. Metropolis kentine yine çok yakın mesafede modern bir mermer işletmesi bulunmaktadır. Mermer heykeltıraşlık eserlerinden de, yakın

²⁴² Akurgal, E., a.g.e., s. 269.

²⁴³ Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”, s. 111.

²⁴⁴ Metropolis kazı başkanı R. Meriç’in görüşleri bu yönde olup kentin baş tanrısı için daha büyük bir tapınak düşünülmektedir.

²⁴⁵ Aybek, S., “Metropolis (İonia),Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserleri”, Ankara Üni. 2004, Yayınlanmamış Doktora Tezi s. 33.

²⁴⁶ y.a.g.e. ,s. 34.

çevrede bulunan mermer ocaklarının kullanıldığı, mermer ithalinin yapılmadığı bilinmektedir²⁴⁷.

4.3. Metropolis Ares Tapınağının Vitruvius'un Görüşlerine Göre Yeniden Değerlendirilmesi:

Yunanlı mimarların yaptıkları inşaatlarla ilgili eserler verdikleri bilinmekle beraber, bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Fakat dolaylı olarak, bu mimarların yapmış oldukları eserler ve gözettikleri kurallardan askeri mimar ve mühendis Vitruvius yazmış olduğu “*De Architectura*” (Mimarlık Üzerine) adlı eserinde bahsetmektedir. Antikçağdan günümüze ulaşan bu kılavuz niteliğindeki kitap döneminin ve öncesinin mimarlık sanatının inceliklerini aktararak önemli bir görevi yerine getirmektedir²⁴⁸.

Vitruvius'un eserinde vermiş olduğu ya da önerdiği ölçüler kimi örneklerde birebir örtüşürken kimi örneklerde ise tamamen farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Metropolis'de kentti tiyatrosunun Vitruvius'un tiyatro tasarımına uyduğu belirlenmiştir²⁴⁹. Bununla beraber bu eşsiz kaynağı ihtiyatlı bir şekilde Metropolis antik kentinde bulunan Ares tapınağının eldeki veriler ışığında yeniden değerlendirilmesinde kullanabiliriz²⁵⁰. Bu açıdan bakıldığında tapınağın restitüsyonunda elde edilememiş bulgular yerine onun önerilerinden faydalanmak mümkündür. Bu tür bir çalışma araştırmacılar tarafından da sık sık tercih edilmektedir.

Vitruvius (*Vit.I.II.5*), mevcut olan mimari düzenlerin adanacakları tanrıya veya tanrıçaya göre bilinçli bir şekilde seçilmesi gerektiğini yazmaktadır. Savaş tanrısı Mars-

²⁴⁷ y.a.g.e., s. 40.

²⁴⁸ Vitruvius'un bu eserinin önemi kendisinden önce yazılmış fakat kaybolmuş Yunan ve birçok Roma teorik ve teknik yayınlarının bir nevi özeti olmasıdır. Ayrıca zamanın yapı geleneklerini Vitruvius'un kendi deneyimleriyle de bütünleştirerek önemli bir kaynak oluşturur. Mimar Klasik Yunan mimarisine olan saygısının yanında yeni gelişmekte olan Roma Mimarisi'ne karşı eserinde daha tutucu bir tavır sergiler.

²⁴⁹ Meriç, a.g.e., s.97.

²⁵⁰ Vitruvius eserinde 3. ve 4. kitaplarda dini mimarlık üzerine yazmıştır. Bu kitaplarda yazar tapınkların sütun oranları ve şekillerine göre ayrımlar yapıyor ve bu oranların ve bakışıklık esaslarının temelde nasıl doğadan kaynaklandığı ve insan vücudunun oranları ile ilişkili olduğunu açıklıyor.

Ares için yazarın önerdiği düzen, düzenlerin en eskisi olarak da nitelendirdiği dorik düzenidir ki bu stil Metropolis Ares tapınağında da kullanıldığı anlaşılan düzendir. Bununla birlikte Vitruvius'un (*Vit.I.VII.1*) belki Roma geleneklerinden kaynaklanan bir düşünce ile, bu tanrı adına inşa edilmesini önerdiği yer surların dışıdır.

Vitruvius (*Vit.III.IV.2*), tapınakların temelini oluşturacak altyapılarının sağlam bir zeminde olmasına değinirken zeminin sağlam olmaması durumunda bazı önlemler alınması gerektiğinden eserinde bahsetmiştir. Ares tapınağının bulunduğu düşünülen Akropol arazisi Vitruvius'un önerdiği sağlam zemine sahiptir. Metropolis şehrinin akropolünde belli bir seviyeden sonra ulaşılan ana kaya belki tıraşlanarak veya kazılarak burada yapılacak olan tapınak için uygun hale getirilmiş olmalıdır. Vitruvius'un (*Vit.III.VI.1*) yük taşıyıcısı olarak adlandırdığı stereobate için öngördüğü kalınlık taşıyacakları sütun kalınlığının yarısı kadardır.

Tapınaklara yapılacak krepidoma'dan da bahseden Vitruvius (*Vit.III.VI.4*) bunların tek sayı ile bitecek şekilde yapılması gerektiğine değinir. Yazara göre tapınağa girmek isteyen bir kişinin ilk basamağı çıkarken attığı sağ ayağı tapınağın seviyesine de ilk ulaşan ayak olmalıdır. Vitruvius krepislerin genişliğinin ve yüksekliğinin de aynı boyutta yapılması gerektiğini belirtir. Ona göre bu değer 1.5 ayaktan az 2 ayaktan fazla olmamalıdır. Bu değer Metropolis Ares tapınağı için 50 cm. olarak alınabilir (Metropolis Ayak birimi $33.5 \times 1.5 = 50.25\text{cm}$). Böyle bir yükseklik bir basamak için fazla olacağından basamağın yüksekliği 20 cm olarak düşünülebilir.

Vitruvius'un önerileri ile Metropolis tapınak ile ilgili mevcut bilgiler birleştirildiğinde prostylos tapınağın üç basamaklı bir krepidoma üzerinde yükseldiği öngörülebilir. Metropolis Ares tapınağının betimlendiği kent sikkelerinde de tapınağın üç kerpisli bir krepidoma üzerinde yükseldiği görülebilir. (Levha II-Şekil 3).

Vitruvius, çıplak ve yalın erkek güzelliğini vurguladığını söylediği dorik düzendeki sütunların yüksekliğinden de eserinde bahsetmiştir. Yazara göre dorik

düzende yapılacak olan sütundaki oran insanoğlunun ayak izi ve boyunda saklıdır. Ayağının, boyunun altıda biri olduğunu keşfeden insanoğlu aynı ilkeyi sütuna uygulamış ve sütun gövdesini başlığı dahil olmak üzere taban kalınlığının altı katına yükseltmiştir (*Vit.III.I.6-7*). Vitruvius, (*Vit.IV.I.6*) böylelikle dor sütununun insan vücudunun oranları kullanılarak gücünü ve güzelliğini sergilemeye başladığına değinir. Bununla birlikte Vitruvius (*Vit.IV.I.8*) bu oranın incelikte daha istekli olan yeni nesillerce yediye çıkarıldığını da belirtir.

Buna göre, Ares tapınağının sütun yüksekliği eldeki sütun parçalarının çaplarına göre çıkartmak mümkündür. Tapınağa ait sütun tamburlarının alt çapları 55 cm.dir²⁵¹.

Tapınak sütunları eğer Vitruvius'un önerdiği sütun alt çapının 6 katı ise;
 $55 \times 6 = 3.30m.$,

Tapınak sütunlarına eğer Vitruvius'un da değindiği gibi daha ince bir etki verilmek istenmiş ise; $55 \times 7 = 3.85m.$ olmalıdır.

Vitruvius (*Vit.III.III.1*)sütun aralıklarına göre beş farklı tip tapınaktan bahseder. Bunlar sütunları birbirine yakın Pycnostilos, sütun aralıkları biraz daha açık Systilos, daha açık olan Diastilos ve gereğinden fazla açık aralıkları olan Araeostilos ve aralıkları doğru olarak düzenlenmiş Eustilos'tur.

Pycnostilos ve Systylos ona göre tapınaklarda kullanıldığında sorun yaratabilecek tiptedirler. Zira, Vitruvius bu tipte inşa edilen tapınaklarda, tören sırasında nedimelerin toplu dualar veya şükran için basamakları çıktıklarında birbirlerine kenetlenmiş kollarıyla sütunların arasından geçemediklerinden dolayı zorlandıklarını ve tek sıra haline geçmeleri gerektiğini belirtir ki yer darlığı tapınağın çevresindeki yürüyüşü de engeller. Ona göre bir diğer sorun ise aralıkları dar olan bu tip sütun

²⁵¹ Kazı başkanı Prf. Dr. R. Meriç'in görüşüne göre Metropolis Ares Tapınağı'nın sütun alt çapları 50 ile 55 cm. arasındadır. Bu tez çalışmasında alt çap 55cm. olarak değerlendirilmektedir.

düzenlemelerinin naos'ta bulunan kült heykelini gölgelemesidir (Vit.III.III.2-3). Diastylos ve Araestylos'da Vitruvius için uygun görülmeyen tiptedirler. Yazar bu aralıklı sütun dizilimlerinin aralıklarının fazlasıyla açık olmasında ötürü taşıdıkları baştabanlarında kırılma tehlikesinin varlığından söz etmektedir (Vit.III.III.4).

Vitruvius'un en beğendiği sınıf Eustilos'tur (Vit.III.III.6). Ona göre uygunluk güzellik ve dayanıklılık ilkeleri gözetilerek düzenlenen yapının sütun aralıkları Eustilos stilde olmalıdır. Yazar şöyle anlatır;

“Bu stile göre sütun aralıkları iki tam ve dörtte bir sütun kalınlığında olacaktır. Fakat ön ve arka ortada bulunan sütunların aralıkları üç sütun kalınlığında olmalıdır ki böyle yapıldığında tasarım daha hoş bir etkisi olacak, girişte engel bulunmayacak ve cellanın çevresindeki yürüyüş alanı daha öne çıkacaktır.”

Vitruvius'un önerileri çerçevesinde Metropolis Ares Tapınağı'nda sütun aralıklarının;

$(55 \times 2) + (55 \div 4) = 1.2375$ m. ile köşelerde bulunan iki sütunun aralığı,
 $55 \times 3 = 1.65$ m. ile ortada bulunan sütun aralığı tespit edilebilir.

Böylece Metropolis Ares Tapınağı Vitruvius'un önerdiği Eustylos sütun dizilimine sahip bir prostylos tetrastylos ise toplam sütun aralığı;
 $(2 \times 1.2375) + 1.65 = 4.125$ m.,

Sütunların alt çapları ile beraber tapınağın cephesinin stylobat uzunluğu ise;
 $(55 \times 4) + 4.125 = \underline{6.325}$ m. olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu tapınak eğer bir peripteros ise bu uzunluk 9.90 m.olacaktır.

Vitruvius (Vit.IV.III.) dorik tapınak oranlarını modüllere bölerek anlatmaktadır. Ona göre bir modül sütun alt çapının yarısı kadardır. Bu değer Metropolis Ares tapınağı

için 27.5cm. olacaktır. Onun görüşleri (Vit.IV.III.4) doğrultusunda tapınağın üst yapısının uzunluklarına ulaşılabilir.

Böylece;

-Tapınağın sütun başlığı 27.5 cm, (buna göre ekhinus, bilezik ve abakus yükseklikleri yaklaşık 9cm olacaktır.)

-Epistylon (Baştaban) 27.5cm., Tenea 4 cm. Triglif friz 41.25cm, Sima 20 cm, geison 74cm, corona 18cm olacaktır.

Vitruvius eserinde (Vit.III.III.11), sütunların gövde kalınlığının sütunlar arasındaki mesafenin artışıyla orantılı olarak artırılması gerektiğine değinir. Köşedeki sütunların görsel aldanmadan dolayı ince görünümü yazara göre bu sütunların diğerlerinden kendi çaplarının ellide biri oranında daha kalın yapılması ile çözümlenebilmektedir. Metropolis Ares tapınağı için bu değer eldeki 55cm.'lik alt çap modülüne göre 1cm.'lik bir genişleme söz konusu olabilir.

Yapılacak olan sütunların boylarında da belli bir incelme yapılmasının gerektiğini söyleyen Vitruvius (Vit.III.III.12) bu incelmenin belli kurallara göre yapılması gerektiğine eserinde değinmiştir. Bu kuralların göz ardı edilmesinin yapıda görsel aldanmadan kaynaklanacak bir hantallık ve kaba görünüş oluşturacağına da yazar eserinde değinmektedir. Yine göz aldanmasından kaynaklanacak bir görünüş bozukluğunun da sütunların üzerinde yükseldikleri stilobatta olduğunu belirten Vitruvius bunun da stilobat düzeyinin ortası boyunca *scamili impares* ile yükseltilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre (Vit.III.IV.5) bunun yapılmaması durumunda orta kısmın göze yanlış olarak çukur gibi görüleceğini söylemektedir.

Metropolis Ares tapınağının parçaları olarak kabul edilen sütunların yivlerinin sayısı 24 adettir. Hellenistik dorik stilinde prizmatik yontu (çokgen) anlayışı ile işlenmiş bu yivler sayısı itibari ile Vitruvius'un önerdiği sayı ile uyuşmamaktadır. Vitruvius (Vit.IV.III.9) dorik sütunda bulunacak olan yiv sayısını yirmi olarak vermektedir.

Bunların düz yapılmaları durumunda üzerlerine yirmi açi işaretlenmesi gerektiğine değinen yazar için yirmi dört yiv, ionik düzen sütunları için önerdiği sayıdır (*Vit.III.V.14*). Bu saptamadan yola çıkarak Metropolis Ares Tapınağı'nın Hellenistik Dönem'de pek çok örnekte görüldüğü gibi iki düzenin birbirine karıştığı bir örnek olarak öngörmek mümkündür.

Vitruvius'un (*Vit.IV.IV.1*) tapınakların boyutu hakkında verdiği değer, uzunluklarının iki katı olması yönündedir. Bu bağlamda Metropolis Ares tapınağının yazarın önerdiği eustylos plana göre hesaplanan ölçülerini kullanarak uzunluğu 12.65m. olarak öngörülebilir. Söz konusu tapınak eğer 6 x 11 sütunlu peripteros ise bu uzunluk 18.425m. olacaktır.

Tapınağın esas odasını oluşturan Naos mekanı hakkında da bilgi veren Vitruvius (*Vit.IV.IV.1*) buranın uzunluğunun kapıların bulunduğu duvarla birlikte genişliğinden dörtte bir oranında farkla yapılması gerektiğine değinir ve Pronaosu oluşturan geriye kalan uç kısmın ise duvarları sınırlayan antalara kadar uzatılmasını ve bu antalarında sütunlarla aynı kalınlıkta olması gerektiğini belir. Yazar, tapınağın genişliğinin yirmi ayaktan fazla olması durumunda pteromayı, pronaostan ayırmak için antaların arasına iki sütun yerleştirilmesi gerektiğini söyler.

Vitruvius (*Vit.IV.IV.4*) yapılacak olan naosun duvarları hakkında da bilgi vermiştir. Kesme taş ya da mermer kullanıldığı durumlarda bu malzemenin her birinin aynı ve orta büyüklükte olması gerektiğini söyleyen yazar derzlerinin şaşırtılması ile döşenecek malzemenin yapıyı sağlamlaştırmanın yanı sıra böylece resim gibi hoş bir görünüm yaratacağını savunur. Naos'a girişi sağlayacak olan kapının da belli bir düzende olması gerektiğini savunur. Bu biçimleri dorik, ionik ve attik olarak adlandırır (*Vit.IV.VII.1-2*). Metropolis Ares Tapınağı'nın naos kapısının yapının düzenine uygun olarak dorik biçimde olabileceği ve sütunlar gibi kesme mermerden yapılmış olabileceği öngörülebilir.

Dorik düzenli tapınaklara Vitruvius (*Vit.IV.III.1-2*) önemle değinmiştir. Yazara göre bu düzeni bazı nedenlerden dolayı bakışım kurallarından kaynaklanan kusurları ve uyumsuzlukları bulunmaktadır. Vitruvius ayrıca bu düzeni eski büyük mimarlar olarak adlandırdığı Arcesius, Pytheos ve Hermogenes'in de benimsemediğini belirtir. Sorunların nedenini ona göre bu düzenin parçası olan triglif metop diziliminden kaynaklanmaktadır. Vitruvius bu sorunun kendi önerileri ile düzeltilebileceğine de savunur (*Vit.IV.III.3-4-5-6-7-8*). Yine dorik düzendeki tapınağın üst yapısı da Vitruvius'un eserinde konu edilir. Doğru bir şekilde bu tarz mimarinin ahşap örneklerin taşa yansması ile oluştuğuna değinen yazar burada bulunan ahşap mimari zamanının kirişlerini oluşturan trigliflerin maviye boyandığını da eklemektedir (*Vit.IV.II.1-3*). Vitruvius ayrıca dorik biçiminin üçüz yiv triglif sistemi doğrultusunda koronalarında mutule, baştabanlarında ise guttaların bulunabileceğine değinmektedir (*Vit.IV.I.2*).

Metropolis Ares Tapınağı'nın üst yapısının nasıl olduğuna yönelik değerlendirmede, bu bölüm ile ilişkili mimari parça henüz bulunamadığından dolayı şehrin bastırıldığı, üzerinde tapınağın betimlemesi olan sikkenin yorumlanması doğru olacaktır. Geç dönemde basılan bu sikkede, tapınağın üst yapısını daha öncede belirttiğimiz gibi önde betimlenen dört sütun taşımaktadır. Suriye tipi alınlık ile betimlenmiş tapınakta, kült heykeli hemen bu kemerli alınlığın altında durmaktadır. Buradan ulaşabilecek sonuçlar şunlar olabilir.

Ares e ithaf edilen mekan önde en az 4 sütunun yer aldığı bir tapınaktır. Böylece önde iki sütunun yer aldığı mütevazı bir templum in antis tarzı tapınaktansa prostylos tarzı ya da daha büyük bir tapınak düşünülmelidir. Sikkede tapınak için uygun görülerek kemerli Suriye tipi alınlık betimlemesine ise ihtiyatla yaklaşmak doğru olacaktır. Zira bu tarz bir alınlık Hellenistik tapınaklarda sıklıkla karşılaşılan bir mimari öge olmayıp bu coğrafyaya hemen hemen yabancı bir yaklaşımdır. Vitruvius'ta bu tip alınlığa eserinde değinmemiştir.

Burada betimlenen alınlık aslında tapınağın üst yapısının bir detay parçasını olmayıp, sikkeyi çizenlerin hayalinde oluşturdukları mimari bir öge olmalıdır. Burada sikke yontucuları mevcut tapınağın içerisinde bulunan kült heykeline daha fazla önem vermek adına böyle bir hayali alınlık yaratmış olmalıdırlar. Ayrıca Suriye tipi alınlığın korinth düzenindeki tapınakları tamamlayan bir uygulama olduğu bilinmektedir.

Bununla beraber MS.17 depreminden komşu kent Ephesos gibi Metropolis’inde etkilenmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu etkinin izlerini kentteki bazı yapılarda izlenmiştir. Metropolis Ares tapınağının da bu etkilenmeye maruz kaldığı düşünüldüğünde tapınağın Roma Döneminde yeniden ama bu kez korinth düzeninde inşa edildiği öngörülebilir. Bu tip bir alınlık bu depremden sonra yapılmış olan Ephesos’taki Hadrian tapınağında görülmektedir. Tüm bu olasılıklar dışarıda bırakıldığında Vitruvius’un önerileri en azından Hellenistik tapınak için değerlendirilebilir.

Metropolis sikkesi üzerindeki tetrastylos uygulamasıda ihtiyatla yaklaşılabilir bir diğer detayı oluşturmaktadır. Sikke üzerinde az sütuna yer verilip esas odaklanmanın kült heykeline yapılması düşüncesi ile bu şekilde bir betimleme söz konusu olabilir. Komşu kent Ephesos’ta bu tür bir uygulama yapıldığı görülmektedir. Kentin basmış olduğu sikkelerin bazılarında Artemis Tapınağı tetrastylos, bazılarında octastylos bir sütun sırası ile betimlenmektedir.

Tapınağın üst yapısı hakkında Vitruvius’un verdiği bilgilere baktığımızda Metropolis Ares tapınağını ilgilendirecek bir bilgi bulmaktayız. Yazar eserinde, Ephesos’taki Diana (Artemis) heykeli ile oradaki ve tüm diğer ünlü mabedlerin kasalı tavanlarının ölümsüz oldukları için sedir ağacından yapılmış olduğuna değinmektedir (*Vit.II.IX.13*). Ayrıca simalar için ise aslan başlı çörtenlerin kullanılmasını önerir. Böylece üstyapı parçası simada bulunan aslan başları, yazara göre ağızlarından suları akıtırken kusuyor görünümü vereceklerdir (*Vit.III.V.15*).

Tapınak hangi yöne bakmaları yönünde de Vitruvius'un önerileri bulunmaktadır (Vit.IV.V.1-2). Onun için ölümsüz tanrıların tapınaklarının bakacağı yön batıdır. Böylece tören için toplanan kalabalık, güneşin doğuşu yönünde tapınağın önüne geldiklerinde, tapınağın naosundaki kült heykeli doğan güneş ile birlikte onları gözlemiş olacaktır. Kamu yolları üzerinde bulunan tanrı evlerinin de geçenlerin onları görebileceği ve bağlılıklarını yüz yüze sunabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiğine değinmektedir.

Vitruvius yine de katı bir tutumda olmayıp, sınırlayıcı nedenlerin bulunmadığı veya seçimin serbest olduğu durumlarda bu yönün değişebileceğini de eklemiştir. Onun düşüncesine göre tapınağın konumunda arazinin de durumu önem taşımaktadır ve arazi batı yöne olanak sağlamıyorsa bu sefer belirleyici yön tanrının tapınağından kentin en iyi görülebileceği şekilde ancak arazinin konumu buna olanak sağlamıyorsa bu yön belirleyici ilke tanrıların tapınağından kentin en iyi görülebileceği şekilde değiştirilmelidir.

Vitruvius'un görüşleri doğrultusunda Metropolis Ares Tapınağı'nın restitüsyon çizimleri yapılabilir (Levha VI-Levha VII).

4.4. Kutsal alan planlama sistemlerine göre Metropolis Akropolü'nün Değerlendirilmesi ve Konumuna Yönelik Düşünceler

En ilkelinden en gelişmiş bütün kültürlerde görülen, önceden belirlenmiş, çoğunluğun kabul ettiği, belli bir doğa üstü güç ile ilişkilendirilmiş alanlar "Kutsal Alan" olarak adlandırılmıştır. Bu alanlar, insanoğlunun doğa üstü güç olarak gördüğü tanrısı ya da tanrıları için onlar adına düzenledikleri kült törenlerinin sahnesini oluşturmaktadır. Önceleri boş bir alanda düzenlenen, tanrı adına yapılan kült törenleri zamanla daha komplike bir hal almış ve bu sahneye sunu törenleri için sunaklar eklenmiş, daha sonra ise tanrıya adanan hediyeler ve boyut kazanmış tanrı tasvirine koruyucu kabuk oluşturacak mekanlar inşa edilerek şekillendirilmiştir.

Antik dönem mimarisinin en önemli yapıları olarak görülen, sahip olduğu şehir için gurur kaynağı olan kutsal alanlarda inşa edilmiş bu yapılar, zamanla şehrin siyasi ve ekonomik gücünün sergilendiği bir nevi propaganda araçları olmuşlardır. Bu nedenden ötürü bu yapılar özenle inşa edilmişler, dönemlerinin sanat anlayışı doğrultusunda heykeltraşlık eserleri ile donatılmışlar ve çeşitli şekillerde bezenmişlerdir. Kutsal olarak görülmüş bu yapılara geçmişte araştıran arkeoloji bilimi içerisinde özel bir yer ayrılmış, bu kutsal alanlarda inşa edilmiş mimari yapılar yoğun ve ayrıntılı bir biçimde araştırılmıştır.

Bu araştırmalarda kutsal alanlarda bulunan yapıların plansal özellikleri, heykeltraşlık ve süsleme unsurlarının kullanılışları genelde ön planda tutulurken yapıların çevresi ile olan ilişkilerine genelde değinilmemiştir. Çalışmaların genelinde bu alanlar çevresi ile değerlendirilirken erken dönemlerden başlayan düzensiz bir şeklin zamanla gelişmiş olduğu düşüncesi hakim olmuştur. Geç dönemde mimari yapıların kutsal alanlardaki karmaşık yerleşiminin bilinçli bir seçimin sonucu olup olmadığı sorgulanmamıştır.

Kutsal alanlara yönelik, yapıların belli bir sisteme göre konumlandırıldığı düşüncesinin en önemli savunucusu C.A.Doxiadis'tir²⁵². Doxiadis, sahip oldukları matematik ve geometri bilgisi ile plansal, felsefi akımları ile de düşünsel olarak Antik Yunanlı mimarların bu kutsal alanları belli kurallara göre planlandığını ispatlamak üzere kutsal alanlar üzerine çalışmıştır. Çalışmasının sonucunda Antik Yunan'ın "*dünyadaki düzenin, evrendeki düzeni yansıttığı*" 'na ilişkin görüşlerini doğrular nitelikte iki farklı kutsal alan planlama sistemini ortaya koymuştur.

Doxiadis'in Dor ve İon düzeninde planlama olarak adlandırdığı bu iki farklı planlama sisteminde ortak olan, kutsal alanın açık ve net görülebildiği bir merkezi noktadan alanın belli görüş açılarına bölünmesini esas almasıdır. Bu bağlamda, görüş

²⁵² Doxiadis, C. A., *Architectural Space in Ancient Greece*, 1985.

noktaları önem kazanmaktadır. Bu görüş noktaları ise genellikle kutsal alanın girişini oluşturan propylonlardır.

Kutsal alan planlama sisteminde Dor ve İon planlama düzenlerinin birbirlerinden farkı ise merkezi noktadan çıkacak olan doğruların açılımı ile ilişkilidir. Buna göre dor düzeninde inşa edilmiş kutsal alanlar on ikilik bölüm planlama sistemiyle açıldırılmasına karşın ion düzeninde onluk bölüm planlama sistemi kullanılmıştır.

Kutsal alanların 360 derecenin on ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan 15, 30, 60 derecelik gibi açılar on ikilik bölüm planlama sisteminin açılarını oluştururken yine kutsal alanların 360 derecenin on a bölünmesi ile ortaya çıkan 18, 36, 72 derecelik gibi açıları ve bunların katları ise onluk bölüm planlama sisteminin bakış açılarını oluşturmaktadır.

Metropolis kentinin batısında yer alan *Klaros Apollon* kutsal alanının antik dönemde bölgenin önemli dinsel merkezlerinden birisi olduğu bilinmektedir. Aralarında sadece *Gallesion Dağı*'nın bulunduğu Metropolis kenti ve Klaros Apollon kutsal alanı birbirleri ile komşu konumdadırlar. Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda inşa edilmiş tapınağın Doxiadis'in çalışmasına göre incelendiğinde bu alanın dor düzeninde on ikilik planlama sistemine göre 15 ve 30 derecelik bakış açılarına uygun bir biçimde konumlandırılarak inşa edilmiş olduğu görülmüş bu alan içerisindeki diğer yapıların da genel planlama ilkelerine elden geldiğince uymuş olduğu tespit edilmiştir²⁵³.

Bulunan tapınak ya da tapınaklara ait mimari parçalardan dolayı Metropolis antik kentinin kutsal alanı olarak görülebilecek akropol alanı biri doğuda diğeri batıda iki kapının bulunduğu etrafı surla çevrili denizden yaklaşık 145 m. yüksekte bulunan bir tepedir (Levha I-Şekil 3-4). Batı kapısının basit yapısına karşılık doğu kapısı, kutsal alana uygun bir propylon niteliğinde olduğu görülebilmektedir. Bununla beraber yapılan

²⁵³ Yolaçan, B., "Apollon Klarios Kutsal Alanında Mimari Planlama Sistemi", Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İzmir 2005.

sondaj ve kazı çalışmaları neticesinde kutsal alanın yerleşimine yönelik bilgilere, mevkiinin geç dönemlerde yoğun iskan görmüş olduğundan dolayı ulaşılamamıştır. Erken dönemlere ait birçok mimari parça sponyel yapı malzemesi olarak kullanılmış olduğu gözlenmektedir.

Kutsal alanlar tipolojik olarak sınıflandırılmış olmasına karşın henüz kazısı tamamlanmamış olan Metropolis Ares tapınağının oturtulabileceği bir sınıf bilinmemektedir²⁵⁴. Kutsal alanların planlanmasında tapınakların bakış yönleri gibi konularda çoğunlukla genel prensiplere bağlı kalındığı görülürken bazı kutsal alanlarda topografyaya bağlı kalınarak ya da yerel kült ile ilişkili olarak farklılaşmaların olduğu gözlenmektedir.

Metropolis Kutsal alanı olarak görülen akropol bölgesindeki Ares tapınağının kutsal alan planlama sistemine göre değerlendirilmesi belli başlı zorluklar içermektedir. En başta gelen zorluk açısız olarak konumlandırılacak tapınağın akropol alanında henüz tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda alanda tapınağın konumu ancak kuramsal olarak değerlendirilebilir.

Kutsal alan propylon'u niteliğinde düşünülebilecek Metropolis Akropol'ü doğu kapısı, görüş noktası olarak seçilebilecek en uygun yeri oluşturmaktadır. Bu kapıdan Doxiadis'in tespit ettiği onluk ve onikilik bakış açılarına göre akropol alanı bölünebilir. Bu işlem neticesinde onikilik (36°) ion düzenindeki açıların pek bir anlam ifade etmediği halde onluk (30°) dor düzenindeki açıların akropolün iki kapısını birleştirdiği görülmektedir. Akropol alanında bulunan Ares tapınağı da onikilik (30°) açı ile ilişkili olmalıdır.

Ana giriş kapısından tapınağın bulunacağı yere kadar olan uzaklığın da belli bir uzunlukta olabileceği düşünülebilir. Burada uzunluk olarak Metropolis ayak birim

²⁵⁴ Bergquist, B., *The Archaic Greek Temenos, A Study of Structure and Function*, 1967. (Bu eserde kutsal alanların tipolojisi oluşturulmaya çalışmıştır.)

uzunluğu ve onun katları kullanılmış olmalıdır. Metropolis ölçü taşından öğrenilen bu uzunluk 33-34 cm.'e denk gelmektedir²⁵⁵. Bu uzunluk birimi ortalama 33.5cm olarak kabul edildiğinde; $33.5 \times 100 = 33.5$ m. ile 100 Ayak, $33.5 \times 200 = 67$ m ile 200 Ayak uzunluğu bulunabilir.

Bulunan bu ölçüler akropol alanına işlendiğinde 100 ayağın kapıya çok yakın olduğu bununla birlikte 200 ayağın tapınak konumlandırılabilcek uygun bir uzaklık olduğu görölmektedir (Levha VIII-şekil 1).

Akropol alanında tapınağın konumlandırılabilceği yer bu uzunluk ve açılar ile ilişkili olmalıdır. Bu bağlamda konuma yönelik alternatifler üretilebilir. Bunlardan bir tanesi tapınağı akropolün güneyine konumlandırma yönündedir (Levha VIII –şekil 2). Doğu batı doğrultusunda olması gereken tapınak için bu alanda yapılan konumlandırmada akropolde kazılmamış alanlar göz önüne alınmaktadır. Bu alanda doğal bir tepe görünümünde bir yükselti görölmektedir. Arazinin topografyasına bağlı olabilecek bu alan bir tapınağın uzaktan da görölmesi için gerekli yükselti olarak kullanılmış olmalıdır. Akropolün kuzey bölümüne kıyasla güney bölümü tapınakla beraber düşünülmesi gereken sunak ve kült törenlerinin kalabalığı göz önüne alındığında daha uygun görölmektedir. Akropolün kuzey bölümünde yapılmış bazı sondajlarda ana kayaya hemen ulaşıldığı da görölmüştür.

²⁵⁵ Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”, s. 125.

SONUÇ

Metropolis kenti baş tanrı olarak Ares'i, neden ve hangi koşullarda seçmiş olduğu henüz yanıtlanamamış bir sorudur. Bu tez çalışmasında, bu tanrının yerel kökleri olan bir tanrı olabileceği düşüncesi ile ilerlenmiş ve Tanrı Ares'in kentte bulunan kültürünün altında bulunabilecek ipuçları araştırılmıştır. Bu yüzden, kuramsal olarak değerlendirilebilecek bu soru için, dinler tarihi içerisindeki tanrıların oluşumu şablon olarak kullanılmış ve kentte bulunan Ares kültü ile ilişkilendirilebilir nitelikte olduğu görülmüştür. Buna göre, Metropolis baş tanrıları olan Ares ve Meter Gallesia sosyolojik temelleri olan bilinçli bir seçimin ürünüdür.

Yerleşik hayata geçmiş, tarım ile uğraşan bölgelerde ana tanrıçanın baş yaratıcı niteliğinde görüldüğü bilinmektedir. Bu ana tanrıça, Anadolu'nun birçok yerinde farklı isimlerle görülmüştür. Bunlardan biri de, Meter Gallesia olarak Metropolis kentinin kurulmasından çok önce bölgede tapım görmüş ana tanrıçadır. Bölgenin çiftçilikle uğraşan yerli halkının sıkı bağlarla sahiplendiği bu tanrıça, varlığını hiçbir koşulda kaybetmemiştir.

Erkek tanrılar ise göçebe çoban toplulukların tanrılarıdır. Ataerkil bu topluluklarda, birbirleri ile ve yerleşik hayata geçmiş topluluklarla kurulan ilişkilerde savaş önemli bir olgudur. Bu olgu, çoban topluluklarca zamanla kişileştirilerek tanrı konumuna getirilmiştir. Toplulukların ilişkilerinde savaşların asal olduğu bu dönemde, göçebe çoban toplulukları bu tanrıyı topluluğun bir ferdi olarak görmüşler ve çiftçi toplumların ana tanrıçaya duydukları saygı ve sevgiyi bu tanrıya göstermişlerdir.

Göçebe çoban toplulukları ile yerleşik çiftçi toplulukları arasındaki ilişkiler barışçıl (ticaret ile) yada savaşçıl (yağma ile) bir biçimde olmuştur. Uygur toplumun oluşum aşamasında bu ilişkilerin sonucu, önemlidir. Zira, savaşçıl ilişkiler sonucu yerleşik hayata geçmiş çiftçilerin üzerinde çöreklenen çoban toplulukları sınıflı bir toplumun oluşumunu hazırlamışlardır. Göçebe çobanlar, sıkı bağlarla sahiplendikleri

erkek tanrılarını ise koşullara bağılı olarak ya kendi tekellerinde tutmuşlar ya da kurulan yeni toplumun bağlayıcı bir dini ögesi olarak yerleşik halka empoze etmeye çalışmışlardır.

Göçebe çoban gurupları olarak görülen, Hint Avrupalı toplulukların tarihin farklı dönemlerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış oldukları bilinmektedir. Bu toplulukların yayılım alanlarında, savaş tanrısı kültü kendini göstermektedir.

Metropolis bölgesinde de bir savaşçı tanrının görülmesi, Hint Avrupalı bir göçebe çoban topluluğun şu an bilinmeyen bir tarihte bölgeye gelerek yoğun ana tanrıça inancına sahip yerli halk üzerinde çöreklenmesinin bir göstergesi olabilir. Ephesos Artemis'i gibi bölgede kökleri çok derinlere uzanan ana tanrıça kültü, yeni gelenlerin savaşçı tanrı kültürünün yayılmasına engel olmuş olmalıdır.

Zaman içinde şu an bilmediğimiz bir mitos ile bu sosyolojik değişim, anlatım bulduğu düşünülebilir. Yeni gelenlerin savaş tanrısı ile bölgede bulunan ana tanrıça ne ölçüde birleştirildiği şu an bilinmemektedir. Yeni gelenler, yönetici sınıf olarak çöreklandıkları yerli halka ait ana tanrıça kültürünü kabul etmemiş ve şu an ismi bilinmeyen savaş tanrılarını tekellerinde tutmuş olabilecekleri gibi, bu iki tanrıyı da sahiplenmiş olabilirler.

Savaş tanrısı Hellenistik dönemde Metropolis kentinin kurulması aşamasında yeni gelen Yunanlılarca Ares olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma yapılırken Ares'in Yunan öncesi dönemlere ait olabilecek herhangi bir epitet taşımaması, bölgede bulunan savaş tanrısının isminin Ares'e yakın bir isim olabileceğini düşündürmektedir.

Metropolis Ares kültü ile ilişkili bir diğer soru ise, bu kültürün niteliğine ilişkindir. Savaşın birbirinden farklı coğrafyalarda tanrı olarak kişiselleştirilmiş olduğu görülmektedir. İlişkilerde savaşın asal olması, bu tanrının saygı görmesinde neden olmuş olabilir. Bu bağlamda, tanrı adına farklı coğrafyalarda farklı ritüeller görülmektedir.

Metropolis kentinde bulunan Ares kültü ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Hegesias yazıtı kentte yapılan kült ile ilgili en önemli tarihi belgedir. Bu yazıttan anlaşıldığı üzere tanrı adına kurban törenleri düzenlenmektedir. Bu kurban törenleri Antik Yunan dünyasında diğerk tanrılar için yapılan ritüellere benzediğı düşünülebilir. Bu törenler kapsamında yerli halka et dağıtılırken dinin bağılayıcı etkisi ile toplumsal huzur ortamı sağlanmaya çalışılmış olmalıdır.

Kült ile ilişkilendirilebilecek diğerk bir detay ise Metropolis kent sikkeleri üzerinde görülen tanrı Ares'in eşlikçileridir. Bunların yazılı sütün tamburlarında adı yazılı Ares rahip ve rahibelerini gösteriyor olmalıdır. Bu rahip ve rahibeler Roma'da görülen Salii'ler gibi tanrı adına tören tertipleycilerdir. Sikkeler üzerinde görülen figürler savaş elbiseleri içerisinde betimlenmişlerdir. Bunların arasında tanrının rahibelerinin de bulunduğ düşünülebilir. Eğer böyle ise, kült törenleri erkek ve kadın rahipler topluluğnun savaş elbiseleri giydikleri bir törendir. Lycaonia bölgesinde bulunan Savatra kentinde de Ares'in kadın eşlikçilerinin olduğı bilinmektedir.

Metropolis Ares kültüne yönelik bir diğerk bilgi ise kent sikkeleri üzerindeki tapınak betimlemesidir. Böyle bir tapınağın kentin akropol alanında olmalıdır. Bununla birlikte, sikke üzerindeki betimlemeye ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Sikkede görülen tapınağın sembolik olabileceğı düşünülmelidir.

Tez çalışması içerisinde Vitruvius'un görüşleri doğrultusunda modeller üretilmeye çalışılmıştır. Kutsal alan planlama sistemlerinin ne ölçüde kentin akropolü ile ilişkilendirilebileceğı ancak gelecekte yapılacak çalışmalar ile netlik kazanacaktır. Yapılan saptamalar ileriki yıllarda konu üzerinde yapılacak araştırmalar ve buluntular neticesinde değışebilir niteliktedir.

LEVHALAR

LEVHALAR LİSTESİ

LEVHA I

- ŞEKİL 1: Metropolis Kenti'nin Konumu
- ŞEKİL 2: Metropolis Kenti Çevresindeki Modern ve Antik Yerleşimler
- ŞEKİL 3: Metropolis Kent Planı
- ŞEKİL 4: Kent ve Akropol'ün Hava Fotografından Görünüşü

LEVHA II

- ŞEKİL 1: Metropolis Kent sikkeleri (MÖ.1.yy. Tip 3)
- ŞEKİL 2: Metropolis Kent sikkeleri (MS. 222-235 Tip 5)
- ŞEKİL 3: Metropolis Kent sikkeleri (MS.193-211 Tip 1)
- ŞEKİL 4: Metropolis Kent sikkeleri (MS.238-268 Tip 4)
- ŞEKİL 5: Metropolis Kent sikkeleri (MÖ.1.yy.-MS. 260 Tip 2)

LEVHA III

- ŞEKİL 1: Ares Borghese (Roma Kopyası MS.1-2.yy.)
- ŞEKİL 2: Volütlü Kraterden Detay (MÖ.570-560)
- ŞEKİL 3: Pompeii Kentinden Bir Fresko (MS.1.yy.İlk yarısı)

LEVHA IV

- ŞEKİL 1: Phokaia Sikkesi
- ŞEKİL 2: Tarsus Sikkesi
- ŞEKİL 3: Amissos Sikkesi
- ŞEKİL 4: Amaseia Sikkesi
- ŞEKİL 5: Syedra Sikkesi
- ŞEKİL 6: Syedra Sikkesi
- ŞEKİL 7: Syedra Sikkesi
- ŞEKİL 8: Amaseia Sikkesi
- ŞEKİL 9: Syedra Sikkesi

LEVHA V

- ŞEKİL 1: Bergama Dionysos Tapınağı
- ŞEKİL 2: Bergama Asklepios Tapınağı
- ŞEKİL 3: Bergama Yukarı Agora Tapınağı
- ŞEKİL 4: Bergama Hera Basileia Tapınağı
- ŞEKİL 5: Bergama Orta Gymnasiondaki Tapınak

LEVHA VI

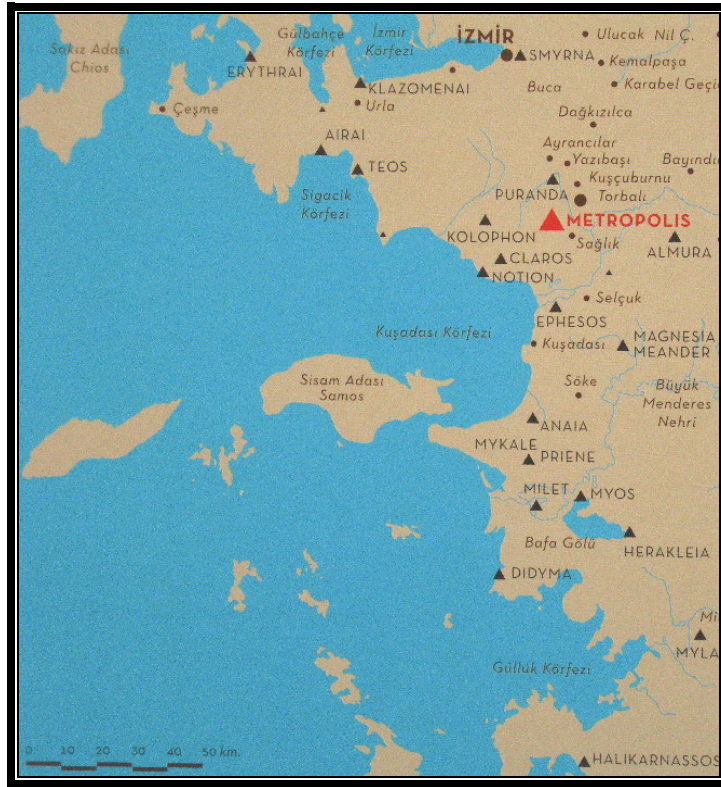
- ŞEKİL 1: Metropolis Ares Tapınağı Prostylos Önerisi
- ŞEKİL 2: Metropolis Ares Tapınağı Prostylos Önerisi

LEVHA VII

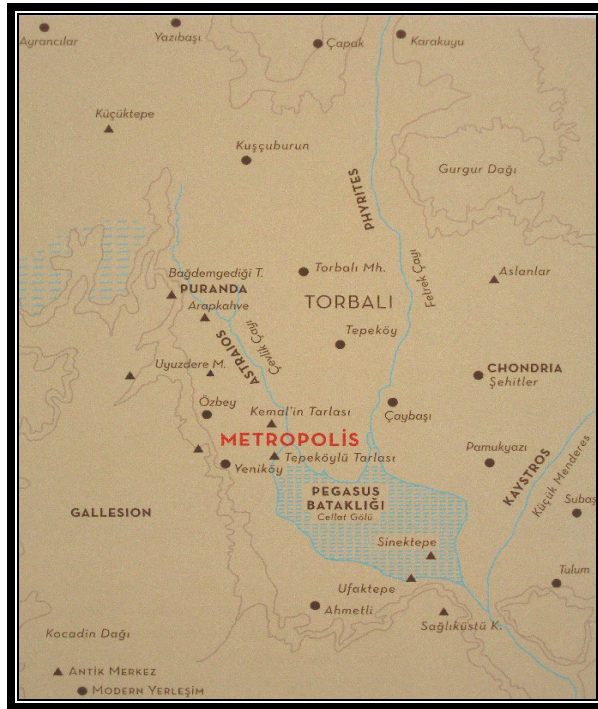
- ŞEKİL 1: Metropolis Ares Tapınağı Peripteros Önerisi

LEVHA VIII

- ŞEKİL 1: Metropolis Akropolü'nde tapınak konumlandırma önerisi
- ŞEKİL 2: Metropolis Akropolü'nde tapınak konumlandırma önerisi

Şekil 1: Metropolis Kentinin Konumu
(Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”)

Şekil 2: Metropolis Kenti Çevresindeki Modern ve Antik Yerleşimler
(Meriç, R., “Metropolis Ana Tanrıça Kenti”)

Şekil 3: Metropolis Kent Planı
(Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti")

Şekil 4: Kent ve Akropolün Hava Fotoğrafından Görünüşü (Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti")

Şekil 1: Metropolis Kent Sikkesi (Tip 3)
(Meriç, R., "Metropolis Ana Tanrıça Kenti")(www.numismatics.com)

Şekil 2: Metropolis Kent Sikkesi (Tip 5)
(Julia Mamaea MS.222-235)
(www.numismatics.com)

Şekil 3: Metropolis Kent Sikkesi (Tip 1)
(Septimius Severius MS.193-211)
(www.numismatics.com)

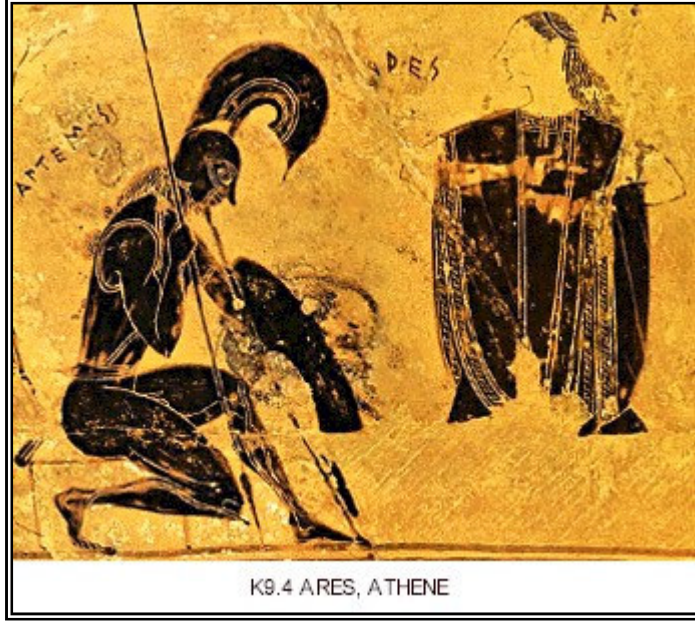
Şekil 4: Metropolis Kent Sikkesi (Tip 4)
(Gordianus MS.238-244/Salonina MS.253-268)
(www.numismatics.com)

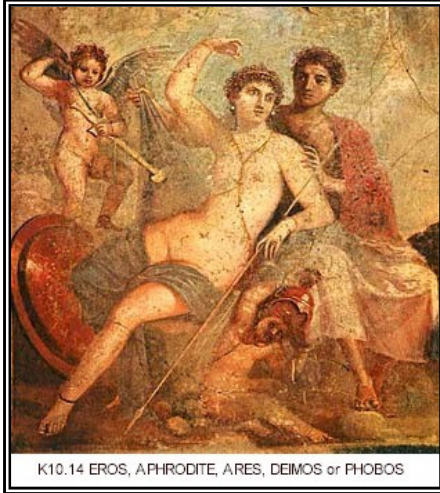
Şekil 5: Metropolis Kent Sikkesi (Tip 2)
(MÖ.1.yy./Saloninus)
(www.numismatics.com)

Şekil 1: Ares Borghese
(MÖ.4.yy. Yunan Heykelinin MS.1., 2.yy.Roma Kopyası)
(www.theoi.com)

Şekil 2: Attik Siyah Figür Volüt Krater'den Detay
(MÖ 570-560) (www.theoi.com)

Şekil 3: Pompeii kentinden bir fresko
(MS.1.yy.ilk yarısı)
(www.theoi.com)

Şekil 1: Phokaia sikkesi (Elektron) üzerinde bulunan

sakallı Ares başı betimlemesi.
(MÖ.521-MÖ.478)
(www.wildwings.com)

Şekil 2: Tarsus Sikkesi
(Satrap Pharnabazos MÖ.378-373 kendisini Ares gibi betimletmiştir.)
(www.forumancientcoins.com)

Şekil 3: Amisos Sikkesi
(Mithradates VI- MÖ 85- MÖ 65)
(www.wildwings.com)

Şekil 4: Amaseia Sikkesi
(SNG)

Şekil 5 : Syedra

(SNG LEVANTE 382)
COPENHAGEN252)

Şekil 6: Syedra

(SNG

Şekil 7: Parazonium'taşıyan Ares
(Syedra kent sikkesi MS 222-235)

(www.coinarcives.com)

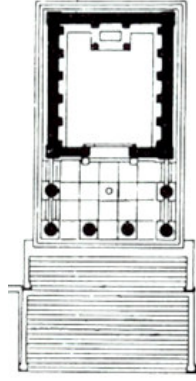
Şekil 9: Amaseia kent sikkesinde Ares
Aphrodite ile beraber

(SNG)

Şekil 10: Syedra Kent sikkesi üzerinde
Ares Dike ve Hermes(MS.222-235)

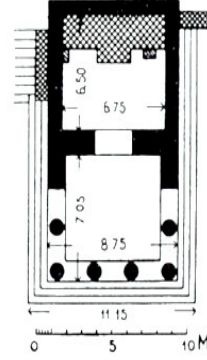
(www.wildwings.com)

Şekil 1: İon Düzeninde Dionysos Tapınağı
MÖ 2.yy.

11,80 x 20,22m

(Akurgal, Anadolu Uygarlıkları)

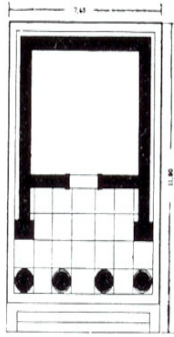

ŞEKİL 2: İon Düzeninde
Asklepios Tapınağı

9 x 16m

MÖ2.yy. ikinci yarısı

(Akurgal, Anadolu Uygarlıkları)

ŞEKİL 3: İon öğeleriyle karıştırılmış olan
Dor Düzeninde Yukarı Agora Tapınağı

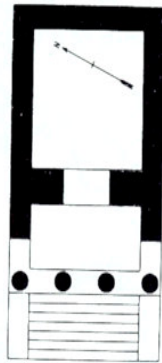
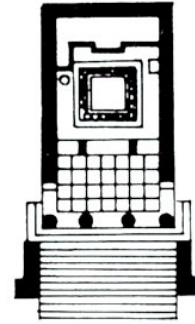
6,70 x 12,30m MÖ2.yy. ikinci yarısı

(Akurgal, Anadolu Uygarlıkları)

ŞEKİL 4: Dor Düzeninde
Hera Basileia
Tapınağı

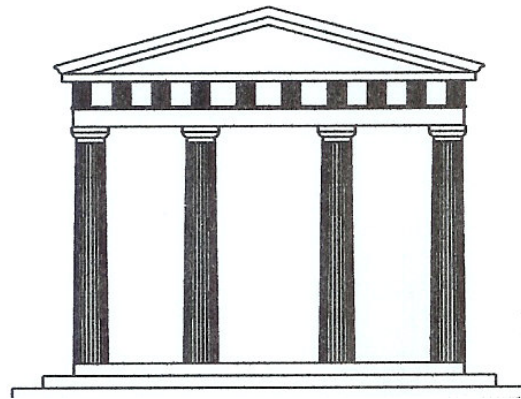
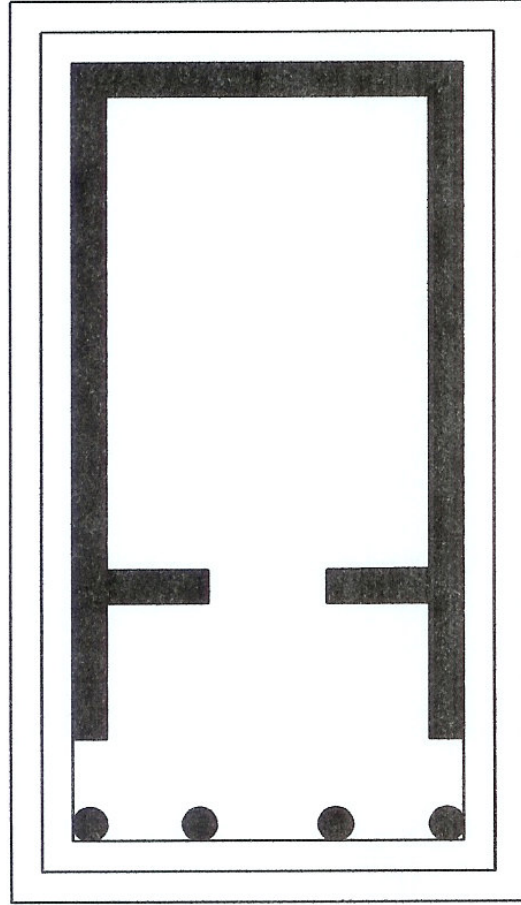
7 x 11,80 - MÖ2.yy.

(Akurgal, Anadolu Uygarlıkları)

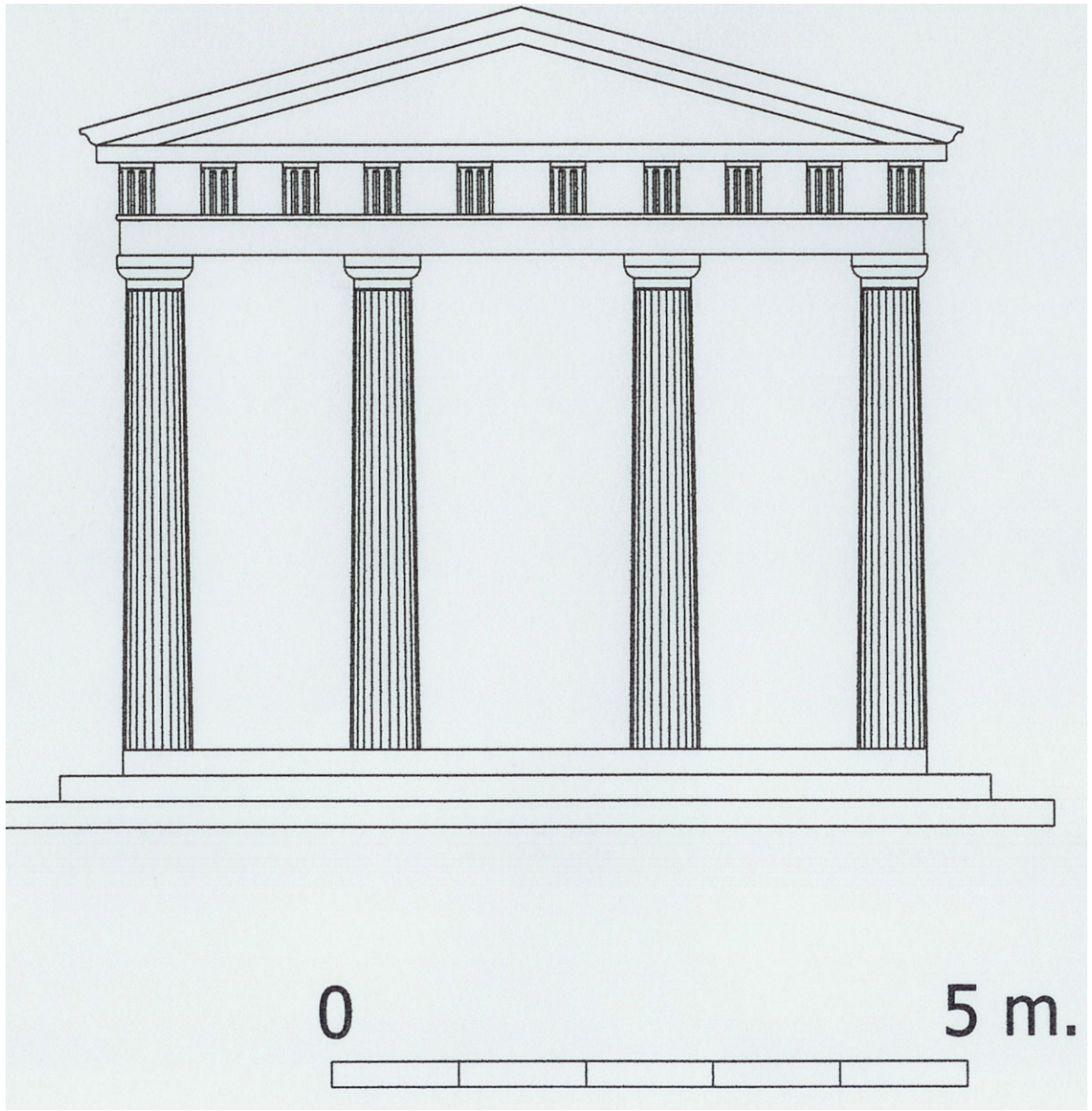

ŞEKİL 5: Korinth Düzeninde orta Gymnasion da inşa
edilmiş Hermes ile Herakles tapımına
adınmış tapınak 7 x 12m MÖ2.yy. ikinci
yarısı

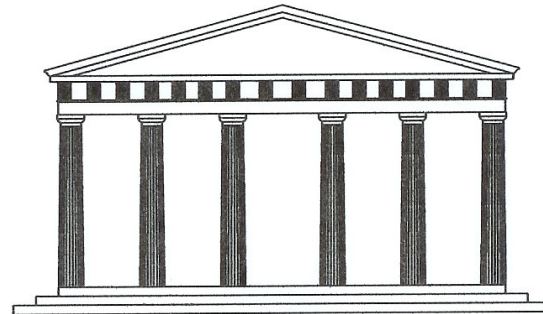
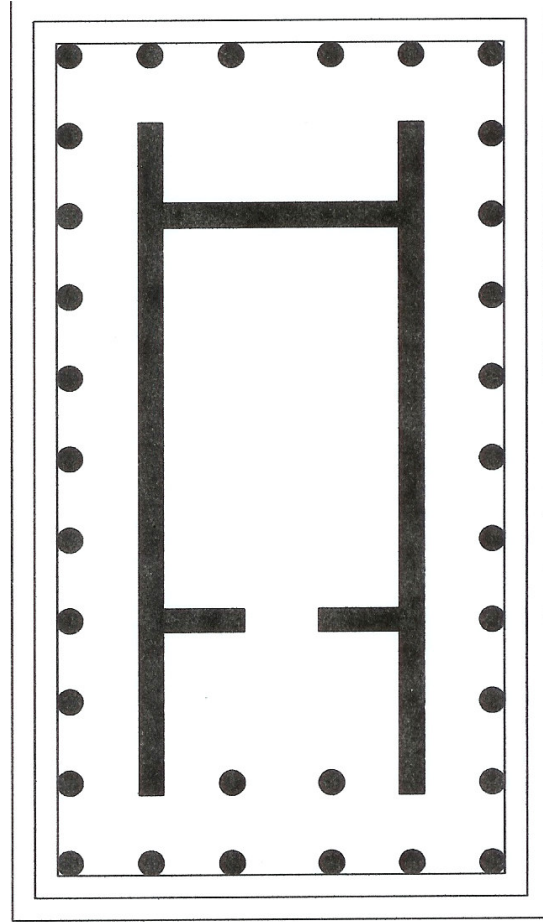
(Akurgal, Anadolu Uygarlıkları)

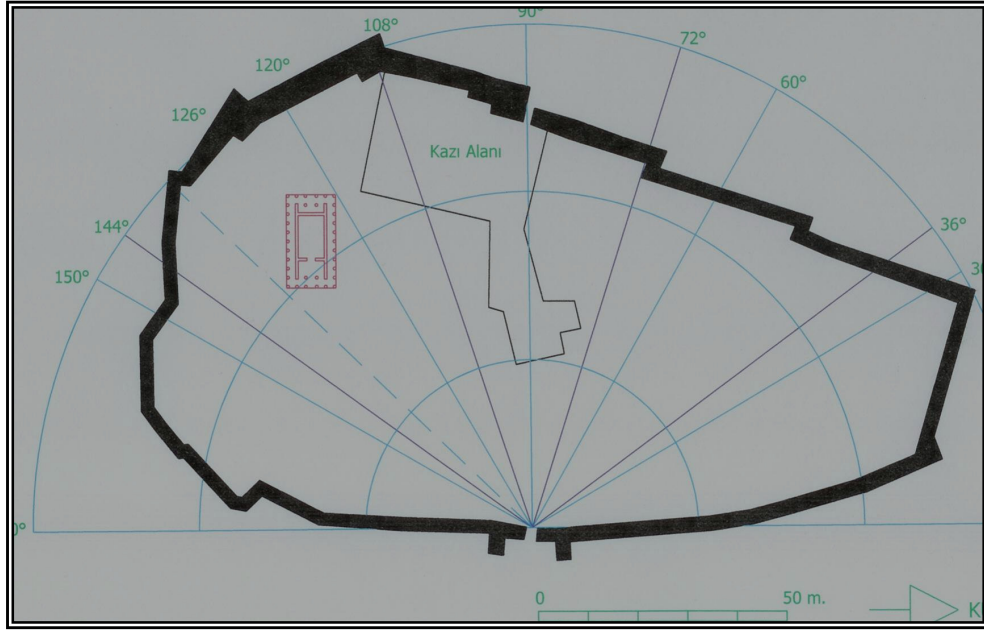
Şekil 1: Metropolis Ares Tapınağı
Prostylos önerisi

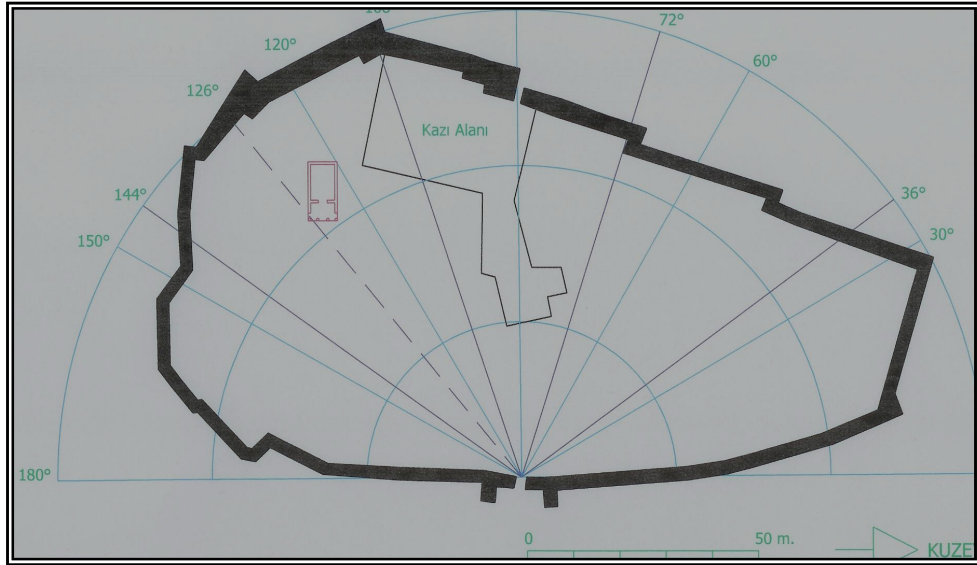
Şekil 2: Metropolis Ares Tapınağı
Prostylos önerisi

Şekil 1: Metropolis Ares Tapınağının Peripteros önerisi

Şekil 1: Peripteros olabilecek tapınağın konumlandırılmasına öneri.

Şekil 2: Prostylos olabilecek tapınağın konumlanmasına öneri.